exceptis excipiendis

Василь БИКАВ

ХОДІЛЬЦІ

exceptis excipiendis

Василь БИКАВ

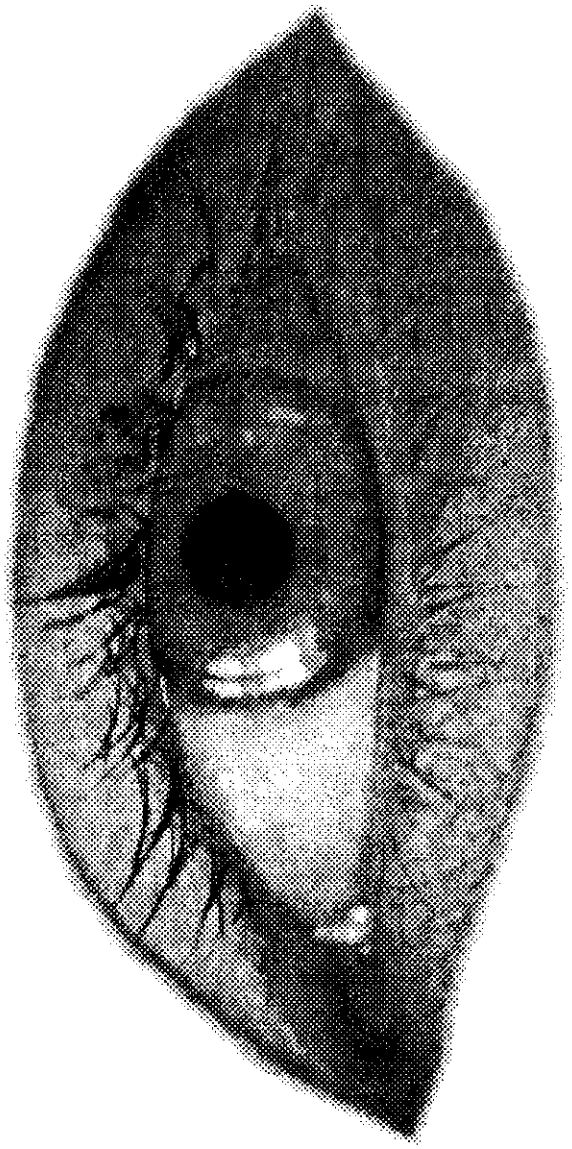

ХОДІЛЬЦІ

Оповідання

ФАКТ
ВИДАВНИЦТВО
Київ • 2005

УДК 821.161.3-32.03=161.2
ББК 84(4БЕІ)6-44
Б 60

Серію засновано у 2003 р.

This book is published in the *East Translates East* Project framework of *Next Page* Foundation, financially by the OSI-Budapest

Цю книжку видано в рамках програми «Схід перекладає Схід» фундації «Наступна сторінка» за фінансування OSI-Budapest

Перекладено за виданням:
В. Быкаў, «Пахаджане»,
Мінск, «Наша Ніва», 1999

Переклав *Олександр Ірванець*

© В. Бикав, 2005
© Переклад
О. Ірванець, 2005
© Дизайн, макет
«Факт», 2005

ISBN 966-359-038-6
ISBN 966-8408-87-X (серія)

КАЧИНА ЗГРАЙКА

Молода качина зграйка лаштувалась у вирій.

На озерах уже встановлювалась осінь, зробилося холодним повітря, віяли, все посилюючись, північні вітри. Кілька днів поспіль із непривітного захмареного неба чулися прощальні крики журавлів — вони вже відлітали туди, де гріло сонце, було тепло й багато корму. Качина зграйка там ще не була; каченята вивелися минулої весни на цьому озері, за літо підросли посеред очеретів та осоки й думали тільки про одне — як наїстися. Цього літа з кормом було кепсько, від постійних дощів вода в озерах стояла високо, вона попідтоплювала береги сіножатей; трава, яку полюбляли качки, опинилася глибоко під водою, діставати корм було незручно й важко. Та й корму того чомусь усе меншало, на раніше відкриті місця понаносило піску з розкопаних екскаваторами берегів. Качки й на осінь почувалися слабкими, повільно росли й були постійно голодними.

Старий качур уже кілька днів поспіль відчував якийсь тривожний неспокій — треба було відлітати. Водяне птаство підпорядковувалось інстинктові, споконвічній пташиній волі, яка певною осінньою порою гнала птахів на південь, де був порятунок від голоду і стужі. Але ця молода зграя не знала того й тривоги не відчувала. Змучені літнім недоїданням, качки ніяк не переставали перекидатись у воді

куценькими задками догори й нишпорити по дну невтомними дзьобами.

Якось уранці, коли трохи прояснилося небо, низько попід хмарами, ляскаючи крилами, пролетіла качина вервечка — це вирушила в дорогу сусідня зграйка з поближньої затоки. Відчувши черговий приплив неспокою, качур трохи піднявся над водою і тривожно затріпотів крилом, закликаючи тим до уваги свою невеличку родину. Але жодного з його каченят не було поруч. Тоді він швиденько поплив уздовж комишу, таки довжелезного, на кілька верстов довкола озера, і скоро зауважив усіх. Його качки якось незвичайно жваво пірнали в каламутній воді, й качур збагнув: вони натрапили на поживу.

Тутешній берег був голий, без трави й кущів. Неподалік, за горбатим пагорком, здіймались угору два закіптюжені димарі, з яких до неба безперервно линув дим. Взагалі-то, тут було навіть затишно, пагорби затуляли невеличку затоку від студеного північного вітру. Хоча й не вірилося, щоб тут раптом виявилось багато корму, але так воно насправді й було. Інакше качки не метушилися б із такою жвавістю, ніби востаннє у житті прагнучи наїстися. Качур так само пірнув, звично протягнув дзьобом по м'якому дні й одразу відчув і втямив, звідки цей корм. У воді, схований під крутим берегом, стирчав кінець бетонної труби, з якої щось плинуло в озеро — каламутне, але приємне на смак.

Того дня качки добре натоптали свої тугі вола, надвечір вони ледь ворушилися на воді й заночували купкою неподалік, у рідкому очереті. Качур, котрий так само з повним волом приплив туди останнім, втомлено

задрімав, заколиханий дрібними хвильками, але маючи твердий намір завтра відлетіти.

Та назавтра, щойно небо над озером почало розвиднюватись, качина зграйка наввипередки ринулася з комишу в затоку. Качечки відразу ж почали пірнати, виринати і їсти, їсти. Може, перед відльотом і не варто було аж занадто набивати свої вола, та качур не міг спинити їхнього прагнення. Він і сам охоче підживлювався разом з усіма, думаючи: нехай вже наїдяться, а потім він їх підніме у політ. Певно, такої ж думки була й стара качка-мати, яка спершу була підпливла до качура, коротко крякнула й подалася назад, до зграйки. Вона й підрослих качечок не залишала без нагляду, хоча прудкі доньки вже не надто слухались її. Не те, що колись, як були малі...

Так само, у метушні за поживою, промайнув і другий день. Качки вволю наїлися й ледь допливли надвечір до затишного комишу. За ними приплив качур, і вся невеличка зграйка загойдалась на тихій воді.

Назавтра зранку качур виплив із очерету першим і гучним лясканням крил подав знак зібратись біля нього. Качина зграйка відразу пожвавішала, прокинулась, але до качура підпливли тільки три качечки, всі інші швиденько подалися до місця з кормом. Це вже був непослух, качур був готовий сильно обуритися. Та не зумів цього зробити — качина мова ощадлива й поміркована. Свій новий сигнал крилами він адресував качці-матері, яка була теж попливла слідом за молодими качками. Вона була змушена повернутися, щось прокрякала, що качиною мовою могло означати: дай же

качкам поїсти! Качур дав свій дозвіл, але тільки до полудня, не довше. Опівдні він там само, посеред плеса, крилами й голосом дав зрозуміти зграї, що слід закінчувати напихатися, пора у вирій. Вони на озері залишились чи й не останніми. Аби не запізнитися.

Його, одначе, погано слухались, декотрі все й далі намагалися пірнати, неначе боячися втратити останні придатні для того хвилини. І качур раптом зрозумів, що марні всі його спроби, тим більше, що й качка-мати невдовзі приєдналася до неслухів. Одна лиш менша качечка Сіренька гойдалась на хвилях біля качура-батька, ніби мовчазно поділяючи його клопіт.

Качки не бажали нікуди летіти — їм непогано велося й тут.

Качур не знав, що з ними робити, як пояснити, що це — небезпечно. Якщо вони спізняться, у піднебессі їх може захопити негода, а то й сніг, вони загинуть, не долетівши до теплого вирію. Або ще можуть вдарити морози, й озеро замерзне. Тоді вони лишаться без корму і так само загинуть. Свою заклопотаність він з обуренням, гучно крячучи й б'ючи по воді крильми, доніс усій зграї, коли та нарешті наїлася й качки перестали пірнати. Але йому не дуже-то й повірили. І справді, досі ж не було надто холодно, а в цій прикритій пагорбами затоці навіть затишно. Головне — нагріта за літо озерна вода видавалась теплішою за повітря, з неї не хотілося вилазити. Та качур знав, що так буде недовго, що озеро колись таки замерзне. А крига — загибель для качиного племені. Та на всі його заклики качки не відгукувались, явно не бажаючи вірити. Качка-мати коротко й виразно повела

крилом — в один бік, потім у другий, що означало: може, замерзне, а може, й ні. Зате тут є що їсти.

Так, тут був корм, качур уже проклинав його, бо той корм з'явився дуже невчасно: не там і не тоді, коли був потрібний. Тепер ця несподівана ситість загрожувала качкам загибеллю. Як і їхня зголодніла поквапливість. Качки за кілька днів помітно обважніли і з постійно набитими волами виглядали незграбами. З такими волами важко було просто знятись у повітря, не кажучи вже про те, щоб здолати довгий і тяжкий шлях до теплих країв. Та що міг вдіяти качур?

Він міг би летіти сам або з Сіренькою, яка поки що слухалась його. Але він не хотів покинути решти, цих зажерливих, недалекоглядних дурників, які не бажали зрозуміти, що на них чекає. Качур так стривожився, що перестав пірнати в каламутну воду, лише кружляв затокою та ляскав по воді крильми, висловлюючи цим свою заклопотаність і гнів. Та, здається, на качура вже перестали звертати увагу.

Якось уранці він догледів, як трава на пагорбі віддалік неначе вкрилася пліснявою — то брався іній першого передзим'я; у повітрі відчувався морозець. Але вода в затоці, як і раніше, була теплою, скрізь над нею курилася легка прозора пара, в якій качки почувались особливо жваво. Тоді качур зробив чи не останню спробу вивести їх на озеро й підняти у повітря. Та невдовзі зрозумів, що жодна з качок уже не підніметься, так усі вони обважніли від надмірної ситості. І все не перестають пірнати — наїдаються. Кожного дня надвечір

качки туго набивали обвислі вола. Корму під трубою не меншало.

Качур був уже не молодий віком, аж три осені поспіль він літав у вирій і щовесни повертався на своє озеро. Він не міг не розуміти, чим закінчиться качиний непослух. Він лиш не знав, як сам мав би поставитись до цього. Але й рятуватися самому також уже робилось запізно. Тоді він мав останню розмову з качкою-матір'ю, яка одна лиш могла йому посприяти. Та не захотіла. Мабуть, як завжди, не вистачило її качиного розуму.

Тим часом на берег ліг перший легкий зазимок. Пагорб побілів від снігу, ставши навіть гарнішим, ніж був доти. А затока все курилась теплою духмяною парою. У ній надзвичайно затишно почувалися качки. Одного ранку качка-мати так і сказала качурові: дарма ти турбуєшся, тут буде незгірш, як у вирії. Тут — цивілізація, труба прогодує. А мороз? — заперечив їй качур. А морозу, може, й не буде, відказала качка. Не було ж його влітку...

Качур розумів, що вона помиляється, та не вмів переконати її у цьому. Особливо після того, як її підтримали інші качки. Навіть його улюблениця Сіренька — і та останнім часом дуже обважніла й більше трималась на воді побіля матері. Качур усе частіше залишався в самотності й часом навіть починав сумніватись у своїй правоті. А може, і справді морозу не буде? Не буває ж його на півдні, куди птахи летять у вирій.

Але то — на півдні. Тут же була якщо й не північ, то, принаймні, щось близьке до неї. Чекати чогось доброго, мабуть, було марною справою. Але качки, як і люди, мали потребу

завжди сподіватися на краще. А що краще — річ оманлива, того качки не розуміли.

Якось уночі зробилось дуже холодно, померзлі птахи ледве дочекалися ранку. А тоді побачили, що берег в очереті узявся гарним тонким льодом. Декотрі навіть пробували його дзьобами, на смак він був приємним і швидко танув. Щоб випливти в затоку, його легко проламували волами й лапами й так доп'ялися до жаданої труби. Та назад зграйка вже дістатись не змогла — за день комиш намертво повмерзав у кригу. Качка-мати тоді видряпалась на крижаний край і перевальцем пошкандибала першою. За нею так само незграбно побрели качки — їм хотілось ночувати там, де вони звикли. Качур за ними не пішов, залишився на чистій воді у затоці.

Але й затока вужчала. Мороз поволі, але наполегливо розпросторював озером своє крижане царство. За кілька днів у затоці залишився невеликий клаптик чистої води уздовж берега. Там цілий день і ніч сновигали качки. Правда, не всі. Деякі повилазили на кригу й понуро сиділи, немов чогось чекаючи. Серед них був і качур. Він уже нікуди їх не кликав — не було куди кликати. Він тільки мовчазно докоряв собі, що не спромігся свого часу змусити їх знятись у вирій. Та як було відірвати зголоднілу зграю від багатого корму! Тільки навіщо той корм?

Ночували вони тепер у тісній ополонці, якогось ранку побачили, що комини, які вистромлювалися віддалік із-за засніженого пагорба, перестали диміти. Це качок не дуже налякало. Злякалися вони, коли відчули, що у воду

з бетонної труби вже не тече нічого. Качки не знали, що це завод збанкрутував, і труба перестала працювати. Як і все інше на заводі. А вузенька ополонка дедалі вужчала. Доки крига остаточно не з'єдналася з берегами...

...Коли знову настала весна і стомлені зграї гусей, журавлів і качок почали повертатися з далекого вирію, в озерній затоці вони не знайшли нікого.

Тільки рештки мокрого строкатого пір'я де-не-де гойдалися в очеретах біля берега. Це було все, що залишилось від ситої і необережної качиної зграйки.

КІШКА Й МИШКА

Мишка того дня взагалі-то була ситою, але також вона була молодою, цікавою і не могла довго сидіти на одному місці. Тим більш у тій темній нірці, де нічого не було видно, нічого не було чути. А поруч на подвір'ї — вона вже це знала — було стільки всього цікавого, особливо під лопухами, де бігали прудкі кузьки, ворушили вусами чорні жуки, а на стеблах трави сиділи дивовижні слимаки у твердих покручених мушлях. Вони не кривдили полохливої мишки, то й вона намагалась їм не дошкуляти. Ця мишка взагалі була делікатною, доброзичливою до маленьких мешканців подвір'я. Її також ніхто не ображав, і вона думала, що боятися там особливо нічого. Вона намагалась бути оптимісткою.

Щоправда, вона вже чула, що десь там час від часу з'являється страшний мишачий ворог — кіт. Але мишці ще не доводилось його зустрічати, і вона сподівалася, що й не доведеться. Навіщо котові чатувати на маленьку полохливу мишку — мабуть, йому краще мати справу з великими пацюками. Бо з мишки який наїдок?

Тож того разу вона могла б і не вилазити з нірки, проте взяла та й вилізла.

На подвір'ї попід лопухами було тепло, аж гаряче, і тихо — мабуть, худобу ще не пригнали з поля. Поряд у шурхітливому піску сиділа квоктуха — стара ряба курка, яка квокнула

двічі, угледівши мишку. Мишка прошмигнула повз неї далі до призьби й раптом тільки розпачливо пискнула. Звідкись ізгори на неї кинулись дві пазуристі лапи — утікати було вже нікуди. Звісно, це була кицька — молода, грайлива, з м'якенькими білими лапками. Мишка спершу була злякалась, але ті лапки поводилися з нею делікатно, і це трохи заспокоювало. Мишка навіть подумала, що взагалі-то, їй пощастило — могла б опинитись у твердих і гострих пазурах кота. А так, може, нічого ще й не станеться — мишка хотіла бути оптимісткою.

І правда, не завдавши їй сильного болю, кицька підхопила мишку зубами й винесла на чисте, підметене подвір'я. Мишка напружено міркувала, і все виходило так, що кішка полуднувати нею не збирається. Інакше вона б зробила це в затишному місці біля лопухів. На подвір'ї нікого не було, кицька пустила мишку долу. Мабуть, можна було спробувати втекти, але мишка не хотіла виказувати непослуху, щоб тим не розсердити кішку. Вона все ще сподівалася на краще. Тоді кицька делікатно штурхнула її лапкою під бік, неначе потураючи втечі. Ось тоді мишка побігла.

Зовсім близько вже було до нірки, та все ж кицька наздогнала її і міцно впилася пазурами у хребтину. Мишці зробилось дуже боляче, аж вона перестала дихати. Та невдовзі знову заспокоїлася, бо кицька все не поспішала її хрумати. Певно, це була добра кішечка, вона хотіла тільки погратися з мишкою. Тоді мишка знерухоміла і, неначе нежива, перевернулась лапками догори. Це, з усього судячи, сподобалося кішці, яка обома передніми лапами

почала перекидати з боку на бік маленьку симулянтку, немов запрошуючи її до гри. Гратися мишка взагалі-то любила, хоча зараз і боялася трохи, але вона все не могла повірити у найгірше. Занадто вже лагідно, без жодної злості ставилася до неї ця гарна кішечка, невже така здатна з'їсти ніжну маленьку мишку?

Можливо, мишка й могла б іще утекти, особливо коли в часі цієї гри опинялась недалеко від лопухів, та у неї все не вистачало рішучості. До того ж, вона була оптимісткою, і доти нічого поганого з нею ще не траплялось. Але ось кішка, чи, може, тому, що награлася, чи іще з якої причини — сильно вкусила мишку біля шиї — від болю тій аж потемніло в очах. Кішка тим часом поклала мишку біля ніг, роззирнулась на всі боки — схоже, вона відпочивала. А може, розмірковувала, чи не відпустити мишку? Мусила б відпустити, бо мишці було погано, навряд чи тепер вона могла б утекти. Але вона все сподівалася.

Вона вірила у доброту, тим більше, з боку такої гарної молодої киці, якій вона не зробила нічого поганого. Навіть не розсердилась і не образилася на неї. Мишка розуміла, що взагалі-то коти — мишам вороги, але ж напевно і коти бувають різними: добрими і злими. Так само, як і миші. Ось вона, наприклад, дуже добра мишка, нікому ніякого зла не вчинила. Не скривдила жодної кішки. Навіщо ж кішці убивати її? Щоб пополуднувати? Але ж це можна зробити з якоюсь іншою мишкою, не обов'язково з нею.

Кицька все роззиралася туди-сюди, ніби чекаючи чогось, а мишка все лежала нерухомо біля неї і розмірковувала. Розмірковувала

про несправедливість. Все ж таки, як несправедливо влаштований цей світ, коли одні істоти в ньому дужі й нахабні, а інші — слабкі та полохливі. Слабким і полохливим живеться кепсько, тож, мабуть, саме тому вони дбають про справедливість, доброту і сприяння. Та дужі не зважають на таке. І справді, навіщо дужим сприяння? Дужим потрібно іще більше сили, бо сила силу дає. А от що робити бідолашній мишці, у якої майже цілковито перекушений карк?

Але ж ця киця зовсім не страшна, навіть мила — он яка мордочка, які вуса, тільки чому вона облизується? Що це означає?

Аж раптом кицька стрепенулася, зиркнула розкосими очима в бік недалекого ґанку. Мишка напружилась усім своїм маленьким тільцем — на ґанку, погрозливо вигнувши хвоста, стояв страшний мордатий кіт; мабуть, він уже вгледів неподалік кішку з неборакою мишкою. Кішка ж, напевне злякавшися, міцно вхопила мишку зубами й кинулась під лопухи.

Там вона миттю прикінчила бідолашну мишку, останньою думкою в якої було: добре, що ми врятувались від кота.

Мишка до самого кінця лишалася оптимісткою.

ЗАГИБЕЛЬ ЗАЙЦЯ

Усю ніч, яка передувала його страті, заєць не спав — сидів похнюпившись під розлогою ялиною, міркував. Думав він, одначе, не про завтрашню загибель, а про непутящу, пропащу долю свою.

Почалося все рік тому, напровесні, коли лісом прокотився поголос, що на галявині біля ріки збираються лісові звірі, аби вирішити щось важливе й дуже обов'язкове. Заєць хотів не піти. Що він — дурний? Нехай ідуть і вирішують сміливі та сильні — вовки, ведмеді, лиси. Він же всього-навсього заєць — найслабший, полохливий, пригнічений. Але зайчиха тоді сказала: йди, бо вони там без нас можуть постановити звести зі світу весь заячий рід. Хто захистить?

І він пішов. Прискакав і сів звіддалік, на височенькій купині, почав слухати. Першим виступив, звісно ж, найдужчий і найсміливіший — ведмідь. Витер пазуристою лапою ситу морду й почав доводити, що жити у безладді негоже, що всі в довколишніх лісах інтегруються, налагоджують міцну владу — цивілізуються. Як і в людей. Треба і їм так. Для цього сьогодні необхідно обрати головного Керівника. Тут же пролунали глухуваті оплески й лисиця Дем'янівна одразу запропонувала Керівником обрати ведмедя. Ведмідь подякував за довіру й відмовився. Сказав, що він старий, хворий і сили в нього зовсім мало. Вчора на узліссі не зумів

роздерти колгоспного бика — ось як занедужав, знесилів ведмідь. Тоді запропонували сірого вовка. Цей саме на силі, і роздере кого завгодно. За минуле літо перегриз мало не всю колгоспну овечу отару. Звірі поміркували й відкинули пропозицію стосовно сірого — подумали, що він так само зможе передерти й усю звірину в лісі. Тільки дай йому владу. Тоді хтось запропонував зайця.

З несподіванки заєць аж підстрибнув на купині — такого він не передбачав. Від подиву і хвилювання йому забило подих, і він нічого не міг сказати — ні погодитися, ні відмовитися. Його мовчання всі сприйняли як згоду і зайця призначили головним Керівником над лісовими звірами.

Спершу заєць не дуже розумів свої права та обов'язки, думав: будуть усі йому кланятися при зустрічі, а він привітно відповідатиме. Він був натури не злої і не мстивої, зла нікому не хотів. Зайчиха ж дуже зраділа, казала: ну, тепер уже перейдемо мешкати у сухий ялинник, досить нам тулитися біля гнилого болота. Але невдовзі навалилися клопоти, ще й неабиякі. Сильний і владний ведмежий клан почав вимагати собі права перебратися до сусідньої пущі — ближче до вуликів із бджолами, а пущу взагалі поділити з сусідами-звірами, щоб ведмеді мали де полювати. Дарма Керівник посилався на міжлісові угоди, на заборону змінювати лісові кордони. Ведмеді заявили, що він невмійко й нездара, якщо взагалі не зрадник. Тим часом вовки поставили питання руба про зимовий харч. Влітку вони харчувалися з власної ініціативи — кожен окремо

від колгоспних стад і отар. Але взимку худобу заганяли до хлівів, під охорону сторожів із гострими вилами — як було до них підступитися? І вовки почали насідати на лісового Керівника — давай нам харч! Лиси, у свою чергу, захотіли по курці щодня, а видрам, бач, почало не вистачати риби у річці — погинула взимку від задухи. Гірше за все стало Керівникові, коли звірі, неначе змовившись, почали вимагати від нього доларів. Мовляв, уся звірина довколишня вже має ті долари, на які можна придбати все, чого забажаєш. А чим звірі цього лісу гірші за інших? Їм так само потрібні долари, а не якісь там папірці з портретами головного зайця. Коли Керівник почав віднікуватися й наводити свої причини, усі хором сказали, що так справа не піде. Обрали тебе — тож і керуй, забезпечуй, а ні — тоді зашморг на шию. Саме ті, які агітували за зайця, тепер почали вимагати його смерті. Бо він не виправдав надій, а так буде наука для наступників. Але що він міг вдіяти? Щоб здобути пущу з вуликами, треба було йти війною на сусідніх ведмедів. Або як постійно забезпечити свіжиною ненажерливу вовчу зграю? Знову ж ці долари, щоб їм пусто. Заєць за своє життя навіть однією лапою не помацав тих зелених папірців з бородатими істотами, він лише втішався з власного портрета на лісовій валюті. Взагалі-то, непоганий портрет, аби він ще чогось вартий був. Та нічого він не коштував, і в тому були його, зайцеві, біда й нещастя.

До пори, одначе, все якось тривало. Звірі віталися з ним, і він привітно відповідав. Хіба що крім білочки, яка одного разу

2 — 5-982

занадто аж докучила йому своїм проханням дати їй краще дупло, бо старе вже прогнило і протікає. Керівник так верескнув на бідну білку, що та миттю злетіла на верхівку найвищого дерева. Хоч одна та злякалася, без жодної радості подумав заєць.

І ось тепер треба знову йти на галявину, де його торік обрали, а сьогодні мають стратити. Як головний Керівник, він мусив потурбуватись і про власну страту. Вчора ще нагледів гарну осику, в якої одна гілка стриміла трішки вбік — буде зручно прилаштувати там зашморга. Найгіршим було те, що і стратою від початку й до кінця мусив керувати він сам. Згідно з лісовим кодексом, влада нового Керівника розпочиналася тільки після того, як його попередник востаннє здригнеться на тій гілці. Можливо, тільки ця стаття кодексу і втішала трохи зайця.

Як це не дивно, звірини на страту зібралось багато — ніколи раніше стільки не збиралося. На виборах торішніх було вдвічі менше. Заєць не знав, як це розуміти — добре це чи не дуже. Та поміркувавши, сам для себе вирішив — добре. Значить, його поважають, а можливо, і співчувають. Бо раніш не надто до нього дослухалися, більше сварились.

Коли все було приготовано, він скомандував, щоб через гілку перекинули мотузку із зашморгом. Найсильніший з вовків спритно й зграбно виконав це розпорядження, потім узявся лапами за вільний кінець. Заєць подякував звірині за довіру й попросив пробачення, що не міг усім догодити. Звірина заревла, заулюлюкала на знак згоди чи, може, й незгоди — він уже не розумів і сам накинув собі на шию зашморга.

З жалем притис до спини вуха й ненароком пустив скупу сльозу, якої ніхто, певно, й не зауважив. Хіба що самотня білочка на ялині віддалік жалісно кигикнула, і він, перш ніж віддати команду вовкові, ще встиг подумати: чи не та, яка просила в нього дупло, а він відмовив?

Це був єдиний знак приязні за все його нездале річне керівництво, і заєць, стрімко злетівши угору, загойдався в зашморгу.

Звірина від радощів почала високо підстрибувати, вимахуючи лапами й хвостами. Пізніше, як трохи заспокоїлися, головним Керівником обрали вовка — саме того, який тримав мотузку...

ХВОСТАТИЙ

Сучасна казка для дорослих

Коли на складі почало темніти і над входом загорілась електрична лампочка, Хвостатий виліз із нори.

Бігти до складських приміщень було ще рано. Хвостатий знав, що вусатий чоловік у синьому халаті ще сидить у своїй тісній комірчині й палить, — димом від його сигарет просмерділися всі закутки на складі. Слід було зачекати. Хвостатий був пацюком розважливим і ніколи не керувався тільки власним апетитом, навіть як був дуже голодним. Зараз він був дуже голодним, бо не їв уже кілька днів — з тієї пори, як за скляною загородкою з'явився цей Вусатий і замкнув залізні двері до тієї половини складу, де було *все*. Правда, всі тутешні гори мішків, штабелі скриньок і коробок з пляшками Хвостатого мало цікавили. Кілька ночей тому він натрапив там на коробки в кутку, від яких струменів вишуканий, надзвичайно приємний запах, і пацюк не стримався. Прогризти у картонній коробці необхідну дірку було неважко, і він досхочу поласував сиром — так, що ледве протиснувся у свою тіснувату нору під підлогою. Але ось тобі на — прийшов Вусатий і зранку зачинив оббиті залізом двері. Ці двері не відчинялися тепер ні вдень, ні навіть уночі, коли Вусатого не було

на складі. І Хвостатий дивувався: що той надумав?

Тепер він не полишав виходу з нори, бо звідти могли з'явитися родичі, ті дурні голодні пацюки різного віку, яких тепер чимало розплодилось у підполі. Аби не накликати якихось заходів Вусатого проти їхньої компанії, пацюків слід було зупинити й завернути назад. Якось уже сталося таке, що у відповідь на щуряче свавілля сюди прийшли люди в ґумових фартухах і в масках, з якимись приладами в руках; вони напустили у нори смертельної отрути. Тоді багато хто з пацюків загинули, але Хвостатий і ще декілька найрозумніших вціліли й відповіли інтенсивним розмноженням. На весну їхня колонія збільшилася більш як удвічі. Він чув, як люди казали, що залишилися з носом. Дуже можливо, думав собі пацюк, — їхні носи поки що пацюків не цікавили.

Хвостатий уже знав, що потрібно пильно слідкувати за людьми, не дати їм захопити пацюків зненацька. І без потреби не вилазити з нори, не піддаватися на провокації. І нікому не вірити. Навіть коли якийсь молодий пацюк повернеться зі складу й розповість, ніби під'їв там сиру. Це може виявитися брехнею, а може — й провокацією. Хвостатий був пацюком розумним, хитрим і практичним.

Тієї ночі йому, однак, так нічого й не вломилося. Після того, як Вусатий пішов, він старанно обнюхав усі закутки передньої секції складу. Та залізні двері до головного приміщення залишалися зачиненими, а в передньому нічим пристойним навіть не пахло. З нових речей там з'явилась якась металева бочка в кутку,

від якої смерділо залізом. Залізо пацюка так само не цікавило.

Під ранок він повернувся до своєї нори. Просидів там, однак, недовго: його спокій порушила метушня, що її влаштували родичі. Він кинувся до виходу з нори і швидко зрозумів, що трапилось іззовні. Ці дурні пацюки, мабуть, не витримали голоду, і щойно відчинилися двері, спробували проскочити до головної секції. Та хіба це можна було робити удень, при людях? Люди, звісно, зняли тривогу, забігали, застукали, когось із пацюків прибили, решта розбіглась по кутках і поховалася по норах. Зрештою, так їм, дурням, і треба — не лізьте передчасно, думав собі Хвостатий. Зачаївшись у норі за півметра від виходу, він не міг бачити, що відбувається нагорі, проте добре чув тупіт ніг, скрегіт чогось важкого, яке тягли десь поруч, лайку робітників. Це не були хіміки із санстанції — ті працювали мовчки, їхню хитрість важко було розгадати, і тільки Хвостатий був здатен на це. Ці ж розмовляли гучно, мабуть, лаялися й безперестанку палили. Серед інших він упізнав і голос молодого вантажника Білявого, який одного разу ледь не наступив йому на хвіст і страшенно злякався. Від того часу Хвостатий боявся Білявого. Вусатого ж там не було чути, але пацюк відчував, що той десь поблизу. Він уже знав, що мовчазні завжди найнебезпечніші — своїм криком, як і своєю злістю, вони впиваються самі, мало що залишаючи іншим. Вусатий же, відчував пацюк, може, й не дуже злий, але надзвичайно небезпечний.

Але Хвостатий був пацюком терплячим і вмів чекати. Він не їв уже п'ять ночей підряд. Увечері на короткий час вилазив з нори, вздовж плінтуса пробирався до заповітних дверей і, переконавшись, що вони таки замкнені, повертався назад. Дорогою йому зустрічались декотрі з його родичів, які, як завжди, метушилися, шукали поживи всюди, куди тільки можна було пролізти, але, мабуть, даремно. Їхні марні спроби закінчувалися ранковими криками і лайкою людей. Одного разу там навіть брехав пес, можливо, приведений на склад, щоб налякати пацюків. Та пацюки собак не боялися, як не боялись і котів. Коти самі давно були налякані пацюками й не могли вчинити їм ніякої шкоди. Найбільшим пацючим ворогом була людина.

Нарешті Хвостатий свого дочекався.

Щойно у конторці згасло світло і стихли важкі кроки Вусатого, він вибрався з нори. Шлях уздовж плінтуса був йому добре знайомий, залізні двері розташовувалися поруч. Ще у норі він відчув: сьогодні має щось трапитися, щось довгожданне й радісне. Так воно і сталося: залізні двері були незачинені. Напевно, поспішаючи, Вусатий тільки прихилив їх, залишивши нешироку щілину, в яку зараз легко протиснувся Хвостатий.

У просторій секції складу стало іще просторіше, чимало скриньок і мішків звідси вже вивезли. Хвостатий швидко перебіг вузьким проходом у далекий куток, де його, однак, чекало велике розчарування — картонних коробок на попередньому місці не виявилось. Замість них стояли ряди скляних бутлів, від яких ішов огидний отруйний сморід.

Хвостатий кинувся туди-сюди проходами і в одному місці, ближче до виходу, відчув знайомий запах. Слабкий аромат свіжого сиру струменів звідкись ізгори. У секції панував напівморок, десь високо під стелею слабко світила тьмяна лампочка, роздивитися що-небудь було неможливо. Але Хвостатий був розумним пацюком і швидко втямив, що це пахло з величезної поставленої на попа металевої бочки. Але як туди залізти? По залізу пацюки лазити не могли, не вмів цього робити і Хвостатий.

Але він також був ще й пацюком винахідливим, тому хутко збагнув, що вилізти можна по скриньках, які безладно громадилися біля самої бочки. Ці дерев'яні ящики були порожні, деякі з них поламані, тож пацюк швидко вибрався по них до самого верху. Бочка була зовсім поруч, і з неї йшов іще більш привабливий, ніж унизу, запах сиру. Ну, так, великий шматок білів ген у темряві, на кінці недовгої дощечки, що лежала над бочкою. Другий її кінець опинився просто під пацюковими лапами. Дощечка була достатньої ширини, аби з неї не впасти, і Хвостатий не дуже поспішно, але й не гаючись подався до сиру.

І тут сталося щось незрозуміле: дощечка раптом перехилилась, і Хвостатий сторч головою полетів у бочку. Дощечка одразу ж повернулась у свій попередній стан, забравши з собою й сир.

Якийсь час Хвостатий перебував у шоці — такого він не очікував. Завжди умів він обминати найхитріші пастки, ніколи не доторкнувся до найбільш апетитних отруєних принад, врятувався й від хімії минулої осені. А тут

так по-дурному попався, як нерозумне молоде щуреня. Він уже збагнув, що цю пастку спорудив той-таки Вусатий.

Тремтячи від страху й злості, Хвостатий навіть не спробував вибратися з металевої пастки. Почуття голоду, яке допікало йому кілька днів поспіль, раптом пропало; натомість з'явилося відчуття гніву — він був готовий гризти залізні стіни бочки, якби це було можливо. Він уже розумів, що до ранку звідси не вибратись, а вранці сюди прийде Вусатий і знищить його — найсильнішого, найсміливішого, найрозумнішого пацюка на всьому складі. Зрештою, воно й зрозуміло: у боротьбі за існування в пацючому суспільстві першими гинуть найкращі, найбільш гідні. А всі інші, дурні й полохливі, житимуть далі й насміхатимуться з нього. Та, мабуть, така вже їхня пацюча природа.

Хвостатий ще не відійшов від шоку, як нагорі почувся обережний стукіт пацючих лапок по дощечці, й тут-таки до бочки впав новий пацюк. Кінець дощечки разом із сиром знову задерся догори. Новий пацюк наполохано заметушився на дні бочки. Хвостатий на це ніяк не відреагував, він міркував: що робити? Відчувши присутність Хвостатого, молодий пацюк, дрібно тремтячи, зіщулився навпроти під стінкою бочки. Хвостатий не став йому співчувати, тільки подумав: сам собі винен, не лізь, куди не слід. Він сидів собі нерухомо, поволі виходячи з шоку.

Пацюки падали до бочки майже через однакові проміжки часу — їх усіх приваблював міцний запах смачного сиру. До ранку в бочці їх опинилось аж восьмеро, між ними двоє здорових молодих самців, народжених минулої осені.

Майже в цілковитій темряві Хвостатий нюхом упізнав їх, бо вже не раз із ними бився, і тепер також подумав, що їхня зустріч добром не закінчиться. Досі в підполі вони намагались уникати один одного, але тут такої можливості не існувало. Тож зараз доведеться вирішити, кому з них жити далі.

Мабуть-таки, розумним себе вважав не один лише Хвостатий, але й іще декотрі з тих, що потрапили до пастки. Спершу всі вони сиділи нерухомо, повільно очунюючи від шоку падіння. Потім у темряві пролунав начебто безпричинний пронизливий писк, і почалася бійка. Почуття жаху охопило пацюків, і хтось, не витримавши, перший кинувся на сусіда. Можливо, це був один із двох братів — його поклик і став сигналом до смертельного поєдинку всіх з усіма. Хвостатий знав і пам'ятав іще з часів своєї молодості, що зволікати у таких випадках не належить. Це може коштувати життя. Перемагає найрішучіший і найспритніший. Хвостатий у відповідь так само пронизливо заверещав і накинувся в темряві на сусіда — може, навіть того самого, який слідом за ним упав до бочки. Він досить легко переміг, роздерши суперникові горло. Але тут-таки й сам ледь спромігся вирватися з чиїхось гострих зубів, перекрутився через голову і вп'явся зубами в чийсь теплий і м'який живіт. У тісній бочці утворився пульсуючий клубок із тіл охоплених жахом пацюків, які рвали, гризли, топтали один одного, нападаючи і захищаючись водночас. У бочці запанував сильний запах пацючої крові, в якому зовсім розтав, загубився ще недавно такий жаданий аромат сиру.

Це був жорстокий і тривалий бій не на життя — на смерть, у якому до ранку вціліло двоє: Хвостатий і молодий пацюк, народжений восени. Всі інші, стікаючи кров'ю, вже лежали на дні бочки; деякі втратили й останні ознаки життя. Самець був сильно поранений чиїмись зубами, та почувши вцілілого Хвостатого, спромігся на слабкий бойовий поклик і вищирив зуби. Знесилений у бійці Хвостатий, зробивши спритний короткий випад, без усякого попереднього сигналу схопив зубами за вже скривавлене горло і швидко добив самця.

Кривава бійка закінчилася. Хвостатий залишився в бочці один. Ця самотність гарантувала йому деяку можливість продовження життя — хоча б до ранку. Звісно, цього було мало, але інстинкт підказував пацюкові, що часом навіть із найменших можливостей складається нове життя. Особливо коли маєш волю змагатися за нього до кінця й не надто вже дотримуватись принципів. Хвостатий зі страхом чекав ранку, коли прийде Вусатий і прикінчить його у бочці. Гинути він, як і раніше, не хотів. Щоправда, його самолюбство підігрівалось усвідомленням того, що він усе ж таки переміг усіх інших пацюків у бочці. Що ж стосується людини, то її, як відомо, перемогти неможливо.

І ось він прийшов, той страшний Вусатий. Спершу загриміли його черевики біля конторки, потім засвітолося електричне світло, яке одразу ж розігнало морок у секції. Здається, Вусатий був не один. Хвилину Хвостатий слухав, як вони там розмовляли, потім пролунав чийсь безпричинний сміх — здається, це був молодий вантажник Білявий.

І раптом яскраво спалахнула електрична лампочка під стелею в секції — у бочці стало майже видно. Хвостатий окинув задоволеним поглядом нерухомі тіла своїх жертв і приготувався до зустрічі з Вусатим. Коли той простягне руку, пацюк одразу ввіп'ється в неї і загине, як і належить пацюкові-переможцю, пацюкові-лідеру. Він був пацюком гонористим, тож не хотів ховатися посеред трупів інших пацюків, які купкою лежали на дні бочки, не хотів удавати мертвого. Коли над бочкою з'явилось ненависне обличчя Вусатого, від котрого сильно смерділо сигаретами «Мальборо», блоки яких штабелем лежали під вікном секції, він вишкірив зуби й загрозливо засичав. На гучніший бойовий клич у нього вже не вистачало сили.

— Ну як там? — долинув голос звіддалік. Це запитував Білявий.

— Порядок! — задоволено відповів Вусатий. — Твоя правда.

— Хто-небудь залишився?

— Та ось сидить Хвостатий...

— От і добре. Випускаємо.

Бочка раптом нахилилася. Хвостатого ледь не привалило мертвими тілами пацюків, та він встиг відскочити й опинився на самому краю бочки. Зовсім поряд було ненависне обличчя Вусатого, та не було на ньому ні погрози, ані злості. Бочка нахилилась іще нижче.

— Ну, мотай звідсіля! — зовсім незлостиво сказав Вусатий.

Здається, він відпускав Хвостатого. Пацюк нарешті втямив це і швиденько пірнув з бочки попід ящики. Його ставлення до Вусатого раптово змінилось — він перестав ненавидіти

людину. Виявляється, вона зовсім не зла — вона добра. Вона порятувала Хвостатого. Це його родичі-пацюки намагалися його вбити, а людина дарує йому життя. Яким же він був досі дурнем, що ненавидів людей!

З-під ящиків йому вдалось перебратися до своєї нори й заховатись у її рятівній темряві. Він тільки встиг почути, як позаду в чомусь засумнівався Вусатий, а Білявий йому відповів:

— Нічого, все буде о'кей! Тренування він мав те, що треба. За місяць жодного не залишиться...

Зачаївшись у норі, Хвостатий поволі очунював від пережитого вночі й думав, що тепер головні його вороги — це його родичі-щурі. Він буде їх безжально нищити вже хоча б тому, що він — найсильніший. А в кого сила, того й правда. Хоча жодна правда вже не була йому потрібною. Нехай правди шукають слабаки. А над ним відтепер є Вусатий. Він тепер його бог і правда.

Вусатий же, мабуть, відчувши зміну в настрої пацюка, а може, й від своєї доброти, поклав біля його нори той самий кавалок духмяного сиру, який уночі не дістався Хвостатому. Але щур на нього не реагував — відтепер його хвилював тільки запах крові.

За місяць на складі й справді не залишилося жодного пацюка. Окрім Хвостатого, звісна річ.

ХУТОРЯНИ

Під лісом жила родина. Не багата й не бідна, день і ніч працювала, тож без хліба не сиділа. Землі мали небагато, але клопотів родині вистачало. Спершу поле обробляли батьки з дідом, як помер дід — батько з матір'ю. Потрохи підросли сини — Янка і Василь, управлятися з усім стало легше, і хуторяни були задоволені.

Якось на початку осені, коли, повечерявши, родина зібралася вже лягати спати, у двері постукали. Гостей у хаті не чекали, але батько мусив відчинити двері — чи мало кому сталося заблукати вночі. Увійшов худорлявий, хоча й пристойно вбраний чоловік, сів на лавці, задимів дорогою цигаркою і почав гомоніти. Виявився на диво балакучим, досі в тутешніх місцях таких не траплялося. Весь сенс його мови полягав у тому, що хуторяни живуть незаможно, навіть кепсько, відстало, і треба інтегруватися. Це значить долучитися, приєднатись до села, яке стоїть неподалік.

Господарі з нерозумінням втупилися в чоловіка: вже хто-хто, а вони добре знали, як живуть у сусідньому селі. Кожної весни звідти прибігали на хутір то по кошик бульби, міру збіжжя, а то й позичити копійчину чи взяти коня привезти дрова. Вони так і сказали прибулому. А той — своє. Треба інтегруватися, бо інакше не вийде, увесь світ інтегрується, тож потрібна сила, щоб протистояти тому світові. Хуторяни

мовчали, вони не розуміли, навіщо потрібно протистояти світові? Коли ця безглузда розмова почала вже набридати, господар сказав, що родині треба лягати спати, завтра буде багато праці у полі, тож нехай би чоловік ішов, звідки прийшов. Чоловік підвівся з лави, але ще довго белькотав щось на порозі, ледве-ледве його вдалось позбутися. Коли він пішов, мати перехрестилася й каже: «Це ж диявол! Їй-богу! У нього ж хвостик ззаду...» Господар і хлопці подивувалися з материних слів — вони не примітили ніякого хвостика. Та все могло бути...

Наступного вечора у той самий час у двері знову постукали — та вже сильніше, трохи навіть ніби обурено. Батько не хотів відчиняти, але хлопці сказали: нехай. Знов увійшов той самий учорашній приходень і знову почав те ж саме. Треба інтегруватися, бо буде погано, а об'єднавшись, будемо жити краще. Вони всі крадькома позирали на його одяг ззаду — чи не вистромиться де хвостик? Але ні, ніде нічого не вистромилося. Десь близько півночі ледве позбулися його, і мати заплакала — вона знов зауважила хвостика. Чоловіки вже не знали, що й думати.

Дочекавшись ранку, господар узяв у повітці чорної фарби й на всіх дверях понамальовував невеликі хрестики. Мати заспокоїлась: якщо то диявол, то під хрестики він не ввійде. Зі страхом і надією почали чекати наступної ночі.

Вечір минув спокійно, ніхто не стукав. Трохи ще почекавши, родина поклалася спати. Та ще не всі позасинали, як об підвіконня щось грюкнуло. Батько, злізши з печі, запалив лампу. На покуті вже сидів той самий

чоловік. Вікно за ним було виставлене надвір, і в хату віяв вітер.

— Я стосовно інтеграції, — спокійно завів знайому пісню чоловік.

— Геть! — крикнув батько.

Схопилися сини, стали пліч-о-пліч з батьком. Мати віддалеки заплакала. Приходень знизав плечима й нібито з зачаєною образою виліз через вікно назад.

Решту тієї ночі хуторяни не спали, а як настав ранок, почали кріпити засуви на двері та міцніше прибивати вікна. Батько сказав, що треба буде у місті замовити віконниці. Воно, звісно, дорого, але без віконниць не обійтися.

Наступна ніч проминула спокійно. Ніхто не стукав, не ліз до хати, і родина потрохи заспокоїлася. По віконниці до міста господар вирішив з'їздити трохи пізніше, коли вже позвозить із поля снопи.

Та іще за кілька днів уночі раптом злякано скрикнула мати — обоє синів одразу схопилися, Василь увімкнув електричного ліхтарика, якого недавно купив у сільмазі. Мати плачучи показувала на піч. І справді, там щось відбувалося, вчувався невиразний шурхіт. У печі на ту пору не палили, їжу готували у дворі, під повіткою. Та все ж якийсь дивний шум-шурхіт долинав начебто з-під припічка, і хуторяни налякано чекали. Невдовзі брязнула заслінка, з гуркотом упала на підлогу, і з печі вибрався все той самий, перемазаний сажею чоловічок. Вилізши, міцно чхнув два рази, протер очі.

— Я стосовно інтеграції...

— Уб'ю! — з люттю вимовив господар і схопив з-під лавки сокиру.

Але за його сорочку вчепилася мати, сини схопили у сінях вила. Незнайомець пригладив вуса й тихенько засміявся:

— Нікуди вам не подітися, це історичний процес...

Батько вирвався з материних рук, замахнувся сокирою. Та тієї ж миті чоловікова постать щезла, неначе шаснула під піч, де взимку сиділи кури. Коли Василь посвітив туди ліхтариком, то не побачив нікого. Чоловік зник. Тоді всі повірили матері, що насправді це не чоловік. Мабуть, і спраді диявол. А всі вони знали, що диявола ні впрохати, ані налякати неможливо.

Решту тієї ночі родина не лягала спати, чекала й не знала, що робити. Було зрозуміло, що хрестик на дверях їх не порятує.

Аж на світанку старший із синів, Янка, сказав, що він знає антидиявольський засіб. Удягнув шапку й пішов до міста.

Опівдні він повернувся з аршином кольорової тканини. На дровітні швидко змайстрував зграбного держака. Вийшов гарний прапор, якого троє чоловіків прибили на розі будинку. Вітер одразу ж підхопив його й розгорнув на всю довжину — прапор радісно затріпотів.

— Тепер нехай-но прийде! — сказав Янка.

І правда, з того часу нав'язливий незнайомець жодного разу не завітав на хутір, прикрашений стародавнім рідним прапором.

ОБ'ЄДНАННЯ

У стародавньому замку з могутніми товстелезними стінами, змурованими з гранітного каміння, було багато камер, серед яких найбільшими були Кутня і Довга. Кутня займала весь кут будівлі біля вежі; Довга містилася поверхом нижче і трохи вбік від вежі. І там, і там сиділо по декілька десятків в'язнів, утім, здебільшого однієї національності. Певно, тому, що туди саджали місцевих, тубільців. Це взагалі було зручно — і для в'язнів, і для наглядачів. Особливо коли врахувати, що більшість сиділа за участь у нещодавньому повстанні, жорстоко придушеному режимом. Усі розуміли одне одного.

В інших же камерах сиділи різні люди — різних злочинів і націй. Там було значно гірше: ні поговорити, ні порозумітися. Лише мовчали — із дня до ночі.

Але, як відомо, людина влаштована таким чином, що коли добре, то хочеться, аби було ще ліпше. Це, напевно, зрозуміли і в'язні обох великих камер, у яких розпочався спонтанний рух за об'єднання. Воно і справді: навіщо посаджених за однією справою тримають у різних місцях, коли їх можна всіх зібрати в одному. Зручність очевидна — і для ув'язнених, і для начальства. І погомоніти, разом зрозуміти помилки та хиби боротьби, спробувати викрити зрадників. Знову ж таки, коли вони всі

разом, то, може ж, усіх не покарають на смерть, може, разом пощастить домогтися волі?

Найперше цю свою думку в'язні донесли до вух наглядачів, потім у вигляді скарги написали адміністрації: що зменшаться й витрати на їхню охорону, і на опалення взимку, і полегшиться праця наглядачів. Був іще один момент у тому об'єднанні, хоча й трохи ризикований для в'язнів. Річ у тім, що наглядачем у Кутній камері був узагалі-то непоганий чоловік, навіть симпатичний на вигляд, пригожий та усміхнений, який нікого не бив. Зате наглядачем у Довгій був справжній звірюга — і в поведінці, і поставою, потрапити під його владу було б жахливо. Правда, у ставленні до в'язнів ті їхні якості не надто виявлялися — всім у тюрмі керували затверджені згори правила внутрішнього режиму, яких суворо дотримувалися. Та все ж в'язні дуже сподівалися, що об'єднаються вони у Кутній, принаймні, так їм хотілося. А де хотіння, там і сподівання.

Прихильники об'єднання становили більшість в обох камерах, хоча траплялись там і песимісти. Нитики і недовірки. Нитиків і недовірків, звісно, не любили на волі, з погордою ставились до них і в тюрмі.

Таким недовірком у Кутній був старий стрижій овець. На всі гарячі заходи ентузіастів об'єднання він лише скептично чмихав і кидав своє скептичне «все одно». Інші доводили, що Стрижій глибоко помиляється, бо цілком очевидно, як це буде здорово — зібратись усім неборакам разом, згуртуватися, аби хоч раз помолитися разом своєму Богові. Хіба ж це добре — гибіти роз'єднаними по різних

кутках, навіть на різних поверхах, під різними начальниками, один із яких звір, а другий начебто й нічого. Чи ж це справедливо? Стрижій, усе мовчки вислухавши, незмінно кидав своє «все одно» і припиняв розмову.

У Довгій скептик був іншого складу — він провадив безкінечну суперечку в тому сенсі, що в'язничне начальство ніколи не піде на поступку в'язням, ніколи не дозволить ніякого об'єднання, бо це об'єднання йому невигідне, а то й небезпечне, з тим потрібно змиритись, а не витрачати по-дурному сили. Можливо, це останні сили перед кінцем. Та чим більше він гарячкував у суперечках, тим сильніше напосідалися на нього опоненти. Декотрі вже почали називати його зрадником. Тим більше, що на волі він був поліціянтом і мав прізвисько Гусак.

Фанатичним ентузіастом об'єднання двох камер був Поляновський, високий худорлявий в'язень, хворий на сухоти. На волі він працював партійним функціонером, тож мав пречудовий пропагандистський досвід і прекрасно вмів говорити — агітувати й переконувати. Зазвичай він займався цим до обіду, а по обіді сидів мовчки, притулившися до стіни — обмірковував нові аргументи. В'язні, звісно, слухали його зацікавлено. Переважно з тієї причини, що він умів вселити надію. Більшість із ним погоджувалась. Один тільки Стрижій демонстративно мовчав, а коли в нього запитували, відповідав просто: «Все одно. Смерть».

Люди знизували плечима й відверталися — кому ж тут хотілося думати про смерть? Особливо коли вона і справді стоїть у кожного

за плечима. А людина ж, допоки живе, воліє міркувати про життя. І сподіватись.

А Стрижій лише молився.

Тим часом на волі щось відбулося — нове повстання, чи що? Якось уночі в за́мку почувся гомін багатьох голосів і тупіт численних ніг — це привели нову велику партію в'язнів. І тоді, можливо, з тієї причини, що знадобилися нові камери, чи з якоїсь іншої, давня мрія ув'язнених раптом здійснилася: з двох камер їх зігнали в одну. Саме в Кутню. Там одразу зробилося тісно і тлумно, але радісно. Поляновський одразу ж зібрав щось подібне до мітингу, де дуже запально промовляв про єдність, силу і згуртованість. В'язні з двох камер аж витирали сльози від радості, обіймались і цілувались. Навіть ниций Гусак просвітлів на виду й обійняв кількох чоловік з Кутньої. Тільки Стрижій, як і раніше, самотньо сидів у кутку, і коли у нього запитали, чому він не радіє, лише понуро махнув рукою.

Мабуть, його тоді мало хто розумів, зате багато хто подумав: дурний старигань. Усі бачили безсумнівну вигоду несподіваного об'єднання — вже хоча б те, що позбулися звіруватого наглядача й опинились усі разом. А цей, наглядач Кутньої, і справді приязно всміхався й нікого не штурхнув за той час, поки вони перебиралися. Вже саме́ це давало надію.

Вночі спали в тисняві, покотом, на бетонній підлозі, але майже щасливі. Наговорилися, наобіймалися. І навіть забули про песимістів — Стрижія і Гусака. Та й про наглядачів так само. Але ті, зі свого боку, не забули про в'язнів. Іще не розвиднілось, як важкі

двері-ворота в камері розчинилися, і сонні в'язні побачили там солдатів — багато солдатів — і приязного наглядача, який все з тією ж лагідною усмішкою гучно скомандував:

— По одному — на вихід! Ліквідація...

Кілька десятків в'язнів спершу збентежено мовчали, немов не розуміючи, що від них вимагається. Та швидко все стало аж занадто зрозуміло й жахливо, і вони один по одному почали виходити у двері.

Останнім непоспішно вийшов Стрижій. Тепер уже ніхто не міг йому дорікнути, і він наостанок зі злістю плюнув на поріг камери Кутньої: під ранок він так само почав був вірити, що все якось минеться...

ОБЕЗБОЖІЛИЙ ЛЮД

Народ дуже вірив у свого Бога і споконвіків молився йому. Навіть коли жилося не кепсько, не було війн, голоду та інших злигоднів, люди ходили до церков і щиро молилися. Церкви були старими, без надміру пишноти, збудовані з каменю чи дерева. Але завжди в них товпився люд, горіли свічки й чулися щирі слова віруючих. Особливо в недобрий час, у пору війн та всілякої іншої біди чи негоди, яких на тій землі не бракувало.

Та ось настали інші часи. Невідь-звідки надійшла зневіра, люди засумнівалися й заговорили про те, що Бог не всемогутній. Скільки було бід і нещасть, а чи допоміг він хоч кому-небудь? Казали, що ні. Тож чи варто молитися, стільки часу віддавати Богові, церкві й священикам, у яких безбожна влада угледіла ворогів, ошуканців, а пізніше — і шпигунів. У газетах було видруковано відповідні факти та свідчення, знайдено підстави, згідно з якими священиків належало знищити, і тоді, казали, життя відразу покращиться. Так було й вирішено зробити. Священиків посадили до в'язниць, інших заслали у студений край, а то й розстріляли. Церковне майно, яке назбирувалось цілі століття, поростягали по установах, попродували за кордон. Гроші, казали, потрібні, щоб голодному людові купити хліба. Насправді ж купили зброю та обладунок для війська й поліції. Поліція була

потрібніша владі, аніж зголоднілий, знеможений люд. Із куполів покинутих церков позривали зіржавілі хрести, порозбивали кольорові вітражі на вікнах. Дощ і сніг довершили неуникну справу занепаду. Релігія сконала.

Не стало ні священиків, ні ієрархів, ні церков. Зарослі кропивою та будяками, руїни горбилися в містечках і селах біля спорожнілих торгових майданів.

Та минав час, а жити краще не стало. Люди не ходили до церков, зате товпились по шинках і корчмах. Пили, як ніколи. Ніхто, крім сварливих дружин, не забороняв того, але хто слухає дружин? Влада ж сама підохочувала народ пити, бо мала хронічний клопіт із бюджетом. Розпуста, ґвалтівництво і вбивства досягли небувалих розмахів, від п'яних конфліктів люд втрачав чи не більше, ніж від війн. Війни ж тим часом вибухали, як і раніше — у житті кожного покоління. Щойно сини в батьків досягали двадцяти літ, як розпочиналася нова війна. Воювати молодь ішла натхненно, а поверталася завжди зневіреною. Незважаючи на те, чи перемогли, чи опинились переможеними. Перемога нікому не приносила вигоди, тільки нові клопоти.

Тоді, як уже минуло досить часу, згадали про Бога. Десь на вершечку влади вирішили, що зробили помилку, зрікшися віри. Народові потрібен Бог — так само, як хліб і горілка, зрозуміли керівники й дозволили вірити знову.

У країні почали відновлювати Церкву, відроджувати її складну ієрархію. Ієрархів набрали швидко, особливо найвищих. Частина перейшла з розчарованих у політиці інтелігентів, частину рекрутували зі спецслужб. Кадри

спецслужб взагалі мали повагу в країні, бо ніколи не обманювали владу. Яке завдання отримували, те й виконували — швидко й без зайвих роздумів.

У містах і селах покинули будувати клуби і свинарники — всі дружно почали мурувати храми. То були визначні будівлі, на їх спорудженні використовували закордонну техніку й найкращі матеріали. Проектуванням займались новостворені проектні організації, найкращі митці розписували стіни й склепіння на євангельські теми. Куполи скрізь сяяли свіжим сусальним золотом. Дзвони відливали в давніх індустріальних центрах, а також на підприємствах ВПК, і звучали вони, наче органи. Монтаж провадили за допомогою потужних кранів переважно німецького виробництва — швидко й бездоганно. План будівництва храмів виконувався успішно.

Та тут надійшла проблема, яку вирішити було дуже непросто: зник Бог. Скільки його не кликали — не відгукувався. Запустили в небо космонавтів, але ті лише літали, витрачали гроші, а Бога не бачили. З усього видно було, що Бог облишив, відцурався грішних людей. Але як же бути без Бога? Не переробляти ж пишні храми на зерносховища та свинарники.

Тож вирішили створити власного, Земного Бога, який, звісно ж, буде навіть ліпшим за Бога Небесного. Бо він буде свій, знатиме людські потреби, бо ж і сам — з народу. Провели референдум, і 99,99 відсотка висловилися за Земного Бога. Його вибори відбувалися надзвичайно демократично — таємно і всезагально, кожен виборець мав один голос; світова спільнота їх визнала. Вибрали, звісно ж, найбільш

гідного такої високої посади. Оскільки всі найбільш гідні перебували у спецслужбах, звідти і взяли Земного Бога. Ним виявився найбільш для цього придатний — дуже освічений (закінчив аж три вищі навчальні заклади: партшколу, Академію господарювання й вищу школу КДБ), доктор і професор, мав пречудову кличку «Кришталь», грав у футбол, теніс, волейбол, хокей, а також у преферанс і в дурня. В якості Земного Бога обіцяв усім те, чого від нього хотіли: чоловікам — дешеву горілку, жінкам — гарних чоловіків, військовим — багато зірок на погонах і на грудях, пенсіонерам — купи «зайців». Країна була в захопленні від власного Земного Бога.

Відповідно до велемудрої постанови якось восени в один для всієї країни день розпочалися масові богослужіння. Це були дуже урочисті й гарні заходи. Привалило безліч зголоднілого за вірою люду, всі вони дивилися, слухали, захоплювались церковним антуражем — може, навіть більше, ніж на рок-концертах. Декотрі навіть хрестилися — справа наліво чи навпаки, бо вже призабули, як потрібно. Інші, трохи постоявши на службі, пробиралися на вільніше місце й запитували: а де буфет? Буфету чомусь не було — не те що на звичних виборах народних депутатів. Що промовляли священики — слухали не дуже, бо не розуміли. Керівники, які ще недавно боролися з релігійним дурманом, стояли попереду зі свічками в руках, хоча так само мало що розуміли. Лише робили вигляд. Помітно було: чекали, коли ця нудьга закінчиться й можна буде піти традиційно відзначити початок важливої справи.

Потрохи, одначе, почали звикати до церковних відправ, стояти й навіть молитися. Молитися — це значить просити в Земного Бога. Одні просили здоров'я, інші — щастя чи хліба. Начальство прохало дотацій на господарство, яке за безбожні роки зазнало страшного занепаду. Підприємці просили кредитів. Та Земний Бог після виборів ніби оглух — нічого не давав нікому. Тільки брав. Хлопців — у солдати, гроші — на податки, здоров'я — у старих, свободу — в молодих. Із плином часу народу в церквах стало меншати. Ходили вже тільки у великі свята, і то переважно люди старші. У молоді віддавна було вже інше захоплення — дискотеки та концерти поп-музики.

А потім церкви й зовсім обезлюділи, вже ніхто туди не ходив. Препишне церковне убранство — образи́ та позолоту — всі вже побачили, слухати ж там не було чого — по телевізору говорили цікавіше. Керівництво теж не виявляло особливої ревності, рідко з'являючись на відправах. Ієрархи й священики нарікали на низьку свідомість віруючих і просили, щоб спецслужби посприяли. Ті погоджувалися, що справи кепські, і пригадували недавнє минуле. Що в минулому не все було кепсько, що й тоді було чимало доброго. Наприклад, примус за формулою «добровільно, але обов'язково». Як колись — підписка на позику чи вибори депутатів. Як десь щось не вдавалося, виручав примус. Попросили в Земного Бога санкцію на примус, яку він дав охоче, ще й у необмеженій кількості. Бо, як всі казали, брав примус із Космосу, де його було незмірно багато. Керівництво за це дуже

полюбило власного Земного Бога й почало дружно молитися за нього.

А простий люд знову впав у бідність і зневіру. Як не крути, а повернувся до звичного ще з поганських часів ідеалу — її святості Пляшини. На добровільно-демократичній основі у країні почалась кампанія за будівництво відповідного символу — планувалася циклопічна споруда зі скла, бетону й сталі на центральній площі найбільшого міста у формі величезної Пляшки. Було затверджено відповідний проект, але стримувала одна несподівана й практично нерозв'язна проблема: має вона бути закоркована чи ні? Якщо закоркована, казали, буде недемократично, якщо без... Відомо, що буває з пляшкою без корка. Тож чекають благословення Земного Бога — як він вирішить, так і буде.

Мабуть, колись дочекаються. Але що ж тоді буде?

ТРИ СЛОВА НІМИХ

Народ був німий.

Жив на широкому великому острові посеред океану, жодних зв'язків з іншими островами не мав, тож і думав, що всі інші народи, які десь живуть, так само німі. Зрештою, мова була не дуже й потрібна німим — усе, чого вимагали господарські, людські та родинні стосунки, вони розуміли без мови, по очах, жестах, рухах. Жодних теревенів у вільний час не було, бо не було й вільного часу — всі працювали від ночі й до ночі. Жили не вельми заможно, але й не голодували, і коли не траплялось моровиці, епідемії чи урагану, тоді почувалися майже щасливими. На острові віддалік від цивілізації панували мир та спокій. Війн ті люди не знали споконвіку.

Щоправда, часом ставалися випадки, які змушували людей хвилюватися. Це коли на морському обрії з'являвся великий білий корабель, і з нього на острів у затоці висаджувалися люди. Ті люди були незвичайними. Все у них було гарне та розумне — і обличчя, й одяг, і знаряддя. А головне — вони вміли розмовляти. Слова з їхніх вуст сипалися, неначе соєві боби з мішка, і означали таємну силу, бо слідом за словами йшли певні дії та вчинки. Це було плем'я ГОВІРКИХ, вирішили німі, бо у прибульців навіть прилади вимовляли слова — такі маленькі чорні скриньки.

Німі боялися цих людей, але й поважали водночас. Чужинці ж, у свою чергу, не сердилися на мовчазних німих — навпаки, всіляко давали зрозуміти, що вроджена німота їм подобається. Настільки подобається, що одного разу вони висадились на берег і почали будувати палац. Німі не заперечували — спокійне й одноманітне життя на острові давно їм набридло.

Палац було збудовано з каменю, скла й металу, який привезли на білому кораблі. А разом привезли і владу. Влада, сказали говіркі, потрібна німим, бо вони таким чином долучаться до найвищих досягнень цивілізації. Німі поставилися до цього з ентузіазмом — їм хотілося долучитись до цивілізації. Деякі серед найрозумніших і найдужчих пішли працювати до палацу, а також у поліцію й до самоуправління. Все це було потрібно виключно задля інтересів німих.

Правда, німі мусили за це платити. Було привезено угоду під назвою «Конституція», котра визначала розмір тієї данини й порядок її сплати. А також передбачалися всі інші обов'язки для німих і привілеї для влади. Німі мусили коритися владі, за що їм залишалась рідна для них німота. Взагалі-то, були вони задоволені, бо так цілковито зберігалися традиції предків. Щоправда, ті, які були при владі чи у політиці, швидко навчилися розмовляти з говіркими — звісно ж, що їхньою, говіркою мовою. Інші були звільнені від вивчення мови. З часом, одначе, кількість наближених до влади збільшилася. Вони вже отримали і власну назву — ГОРИЗОНТАЛЬНИКИ. Відповідно зростали й розміри податків, бо треба ж було платити їм зарплату. Німі потрохи

почали стогнати, та все ж мовчали і якось таки сплачували ті податки. На біду, невдовзі стався неврожай; коли німі сплатили всі податки, самим мало що залишилося. Під осінь у поселеннях німих почався голод. Великі групи німих приходили до палацу й поглядами та жестами просили їсти. Але їсти їм не давали. Їхні ж одноплемінники, які стали прислужниками в палаці, відганяли їх від брами, декотрих навіть побили палицями. То були перші побиті люди на острові, і тому це викликало гнів. У селищах на площах перед кам'яними ідолами почав збиратися народ; здіймаючи догори руки, люди просили заступництва. Та, схоже, ідоли перестали їх розуміти.

А голод тим часом робився вже нестерпним. Соя й кукурудза зовсім загинули на полях від спеки, дощу не було вже з весни. Над осінь налетів ураган, який вирував три дні поспіль і залив острів так, що не залишилось нічогісінько. Загинула більшість людей і худоби. А живі знову пішли до палацу.

Саме в цей час до говірких приїхав з-за океану їхній головний правитель — Великий Демагог. Це був дужий, високий чоловік із грізним поглядом і великим ротом, який ніколи не мовчав. У першій же своїй промові, проголошеній у палаці, він сповістив, що від сьогодні ця країна називатиметься Народною Демагогією, погрозив усім відступникам карою, прихильникам пообіцяв винагороди, головною з яких було право жити. Підсьорбувачі сяяли від щастя, звичайно ж, у надії отримати якнайвищий привілей.

Життя на острові робилося все гіршим. Після неврожаю, голоду й урагану прийшла моровиця. Якась лиха пошесть косила

німих у їхніх пальмових будівлях так швидко, що не було кому ховати померлих. Живі почали грабувати мерців. Назрівав великий мовчазний бунт — проти палацу, проти поліції, горизонтальників і навіть проти ідолів, які відвернулися від німих. Влада ж за допомогою величезної зграї підсьорбувачів, які вже здебільшого навчилися мови говірких, намагалась не допустити безладдя. Десятки їхніх агітаторів пішки й верхи на мулах пересувались від селища до селища, вмовляючи німих терпіти, сподіватися на краще і мовчати. Останнє було найважливіше. Іще німим наказали тричі на день кланятись у бік палацу, а поліціянти слідкували, щоб це робилося по щирості, не удавано. Німі й намагалися робити по щирості, та чомусь по щирості виходило погано. Декотрі з найбільш кмітливих уже почали зауважувати загрозу, яка таїлась у слові гнобителів, і безсилля власної німоти. Один із них, справжній глухонімий, під час ранкових поклонів на площі раптом перестав кланятись і щось безладно загомонів-залепетав до поліціянтів. Поліціянти, звісно ж, такого непослуху не стерпіли й накинулись на нього з кийками. Били довго, люто, глухонімий виривався і кричав, та марно. Потім раптово затих, здавалося, сконав.

Біля мерця зібралися німі, хотіли віднести його до халупи, та поліціянти стояли обабіч і не підпускали людей до тіла. Атмосфера на площі зробилась напруженою, чувся лемент і ґвалт, плакали жінки. І тоді раптом небіжчик підхопився, неначе хотів кудись бігти. Та поліціянти схопили його і знову почали бити.

І саме в цю мить, певно, конаючи, глухонімий виразно й гучно викрикнув:

— Щоб ви здохли!..

Усі на площі заніміли, закам'яніли, гул і лемент разом припинився. Жах завис у повітрі і вразив поліціянтів. Спершу ті двоє, що тримали глухонімого, потім ще й двоє тих, що стояли обіч, немов дерев'яні колоди, впали потилицями об землю й більше не поворухнулися.

Тоді люди, яких підганяв подив і жах, кинулись до глухонімого, та він уже був насправді мертвий. Його віднесли до халупи, і він довго лежав там непохований. Його боялися ховати, бо відчули в ньому велику, непізнавану силу. Від того часу глухонімий зробився першим апостолом німого народу.

Трагедія в селищі настільки приголомшила всіх, що німі на певний час забули про свої нещастя — голод, хвороби та урагани. І навіть про білий палац. Усі думали про слова, які глухонімий забрав із собою до могили. На якийсь час влада теж притихла. Великий Демагог, який щодня читав свої загрозливі літанії, мовчав цілих три дні. Потім з'явився його указ, яким навіки заборонялася начебто паскудна мова німих, а всі горизонтальники з метою підтримання належної безпеки перейменовувались на ВЕРТИКАЛЬНИКІВ.

Та видно, було вже пізно. Старі люди з німого племені почали пригадувати забуті перекази людей іще старіших, які свідчили, що й на острові колись також була мова. Вони навіть пригадували якісь слова, як, наприклад, СВОБОДА й ВОЛЯ. Декотрі з вигнаних із палацу підсьорбувачів, що навчились там читати

4 — 5-982

й писати по-демагогівськи, отримавши тепер багато вільного часу, почали розробляти мову німих. Особливо охочою до цього стала молодь. Минуло півроку, і в селищах ночами у полі чи в морі під час риболовлі почали лунати голоси, вимовлятися слова. Німі переставали бути німими. У великій таємниці від поліціянтів та вертикальників зберігали у пам'яті три слова глухонімого. Тих слів боялися, немов зарядженої зброї, пам'ятаючи, що заряджена зброя часом стріляє. Це розуміли й німі, і підсьорбувачі, і навіть усі говіркі. Останні не дрімали. Поруч із палацом було терміново збудовано в'язницю, немов бджолиними стільниками поділену на крихітні комірчини-камери, до яких саджали німих, щоб ті не розмовляли. Було створено розгалужену Службу Безпеки (СБ), яка вербувала стукачів. Стукачам платили горнятком кукурудзи за кожен донос — у голодний час це була чимала платня, і тому стукачів не бракувало. Тим більше, що їхня праця мала цілком легальний характер, і всі вони були об'єднані у Спілку Стукачів (СС). Для подальшого вдосконалення праці вертикальників останні отримали нову геометричну назву — ДІАГОНАЛЬНИКИ — і довічний службовий статус. Поліціянтам на 30 сантиметрів подовжили бамбукові кийки і на 5 сантиметрів підняли передки кашкетів, щоб навіть недомірки виглядали незгірш за гігантів. На кредити міжнародних банків було закуплено зброю масового ураження і комп'ютерну техніку. Для її обслуговування прибули кадри з колишніх соцкраїн, звідки через тамтешню кризу почався неупинний відтік мізків. Ці зухвалі фахівці

взялися до дослідження останньої у світі недослідженої проблеми — взаємозалежності демагогічної влади й дикунської мови. Десятками європейських, азіатських, африканських і полінезійських мов аналізувалися ті три магічні слова, які вбили чотирьох поліціянтів. У цій математичній непропорційності полягала наукова загадка сторіччя.

Однак час минав, а результатів від тієї праці не було жодних. І тоді Служба Безпеки Великого Демагога (СБВД) довідалася, що ті вчені різних наук насправді всі як один є спеціалістами з континентальних ракет (СС-20) та комплексів «Тополя». Пречудово розуміючись на владі та ракетах, вони майже нічого не розуміли у мовах, тим паче, у мові німих. Розлючений Великий Демагог прогнав їх геть усіх із острова, залишивши тільки одного — найщирішого й найсумліннішого молодого ракетника (який у тому сам признався) на посаді звичайного шофера, але з зарплатою в доларах. Через рік, одначе, з'ясувалося, що цей ракетник-шофер ніякий зовсім не ракетник і не шофер, а кадровий полковник радянського КДБ. Великий Демагог власноручно відрубав йому голову.

Серед німих також знайшлися розумні люди, до них потрохи приєдналися декотрі звільнені з палацу. Було сформовано таємну опозицію до влади. Вона породила підпільний мовно-науковий гурток, який почав працювати над вивченням можливостей знаменитого прокльону — звичайно ж, із метою повалення демагогічного режиму на острові. Було встановлено, що той, хто міг з погибельним для влади наслідком викрикнути ті слова,

сам також обов'язково гинув. Чи, може, ті слова приходили до нього в передчутті загибелі? У цьому й полягала головна для гуртка проблема. Пожертвувати собою був готовий багато хто, але ніхто не хотів жертвувати собою марно. Справа була дуже складною, тож гуртківці вирішили вдосконалитися структурно. Найперше вони перейменували гурток на Колегіум. Було обрано Генерального Лідера (ГЛ), п'ятьох Віцелідерів (ВЛ) й одинадцятьох головних спеціалістів (гс). Всі інші стали просто спеціалістами (пс). Усі вони, щоправда, працювали, послуговуючись заморською мовою. Власна перебувала у стані розробки. Справа їхня ускладнювалася ще й тим, що розроблювачі належали до різних діалектно-німих груп, кожна з яких наполягала на власному німому діалекті у вигляді певного набору вигуків і жестів. Довго сперечалися. Була навіть пропозиція замість віртуальної проблеми мови приступити до реальної розробки нового сорту проса. У результаті Колегіум розколовся на просяників і мовників. Мовники, дяка Богу, на той час усе ж таки становили більшість.

Саме з пропозиції останніх на третій рік було вирішено задля швидшого просування справи трохи змінити порядок слів у знаменитому прокльоні, бо речення, вимовлене глухонімим, не дуже пасувало до національної традиції мовчання. Навпаки, воно руйнувало ту традицію, що вже було аж надто непатріотично. Після довгого обговорення фраза почала звучати так: «Чи не хотіли б ви трішки здохнути?» Знайшовся і сміливець, який, не зволікаючи, викрикнув її перед палацом в обличчя

найлютішого й найбільш ненависного офіцера поліції. Та чомусь той офіцер не впав на землю, а дістав пістолета найновішої модифікації і застрелив зухвальця. У Колегіумі ледве пережили розчарування і знову вирішили змінити порядок слів. Важливо було якщо не знищити поліціянта, то хоч би зберегти життя людини, яка фразу промовлятиме — все ж таки в Колегіумі сиділи гуманісти. Магічний прокльон тепер побудували таким чином: «Будьте ласкаві колинебудь померти». Звичайно, форма прокльону змінилась, але сенс залишився попередній — і це було найважливіше. На фразу цю покладалась велика надія, тож її було швидко промовлено найрозумнішим і найосвіченішим членом Колегіуму. Але знову трапилась несподіванка: жоден із гнобителів не упав, хоча й зухвальця теж не вбили. Навіть кийком не відлупцювали. Взагалі-то, всім у Колегіумі це сподобалось, бо людина лишилася жити. Вперше операція відбулася без втрат, а це вселяло надію. І провіщало майбутні перемоги.

Як не дивно, в палаці на це ніяк не відреагували. Згідно з чутками, яким інколи вдавалось просочитися звідти, через втрату мовної спроможності Великим Демагогом, у якого від перенапруги паралізувало язика, найближчим часом очікувалось прибуття Нового, Найбільшого Демагога (ННБД), а його політика у мовному питанні досі залишалась невідомою. Коли ж він невдовзі приїхав, то відразу ж змінив статус Колегіуму — той набував легітимності й перейменовувався на Академію при Новому, Найбільшому Демагогові (АННБД) з новим завданням: створити насправді народну мову — німу

за формою й демагогічну за змістом. Зворушені такою несподіваною про себе турботою, керівники Академії надіслали ННБД довжелезного факса, в якому присягались не шкодувати сил задля створення мови німих. А ще через деякий час було затверджено остаточний варіант прокльону глухонімого, який відтепер звучав так: «Нехай здохне той, хто виступає проти мови народу!» Право визначати негідника, якому призначалося здохнути, делегувалось Новому, Найбільшому Демагогові.

З нагоди такої історичної та вікопомної події увечері над палацом, поліціянтською казармою і в'язницею німого режиму було влаштовано святковий феєрверк.

Збіднілий, зневірений і понурий народ на острові потроху забув про свого глухонімого апостола та три його слова. І знову зробився німим.

Цього разу вже назавжди.

СОНЦЕ У ВІКОНЦІ?

У країні завжди чогось не вистачало — від черевиків до хліба, проте мудрих голів не бракувало ніколи. Швидше навіть навпаки: кожен був розумнішим за іншого і тим дуже пишався. І ось найрозумніші з усіх додумалися: аби зажити заможно, потрібно справедливо розподілити все те, що мали. Доти розподіл існував дуже неправильний — десь густо, а десь пусто. Одні їли від пуза й ходили в золоті, а інші не мали чим повечеряти і взувались у постоли. Найрозумніші, ті, що студіювали науки по багатих закордонах, вичитали у тамтешніх книжках, що коли увесь бідняцький набуток знести докупи й поділити порівну, то життя неймовірно зміниться. Стане багатим і щасливим. Тим було започатковано головну ідею століття: рівний і справедливий розподіл.

Так і вчинили.

Правда, великий поділ, як, зрештою, і кожен поділ — навіть і малий — проходив дуже складно. Поки досягли результатів, пролили чимало крові, було знищено цілі класи й суспільні верстви. Але нарешті все розподілили, а головне — відібрали у тих, хто щось мав. Набуток отримали трохи не такий, як сподівалися, знайшлись і ображені. Та і як би їм не знайтися? Хіба ж можна було порівняти «свідомого» борця за ідею й того, хто за цю ідею боровся «несвідомо»? Пріоритет було віддано тим, котрі мали маленькі

червоні книжечки. Дуже швидко чи й не все суспільство вишикувалось у чергу по ці чарівні книжечки, від яких залежав добробут. (Декотрі не дуже освічені називали їх *«хлібними картками»*, але це було неправильно, бо «картки» забезпечували не тільки хлібом, але й посадами, помешканнями, освітою.) Аби якось стримати цей натиск черги, було започатковано іншу нову ідею — трудових династій. Суть її полягала в тому, щоб діти вуглекопа, підрісши, йшли у вуглекопи, а діти колгоспника — до колгоспу. Відповідно, діти дипломата не йшли на роботу в поле, а вступали до МГІМО і їхали працювати у вороже оточення — до Іспанії, Швейцарії чи Франції. Так само належало чинити синам і донькам учених, чекістів, відповідальних партпрацівників. Дуже диференційованими стали й заробітки, і це теж було абсолютно правильно. Бо неможливо ж прирівняти працю на затишних колгоспних полях під спів жайворонка з небезпечною операцією зовнішнього розвідника де-небудь у лондонському готелі з метою завербування тамтешнього транссексуала. Стомленого розвідника могла застукати безжальна MI5[1] і засадити до в'язниці, — хоча й з телевізором і з кондиціонером, та все ж удалині від рідної Лубянки й підмосковного березняку. Чи взяти, наприклад, писак, усіх тих поетів-прозаїків! Чи ж можна порівняти їхню плутану базгранину з напруженою працею вчених-атомників? Перші тільки й уміли писати про невдале кохання та про незграбний комсомольський секс, у той час як другі вдень і вночі

[1] Британська служба військової контррозвідки.

зміцнювали атомний щит батьківщини і від перевтоми могли у чомусь помилитися. А чого вартує одна їх дрібничка-помилочка — засвідчив проклятущий Чорнобиль, на який і досі не напасешся грошей. А якби тих помилок трапилося більше, то про наслідки навіть страшно подумати. Тож ніякої рівності тут шукати просто не випадає. Все інше, здається, було правильно. Тим більш, у теорії.

На практиці ж сталося трохи інакше — матеріальних благ знову почало не вистачати. Спершу привілеїв, грошей, валюти, а потім — і всього іншого, аж до хліба, сиру і яєць включно. Першими тривожно заголосили ті, котрі мали більше за інших. Так завжди буває: хто більше має, тому більше й хочеться.

Головна ідея століття опинилась під загрозою банкрутства. Стало очевидно, що вона не спроможна прогодувати людей, хоча, як і раніше, гарантувала владу тим, хто нею володів. Мабуть, у тому й полягала її неоціненна вартість, якою нерозумно було б не скористатися. Навіть церква після тривалого й жорсткого вишколу в КДБ збагнула нарешті головну істину століття і вірою та правдою почала віддану службу владі. Заповіді Христові були відкладені на далеку полицю, а для щоденного використання прийняли секретні декрети про співпрацю і привілеї. Взагалі, було вирішено не дати загинути цінній стародавній ідеї тільки через те, що досі вона втілювалася хибно. Тож належало ту ідею модернізувати, адаптувати до нового часу. *Рівність — так!* Але рівність не у багатстві, до якого пнеться прогниле суспільство Заходу, а краще рівність у *бідності* як найсучасніша доктрина

новоствореного *ринкового соціалізму.* Вже ж її втілити буде куди легше, електорат від бідності не відвикав ніколи. Ніхто не почуватиметься ображеним, всі одразу втихомиряться й охоче проголосують на виборах за рівних собі — депутата чи навіть президента — п'яного чи тверезого, розумного чи дурного, що в нових умовах, по суті, не матиме жодного значення. Ліквідовувалась сама підстава для заздрості, всі разом робилися бідними, нещасними й дурними. Або ж — багатими, щасливими й розумними, це вже як подивитися. Був терміново винайдений надійний засіб, як ту парадигму зробити цілком безпечною для влади — перекрутити сенс споконвічних людських понять: зло переназвати добром, брехню — правдою, поразку — перемогою, соціалізм — щастям. Бідність почати вважати багатством! Марно, що древні мудреці казали: скільки не говори «халва, халва», а в роті солодше не стане. Стане! Якщо про це щодня чути з державної скриньки, яку називають телевізором, то воно неначе й справді починає існувати. Хоча б у нововідкритій на Заході так званій віртуальній реальності, яка дуже придалася й на Сході. Знадобилось не дуже багато часу, аби люди щиро повірили, що м'ясо є, навіть коли його не було ні у хлівах, ні у крамницях, що війна — цілком справедлива річ, навіть коли з Півдня літаки замість фруктів-персиків привозили знаменитий вантаж-200, що економіка країни на підйомі, коли курс долара на Комаровці злетів до мільйона «зайців». А кожен, навіть найбожевільніший керівник є одночасно й найгеніальнішим. Різниця поміж тим та іншим зникала.

При цьому важливо, що весь цей безсумнівний ефект досягався не використанням матеріальних засобів, не витрачанням іноземних кредитів чи дефіцитних енергоносіїв, а виключно дармовими засобами мови, певним чином вдосконаленої та адаптованої. І мовою цією стала зовсім не стародавня рідна мова, а мова старшого брата; своя ж трасянка була змушена заткнутися. (Декотрі не надто розумні й освічені казали, що і слава Богу.) Стало очевидним, що тільки та, старшобратня мова, єдина має здатність прорватися крізь запону остогидлої реальності у рожевий простір віртуальності з її нечуваними примарними можливостями, зробитись рушійною силою прогресу, зачинателькою нової цивілізації навпаки. У людей з'явилася можливість почуватись не дуже голодними, навіть не маючи хліба, щасливо жити при бандитській диктатурі, відцуратися національної культури, вважати себе багатими при нечуваній бідності. Для тих же, котрі висловлювали незгоду з такою адаптацією — захватом і радістю зі сльозами на очах, — у держави були приготовані довгі гумові кийки й сухотні камери з міцними ґратами.

Прорвавшись до голодного простору примарності, суспільство отримало вже останній клопіт (усі інші автоматично відпали): якомога його, цей простір, поширити. Виявилося, що це — такий фантастичний простір, який не здатен існувати у стані спокою, і, неначе космічний пульсар, може або розширюватись, або звужуватися (звісно ж, найкраще — розширюватись). Але саме тут сталась несподіванка — її апологети безнадійно спізнилися:

всі вільні кутки там були вже зайняті іншими, більш меткими аматорами ділити й володіти — всілякими імперіалістами-риночниками, червоними та коричневими, фундаменталістами різних відтінків. Залишався останній закуток, ніким не зайнятий, бо здавна вважався ні до чого не придатним — панслов'янський. Саме цей, не вельми духмяний куточок міцніше за хміль, за алкоголь чи ЛСД закрутив одну віртуальну голову в країні й викликав нестримну жагу до дії у формі створення маніловських структур, фантастичної інтеграції бідності з жебрацтвом, безлічі пустопорожніх заяв, домовленостей і декларацій. Результатів же не було жодних. Карнавально-метушлива віртуальність жорстко зіткнулася з невдячною реальністю і по сьогодні не може її подолати. Реальність стоїть собі, мов скеля непорушна, і багато хто у країні починає думати, що вона міцніша за найхитромудрішу віртуальність. Може, воно й так. Все ж, як не крути, хліб — споконвічна реальність, і кров людська — так само. А за ними коли-небудь стане реальністю й наша багатостраждальна незалежність і воля, а не тільки реальна тюрма та бідність.

Зазирне сонце і в наше віконце! Коли щиро цього жадати, то воно, може, і здійсниться. Звісно ж, відповідно до законів реальності.

НОВА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

В одній далекій від нас, хоча й не надто розвинутій країні виникли проблеми з бюджетом. Не вистачало грошей. Врешті, це не було великою новиною, грошей не вистачало й раніше, і тоді уряд робив просто — підвищував податки. Зробили так і цього разу — обклали все населення 40-відсотковим податком. Трохи почекали, підрахували, але виявилося, що прибуток знову мізерний. Тоді урядовці ввели 60-відсотковий податок, але прибуток, замість того, щоб збільшитися, значно знизився. Це було щось таке дивне, що суперечило навіть правилам арифметики. В економічно-фінансових колах почалось енергійне обмірковування цього феномену. Посипалися пропозиції — як від професіоналів, так і від найбільш активних з числа свідомих трудящих. Декотрі заявляли, що вся справа у слабкості виконавчої влади, і що потрібно вдвічі збільшити поліцію, створити спеціальні формування, як слід підготувати секретні й фіскальні служби. Так і зробили. На додаток збільшили кількість митників — як на кордонах, так і в самій країні, перевели працю судів і прокуратури на цілодобовий режим, розігнали колегію адвокатів, цих професійних захисників злочинності. Та знову не отримали очікуваного результату. Бюджет тріщав, грошей робилося все менше, а видатки на усі перелічені заходи все зростали.

У часі чергового засідання уряду новий голова висунув абсолютно модерний бюджетний принцип: якщо десь важко поповнити, то там потрібно скоротити. Відразу було зрозуміло, що скоротити асигнування на військо неможливо, бо під самісінький державний паркан вже підлізло кровожерне НАТО — дивись, не сьогодні-завтра розпочне бомбардувати наші улюблені гарячі чи холодні точки. Залишати без грошей КДБ також не випадало за умов, коли країна аж кишіла шпигунами й опозиціонерами. Поліцію тим більш, бо хто ж тоді тих опозиціонерів зі шпигунами тягатиме до постерунків? Якщо ж скоротити видатки на прокурорів і суддів, то хто ж тоді судитиме вищезгаданих? Повертатись до нещодавньої практики «трійок» і несудових розправ було ще начебто зарано. Керівний апарат скорочувати взагалі не мало сенсу і було б на той час просто шкідливим — його організм від скорочення завжди тільки збільшується. Культура, освіта й медицина? Культуру тут-таки на засіданні без жодної шкоди для неї викреслили усім рядком після того, як міністр сказав, що культура сама себе прогодує — ансамблів у неї вистачає. Медицину вирішили покищо не чіпати — медична галузь може набути важливих функцій у відповідальному державному проекті. Залишалась іще величезна армія пенсіонерів, яка з причини недогляду злочинного попереднього уряду розплодилася в аморфну, непосильну для держави масу. У пресі вже давно з'являлися теоретичні статті стосовно того, яка це шкідлива й наскрізь буржуазна традиція — платити тим, котрі не працюють, і що інститут

пенсіонерів — не що інше, як узаконена експлуатація одного класу іншим, і що, не вирішивши проблеми пенсіонерів, держава не побудує розвинутого соціалізму, а буде весь вік гибіти у недорозвинутому капіталізмі.

Уряд засідав три дні й три ночі і випрацював комплексний документ пенсійного забезпечення. А саме:

— вихід на пенсію дозволявся після досягнення 100-літнього віку. (Для керівного й адміністративного складу ця планка знижувалась удвічі — там зберігався адресний принцип пенсійного забезпечення);

— розмір пенсій встановлювався у 1,5 відсотка від середньої зарплати пенсіонера. (Не можна було допустити, щоб громадянин-пенсіонер користався більшим набором благ, ніж той, хто працює);

— зберігався у недоторканості принцип рівності для чоловіків і жінок, як того завжди й домагалися жіночі та феміністські організації;

— батькам, які виховали двох і більше дітей, пенсії відповідно зменшувалися — для забезпечення пенсій дітям у майбутньому. (Тим самим зміцнювався зв'язок між поколіннями і відповідальність батьків за долю дітей).

Ці вельми розумні і в певному сенсі прогресивні заходи, однак, стосувалися більш-менш віддаленого майбутнього, а от що робити з «діючими» пенсіонерами, було незрозуміло. Тим більше, що, як чули урядовці, відповідно до стародавнього римського права, закон, на жаль, зворотної сили не має. Після довгого й детального обміркування цієї проблеми за участю ЗМІ, профспілок та керівництва

політичних партій було вирішено до «діючих» пенсіонерів застосувати радикальні заходи і дозволити:

— пити сиру воду з водогону й колодязів у необмеженій кількості. Мотивація: сира вода — найдешевша;

— харчуватися продуктами з радіонуклідами. Мотивація: свідомому громадянинові атом не страшний;

— під час купання в морі і в річках запливати як завгодно далеко за червоний буйок. Мотивація: широке гарантування громадянам їхніх прав і свобод;

— на будівельних майданчиках як завгодно довго стояти на краю необгороджених майданчиків і під стрілою вантажного крана. Мотивація: виховання у громадян сміливості й відваги;

— переходити вулицю де завгодно, у тому числі й на червоний сигнал світлофора. Мотивація: без мотивації.

Міністерству охорони здоров'я зміцнити контроль за погіршенням здоров'я пенсіонерів, особливо з груп ризику, які слід створити на кожному підприємстві. ЗМІ і незалежним соціологічним інститутам проводити регулярний моніторинг ефективності даних заходів серед пенсіонерів.

Вже за кілька днів після виходу цієї постанови урядові ЗМІ повідомили країну про величезне піднесення, з яким зустріли пенсіонери чергову турботу уряду про їхній добробут і здоров'я. Газети надрукували повідомлення про ту радість, яка охопила вісімдесятилітнього громадянина К., який навіть спробував заплисти за буйок. Правда, він не проплив

і половини відстані, але ж не в тому справа, писала газета. Справа у правовій можливості здійснити те, чого він раніше здійснити не міг. Інший громадянин ділився піднесенням, яке охопило його, коли він вдало перебіг вулицю перед самим носом у нахабного «мерса» й навіть не був оштрафований даїшником. Опозиційна газета пізніше спробувала подати цей безсумнівний факт як фальшивку, надрукувавши репліку, начебто громадянин був зовсім не пенсіонером, а юнаком-спортсменом. Але знову ж таки, це зовсім не змінило суті справи, яка, відомо, полягала в нових можливостях, що відкривалися перед пенсіонерами. Перспективи ж були дійсно безмежними. Найнезалежніший соціологічний інститут провів опитування й отримав такі результати: на питання, чи підтримуєте ви всі пункти постанови, 99,9 відсотка відповіли, що підтримують безумовно. Лише 0,1 відсотка не мали власної думки, але це були ті, котрі перебували у реанімації або були визнані недієздатними у розумовому плані. Президент країни нагородив дві найактивніші у справі пропаганди постанови газети, а також соціологічний інститут і національне телебачення. У кінці кварталу Мінфін з великим ентузіазмом узявся підбивати підсумки економії пенсійного фонду і на кілька днів занімів. Результати отрималися несподівані — замість економії видатки на пенсії значно зросли й перевершили відповідний період минулого року. Аби якось зберегти обличчя уряду, було вирішено дозволити невелику рутинну поправку — замінити плюс на мінус, як це вже неодноразово робилось у минулому.

5 — 5-982

Але в чому справжня причина краху державного проекту — це таки належало з'ясувати. Тож для з'ясування уряд звернувся до власного КДБ. І справді, той невдовзі довів, що недаремно їсть свій хліб, а його економісти в цивільному розуміють в економіці більше, аніж купа свіжоспечених професорів з Академії управління. У докладному й дуже секретному донесенні вони по пунктах перерахували причини неефективності постанови. Бо:

— сира вода з водогону, дачних колодязів, а також із придорожних ровів не справила жодного шкідливого впливу на загартовані протягом довгого життя організми пенсіонерів, які звикли пити таку воду й без розпорядження уряду;

— отруйні, з радіонуклідами, продукти харчування дістаються пенсіонерам у гомеопатичних дозах, бо основна їх продуктова маса розкрадається посередниками і скеровується на вивіз до сусідніх братніх регіонів;

— за буйки цього купального сезону пенсіонери взагалі не запливали, бо майже ніде не купалися з причини холодного, дощового літа;

— крани на будівельних майданчиках уже котрий рік стоять законсервовані, як і самі будівництва — з причини відсутності фінансування;

— стосовно ж вулиць, то водії швидких іномарок за всі попередні роки так вишколили вітчизняних пенсіонерів, що ті, наче зайці, з надзвичайною спритністю навчилися перебігати вулиці без жодної шкоди для власного здоров'я. Навпаки, здоров'я у декого з них унаслідок такої практики навіть поліпшилося,

і вони замінили рутинні ранкові пробіжки парком на серію пробіжок упоперек проспекту, особливо тією його частиною, де проїздить президент.

Уряд на кілька днів упав у прострацію: широко розрекламовані й так само широко підтримані народом заходи виявилися мильною бульбашкою, яка до того ж луснула. З причини очевидної неефективності радикальних заходів було вирішено повернутися до заходів традиційних, розваживши, що не все старе — погане. Тим більше, що усе нове — це добре забуте старе.

І тут пригадали давню добру практику винагороджень. Варто було б нею скористатися, хіба що модернізувавши для нових умов та рішуче відкинувши ті ганебні пережитки, коли винагороджувалось тільки керівництво за відданість певній ідеї чи секретарки — за гарні стегна та очі. Вирішили винагороджувати тільки пенсіонерів і тільки за конкретні справи, які приносять певний грошовий прибуток державі. Це було адресне стимулювання й пенсіонерів, і держави. Був терміново розроблений дизайн високих орденів, муарових стрічок до них і правила нагородження. Той із пенсіонерів, хто зобов'язувався скоротити термін власного пенсіонерства до трьох років, нагороджувався найвищим орденом — «Мусульманської єдності», до десяти років — «Єврейського кагалу». Всі ордени, крім того, мали по три ступені: золотий, срібний і бронзовий. Таким чином забезпечувався диференційований підхід, що у поліетнічному, багатоконфесійному суспільстві було надзвичайно важливим.

Академія комп'ютерної інформатики вже підрахувала віртуальний прибуток, який склав астрономічну суму, і була однією з перших нагороджена головним орденом золотого ступеня. На підприємствах, у колгоспах і в установах були проведені збори та мітинги, на яких пенсіонери в урочистій і дружній атмосфері брали на себе відповідні зобов'язання під незабутнім гаслом «Добровільно, але обов'язково» й без зайвої тяганини тут-таки отримували високі нагороди. Декотрі вносили власні пропозиції, звісно ж, скеровані на вдосконалення постанови. Так, громадянин К., колишній партизанський командир, пропонував збільшити термін найбільшого скорочення з десяти до вісімнадцяти років, щоб одразу отримати всі три ордени, як це практикувалося на минулій партизанській війні. Але ця його пропозиція не знайшла зрозуміння — може, тому, що ініціаторові вже виповнилося 99 років, і тому виникала підозра, що він бажає отримати всі ордени «на халяву». Але це не було масовим явищем — більшість пенсіонерів помірно брали на себе зобов'язання, отримували належні нагороди й гуляли собі вулицями — поодинці чи гомінкими компаніями. Популярність нагород була такою високою, що декотрі чіпляли на груди все, що можна було причепити, і з тим тинялися вулицями, не проминаючи при цьому магазинів, де намагалися пролізти без черги до прилавка й купити ковбаси. Часом біля тих прилавків виникали ексцеси, які, втім, успішно розв'язувалися за допомогою міліції, ОМОНу та інших спецформувань.

Іще до того, як проявився фінансовий ефект постанови, який цього разу очікувався дуже високий, несподівано відкрилася ще одна неприємна деталь: дефіцит кольорових і коштовних металів. Дизайнери, які розробляли проекти нагород, скориставшись безвідповідальністю контролюючих органів, значно перевищили вагу орденів, і країна несподівано опинилася без золотого і срібного запасу, а також без цинку, свинцю, бронзи, міді й молібдену. Навіть чавуну почало не вистачати — стільки його пішло на нагороди. Та попит на них усе збільшувався, і все нові групи пенсіонерів брали й брали на себе чергові зобов'язання. Відповідно збільшувалися й видатки на пенсії — і саме це було незрозуміло. Соціологічні інститути, які тепер зробилися суцільно незалежними й регулярно фінансувалися з державного бюджету, не могли знайти відповіді. Не могли того разу нічого з'ясувати й випробувані спецоргани, можливості яких з причини розірваності зв'язків із західними колегами значно звузилися. Зате відповідь невдовзі дали пронирливі торговці-«човники», рух яких останніми роками набув фантастичного розмаху. Вони посвідчили, що тими нагородами забиті всі базари сусідніх країн, компрадорські торгаші яких скуповують їх цілими партіями для задоволення потреб власної високотехнологічної промисловості.

Тим часом виплата пенсій у країні з причини абсолютного банкрутства пенсійної системи припинилась цілковито. Уряд, адміністрації всіх рівнів, конструктивна опозиція, профспілки — всі мовчали, не маючи що запропонувати народові. Зміцнювалися лише

силові структури. Депутати, боячись за свої насиджені у парламенті місця, вимагали запровадити надзвичайний стан.

Якось надвечір перед палацом президента невідомо звідки виник невеличкий, з шести чоловік, пікет. На грудях у пікетників висіли саморобні, не дуже зграбно написані плакати. З'ясувалося, що це був самодіяльний, ніким не санкціонований пікет незареєстрованої партії «Аматори алкоголю», і він вимагав від держави: коли та не може виплатити пенсії грішми, то нехай платить натурою. Наряд міліції, який оперативно з'явився на виклик «топтунів» у цивільному, тут же накинувся на свідомих алкашів і почав крутити їм руки. Зазвичай за такою важливою операцією сил правопорядку любив спостерігати з вікна сам президент країни, яким на той час був шановний Тумба-Лумба, у минулому сам запійний алкоголік, а тепер — почесний голова Академії тверезості. Оглядаючи захопливу сцену розправи, він, одначе, стримано всміхнувся й сам до себе тихо промовив: «А чом би й ні!» Ці слова, звичайно, відразу ж були записані високочутливою технікою сусідньої держави, опрацьовані її відповідними колами й несподівано схвалені. Того було достатньо, аби за тиждень уряд видав чергову постанову під номером «000999» — про виплату обмеженій кількості пенсіонерів їхніх пенсій у алкогольному еквіваленті. Навчений попередніми невдачами, уряд поки що остерігався платити горілкою всім, хотів спершу подивитись, як-то воно складеться на практиці. Поки що складалося чудово. У центрі столиці, на площі Недоторканності до Президента

відбувся грандіозний, ніким не санкціонований, але ніким і не розігнаний мітинг підтримки й захвату, у якому брали участь близько двох мільйонів пенсіонерів (згідно з повідомленнями державних ЗМІ, і двох тисяч — згідно з підрахунком скупого на арифметику агентства Ройтерз). Такої всеохопної консолідації народу ніхто не пам'ятав навіть серед найстарших людей. Всі гаряче підтримали постанову «Трьох дев'яток», як її називали в розмовній мові, або ж постанову «Порятунку й розвитку», як назвав її у недільній передачі улюблений телекоментатор нації пан Піхвошик. Усі верстви суспільства без поділу на класи, професії, вік, стать, нації та віросповідання були в захваті від урядової мудрості. Старий поет, який усі останні роки нарікав у своїх віршах на брак грошей на хліб, за одну ніч створив поему гекзаметром. У ній він каявся, що іще недавно разом з народом і партією (не уточнювалось якою) тривалий час вважав другим хлібом бульбу, аж доки не виявилося, що справжній другий народно-партійний хліб — це горілка. І це прекрасно, бо, як показує досвід, грошей на горілку ніколи не бракувало.

Це були віщі слова поета-пророка.

Мінфін у терміновому порядку розробив механізм горілчаної виплати. Враховуючи небувалу популярність нового методу, було вирішено для розрахунку з підприємствами й установами теж перейти на горілку, а також перевести на неї всі інші розрахунки, у тому числі й у державній торгівлі. Звісно, не вдалося уникнути деяких неув'язок, але яка ж добра справа обходиться без неув'язок? Неув'язки невдовзі підлягли

врегулюванню — був випрацюваний еквівалент: тисяча рублів прирівнювалась до одного літра горілки, 500 рублів — до півлітри, 250 — до четвертушки, «чекушки» в розмовній мові. Все звичайно і просто, як усе геніальне. Правда, трохи поваландалися з розробкою методики повернення платежів державі, котра, як відомо, горілки не вживає, хоча й має її ціле море. Тут вжили принцип зворотного еквівалента. На прекрасно віддрукованому у Фінляндії папірці, який одночасно був і пляшковою етикеткою, зазначався розмір еквівалента — відповідно 1000, 500 і 250 рублів — залежно від об'єму пляшки. Це було надзвичайно зручно — сумістити воєдино функції пляшки, горілки й асигнації. Звісно, знайшлися скептики, які почали доводити, що пляшка й етикетка — це далеко не одне й те ж саме, що першу можна спожити, а другу хіба що викинути. Але тоді вчені-патріоти з числа істориків пригадали доречний історичний факт, коли в епоху Середньовіччя європейські мандрівники привезли з Китаю звістку про тамтешні паперові гроші. У Європі їм тоді не повірили. Але з часом так звикли до паперу, що тепер навіть друкують на ньому долари. Це твердження було визнано науково обґрунтованим, і подальших заперечень не виникало. Горілчані етикетки закономірно набули поширеного обігу і пречудово йшли на платежі, у той час, коли горілка споживалась виключно як продукт. Стосунки держави з громадянами добре гармонізувались. Утвердився небувалий економічний феномен: чим більше люди споживали горілки, тим більш багатіли. Зародилася нова безпрецедентна

цивілізація — з ініціативи не надто великої і навіть слабкорозвинутої країни.

А головне — відійшла у небуття невмируща верства пенсіонерів. Наприкінці XX сторіччя їх залишилося в країні всього 9 (магічне число), зате це були найбільш фізично й духовно загартовані люди.

На початку XXI сторіччя, коли президентом країни був одноголосно обраний шановний Хусаїн Осман, країна була вже вкотре перейменована й отримала назву: Республіка Безгрошова. Скорочено РБ.

ХОДІЛЬЦІ

Уздовж сухого, безкінечного, порослого колючим кущовинням плато марудно плентала так само безкінечна череда знеможених людей — старих, малих, жінок і чоловіків. Тут же ішли також навантажені жебрацьким скарбом худющі мули, декілька корів, пообіч, висолопивши язики, брели втомлені пси. Пси давно вже не брехали, худоба не ревла, люди майже не розмовляли між собою — настільки всіх пронизала знемога, спека і втома від цієї безкінечної ходи. Плем'я йшло вже котрий день, місяць, а може, й рік. Його вів проводир — сухий сивобородий старигань, який з довгим посохом у жилавій руці понуро брів і брів попереду. Очі його майже увесь час були заплющені, шлях він намацував загрубілими босими ногами. Він ніколи не озирався назад, на живу череду свого племені, бо знав: доки йде він, ітимуть і всі інші. Проводир же йшов тільки прямо, зрідка обминаючи колючі чагарі, велетенські й менші кактуси, розкидані тут і там по цьому сухому, всипаному гострими кам'яними скалками узвишші. Шлях-напрямок проводир визначав уночі по зірці Сіріус, від якої брав на шість п'ядей праворуч і туди прямував. Так йому було заповідано попередником-проводирем, який нещодавно сконав на довгому шляху і перед смертю призначив керувати його. Річ у тім, що плем'я шукало втрачену іще

невідь-коли батьківщину. Без батьківщини жити було неможливо.

Шлях був справді важкий — сухий, кам'янистий і безводний. Але та місцина, звідки плем'я вийшло кілька місяців тому, була ще гіршою. То було безкінечне багнисте болото, яке кишіло огидними істотами — сколопендрами, жабами і п'явками — і не давало жодного харчу. До всього, той край мав ще й дуже нездоровий клімат, від якого почалася між людьми лихоманка, що знищила половину племені. Особливо помирали діти. А без дітей — яке ж майбутнє у племені? Збагнувши, що так вони невдовзі усі перемруть, люди рушили подалі від того проклятого місця.

Болотяний край залишився далеко позаду, декотрі з людей вже й забули про нього. Але й ті місця, які плем'я досі бачило на своєму шляху, були не ліпшими. Ні трави, ні води, одні лиш колючки та каміння. І нестерпна спека. Часом поміж людей чулися скарги й нарікання: мовляв, треба перепочити, не йти далі, може навіть повернутися назад. Декотрі почали говорити, що позаду було краще, принаймні, там була вода, хоча й болотяна, але доволі. Якось увечері, коли спинилися на нічліг і стало трохи прохолодніше в повітрі, саме так сказав проводиреві одноокий Кірх, старійшина невеликого роду товстих, що з давніх-давен входив до племені. Проводир, який уже ледве бачив удень, бо з часом усе більше сліпнув, сказав, що коли стемніє і проступлять зорі у небі, він подивиться на їхнє миготіння й оголосить своє рішення. Опівночі він оповістив, що Кірх потрапив під вплив злих духів, і коли він

хоче погубити свій рід, то може повертатися. Кірх не хотів губити роду, тож далі мовчки пішов з усіма.

Плем'я знову ішло-волоклося наперед визначеним маршрутом — на шість п'ядей від Сіріуса, як і заповідали предки.

Мало-помалу кам'яне плато стало поступатися місцем рівнішій землі — без колючок і кактусів. Іти стало начебто легше. Та невдовзі під ногами й навколо стало більшати піску. Спершу в ньому загрузали ступні, а потім де-не-де навколо почались піщані пагорби, дюни-бархани — голі, без травинки й навіть без колючок. Плем'я втрапило в зону пустелі. Води не було ніде, сонце палило увесь день, до самого заходу. Люди й худоба були змушені то видряпуватись на крутобокі бархани, то скочуватися з них, що знесилювало остаточно. Напевно, можна було б іти поміж барханами, але тоді з'являлася небезпека згубити визначений уночі напрямок, а проводир дуже не хотів цього. Тут, у пустелі, він особливо строго тримався визначеного предками маршруту. Кілька мулів здохли по дорозі, їх швидко засипав пісок. Померло також чимало людей, особливо старих і малих; живі нічого не їли і страждали без води. Плем'я почувалось дуже невдоволеним, почалися розмови про те, що проводир уже остаточно осліп і явно веде не туди. Коли про це обурено висловився Кірх, наближені до проводиря задушили його. Тіло Кірха покинули у піску під барханом. Його рід, наляканий і притихлий, обрав нового старійшину, покірного й мовчазного. Про попереднього казали без обурення: ну навіщо було говорити вголос? Хіба хтось не знає, що йдемо

не туди, але ж інші мовчать! А цей ось виліз... Рід злочинного старійшини поставили останнім на шляху, і це був перший рід-ізгой зі статусом нижчого за інших.

Шлях тим часом робивсь усе гіршим. Почалися піщані бурі; вітер і пісок забивали дихання людям, мули не хотіли йти на бархани, і їх тягло по кілька чоловік на мотузках. Люди взагалі-то мовчали, проте наближені до проводиря також уже відчували невдоволення. Декотрі з них висловлювались відверто, що шлях їхній хибний, що цією дорогою вони нікуди не прийдуть. Тоді проводир і його помічники скарали на смерть іще шістьох чоловік з табору незадоволених. Плем'я продовжувало уперто лізти вперед. Різні сумніви й нарікання вважалися зрадницькими й відповідно каралися. Більшість племені вважала, що так і треба: зраду потрібно карати. Проводир часом цілісіньку ніч виміряв по мерехтінню зірок напрямок шляху, і щоразу виходило, що йдуть вони правильно.

І справді, потрохи стало наче вільніше, спекотний вітер ущух. Бархани зробилися нижчими і вже не струменіли піском. Але невдах спіткала нова біда — стало занадто холодно. Холоднеча почалася з ночі, а вдень уже нікуди було від неї подітися. Назустріч повіяв крижаний вітер, який холодив і пронизував обличчя й груди. Люди почали хворіти на застуду, особливо малеча. Теплого одягу вони не мали, бо ішли з півдня. Старійшини сподівалися, що це тимчасово, що скоро знову потепліє. Але час минав, а тепло не приходило, навпаки, робилося все холодніше. Люди почали з приємністю згадувати той час, коли було тепло

й навіть спекотно. Спекота тепер видавалась куди приємнішою за холоднечу. Південні люди, вони не знали, що це надходила зима. Не знав того і проводир, який за це незнання поплатився життям.

Задушений своїм найближчим охоронцем, старий проводир залишився у степу, а той самий охоронець на ім'я Хірт оголосив себе проводирем. Назавтра він повідомив приголомшеному племені, що напрямок змінюєтся на протилежний. Плем'я повертається назад.

Ця звістка була сприйнята людьми з величезним ентузіазмом, багато хто з них почав пригадувати, як то добре було там, звідки вони прийшли. Хірта, шануючи за його розум і відвагу, вирішили всю дорогу нести на руках, аби тільки він правильно вказував шлях. Напрямок на кожен день він визначав, орієнтуючись не на Сіріус, як це робив його попередник, а згідно з новою революційно-народною методологією — за вітром. Вибирати шлях таким чином, щоб крижаний вітер на ту пору віяв людям у спину. Це дуже сподобалось усім подорожанам, змученим холоднечею. Тим більше, що покищо холодний вітер летів з півночі, і вони йшли знайомим шляхом на південь. Їхній радості не було меж...

Правда, швидко з'ясувалося, що місцевість трохи відрізняється від попередньої, значить, плем'я трохи відхилилось убік. Почалася та сама пустеля, піски, от тільки стужа ніяк не минала. Люди знали, що десь має початися тепло, навіть спека. Проте спека не починалася. Йти ставало все важче, люди і худоба знемагали. Особливо коли почалися бархани. Знайшлись

такі, котрі заходилися нарікати: не треба було повертатися. Краще б якось пристосуватися до холоднечі, може, викопати нори, як ховрахи. Новий проводир Хірт, мабуть, був розумніший за попереднього, він запровадив сувору відповідальність за недозволені розмови. Тóму, хто висловлювався неправильно і тим дестабілізував громаду, відрізали язика. Без'язиких виганяли з череди племені поміж бархани, де вони хутко гинули в цілковитому мовчанні. Їхніх рідних Хірт ставив у кінець череди, де вже назбирався добрий гурт ізгоїв. Жодних прав у порівнянні з іншими вони не мали. А от тих, які схвалювали політику Хірта, ставили ближче до проводиря, і вони склали його оточення, назване елітою. На задрість іншим, еліта мала чимало різних прав та привілеїв.

Плем'я ішло марудно й довго. Люди на тому шляху народжувались і помирали. А також вели боротьбу за жебрацьку їжу, ковток води і за владу — всередині родів, у щільних лавах еліти й навіть серед ізгоїв. У кожен час з'являлися нові герої, котрі робилися начальниками. Їх, як і проводирів, узяли за звичай нести по шляху на ношах — кого день, кого тиждень, а кого й від повні до повні. Хірт — той узагалі ніколи не злазив з оздоблених гірляндами нош, звідки постійно віддавав розпорядження, робив зауваження, стримано хвалив найкращих зі своєї численної еліти. Та ніхто його за це не засуджував — усі знали, що там, нагорі сильніше віє вітер, кожен подих якого вловлює славетний проводир Хірт. Задля справедливості варто зазначити, що Хірт удосконалив систему визначення маршруту й робив це в залежності

від напрямку й сили вітру, кольору неба і навіть базуючись на останніх власних снах. Збагнути таку складну систему було нікому не під силу, тож плем'я було щасливе, що йому трапився такий розумний проводир.

Із цим його розумом, однак, сталося щось непередбачуване — плем'я зайшло не туди.

Після довгого шляху, коли воно нарешті досягло західного болота, місцини було не впізнати — так там усе змінилося. Або це було інше болото, якщо припустити, що Хірт помилився. Хоча спершу про таке навіть подумати ніхто не міг — їхній проводир не помилявся ніколи. Тим не менш, тепла цвіла вода у болоті була непридатною для пиття — кількоро смаглявих дітей, які пожадливо напилися з дороги, тут-таки й померли. А головне — тут була тьма-тьменна огидних водяних пацюків, вужів і страшних кровожерних почвар, подібних до крокодилів. Першої ж ночі під час ночівлі над берегом вони схопили і зжерли шістьох чоловік із числа ізгоїв, котрі спали на самому краю. Вранці ті підняли бунт із криками: куди нас завели? Дивно, але їх підтримали й інші роди. Мудрого, розтовстілого на ношах Хірта, зв'язавши, кинули в болото, де його відразу ж роздерла хижа зграя хвостатих рептилій. Тут-таки плем'я обрало нового керівника, і ним став може й не найрозумніший (навіть трохи дурнуватий), проте найдужчий чолов'яга на прізвисько Слон. Слон одразу ж оголосив, що, оскільки шляху вперед немає, потрібно повертатися назад. Ідея, заповідана предками, правильна, от тільки у племені забракло волі її здійснити, бо його проводирі виявлялися суцільно дурнями,

мерзотниками і зрадниками. Від сьогоднішнього дня все буде інакше, і плем'я нарешті досягне своєї мети. Дружні крики підтримки збадьорили проводиря Слона, і він почав лаштувати людей у похід. Слоновий рід поставили на чолі колони, а попередній авангард, який складався з роду Хірта, запхали у самий хвіст. Тоді ж посмертно реабілітували старого сліпого проводиря, хоча його рід залишився на своєму попередньому місці, недалеко від хвоста. Плем'я знову розтяглося довгою нерівною чередою — з дітьми і старими, мулами, козами і псами. Начальницькі ноші всі потопили у болоті, вирішили дотримуватися принципу братерства та рівності — усім без винятку йти пішки. Слон ішов попереду і визначав напрямок, який вбачав за місцем сонця на небосхилі. Де воно було, туди й треба було прямувати. Слон сказав, що сонце не обдурить. Це було просто і зрозуміло, кожен міг у будь-який час проконтролювати напрямок руху. Всі дуже сподівалися на успіх.

Вони довго та вперто йшли уперед, і за певний час натрапили на вже знайоме кам'янисте плато з колючим кущовинням, кактусами й жорствою під ногами. Втім, це місце упізнали не всі, а лише найстарші. Бо ті, котрі народилися пізніше, тут не були й нічого не пізнавали. Вони тільки раділи новим враженням. Старші ж лише хитали головами й мовчали. Висловлювати свої міркування вони вже давно відучилися.

Потім почалися піски, а за ними бархани. Йти робилося все важче. Спека ставала просто нестерпною, але всі мовчали. Вони знали одне: треба йти.

6 — 5-982

Потім спеку поступово змінила холоднеча, а за нею почався вже й мороз. Змучені люди все частіше згадували, як тепло було біля рідного багнистого болота. Хоча б і з крокодилами. Крокодили ж усіх навряд чи поїдять...

І тоді якогось ранку, коли замерзло кілька немовлят, натовп розлючених жінок убив проводиря Слона. Замість нього обрали голосисту жінку на ім'я Ах. Вона й повела плем'я — звичайно ж, назад. Через ті самі бархани, піски, кам'янисте плато. До болота, крокодилів і щурів, яких стало ще більше. Нове покоління вкотре переконалося, що там жити неможливо, треба кудись іти. За проводиря обрали молодого хлопця, який мало що знав і ще менше пам'ятав. Він і повів плем'я попереднім маршрутом, через плато і пустелю — до холоднечі. Все повторювалось, як і раніше. Змінювалися тільки проводирі.

З того часу плем'я так і ходить — із кінця в кінець. Піти іншим шляхом воно не може, бо не знає куди. А цей вже закріпився у генетичній пам'яті поколінь. Досвід невдач і страждань не означає нічого, бо кожне покоління все починає спочатку.

НОСОРОГИ ЙДУТЬ

Плем'я давно втратило незалежність, платило велику данину й почувалося нещасним.

Гнобили плем'я огидні й могутні люди-носороги. Вони не знали ні бога, ні моралі й безжально ставилися до кожного, хто не був носорогом. Зрештою, коли й був, ставились так само, аби-но лиш у чомусь пішов усупереч або якось інакше виділився з громади носорогів.

Вождем нещасного племені був молодий чоловік з гучним і славним іменем Ко, що означало Відважний. Він і був відважним, водив плем'я у бої за незалежність, хоча й не здобув перемоги. Мабуть, здобути перемогу над носорогами було просто неможливо. Але й капітулювати перед ними остаточно Ко також не міг. Він розпочав із ними переговори: багато що можна віддати, аби лиш носороги дали племені спокій. Звісно, крім незалежності. Люди племені зібрали ледь не всю кукурудзу, сою, боби і просо, всі свої спадкові коштовності: персні, сережки, браслети, неймовірно гарний керамічний посуд, виробництвом якого вже два століття поспіль славилися їхні предки. Коли приїхали посланці носорогів, усе те було акуратно розкладено й розставлено на галявині під віковічним дубом. Приїжджі обдивилися й обмацали кожну річ і від'їхали собі. А як через день повернулись, то сказали: мало. Ми прийдемо, переб'ємо ваше плем'я і візьмемо все задарма. Вождь

Ко засмутився, бо у племені вже більше нічого не лишалося, чим би можна було задобрити носорогів. А тоді приїхав новий посланець від носорогів, який привіз наказ від свого володаря: віддати йому Айю, сестру вождя, найвродливішу дівчину племені.

Вождь Ко ще більше засумував. Звісно, йому було шкода жертвувати юною Айєю, та що він мусив робити? Він почав був розмову з радою старійшин, яка розділилась на два табори. Одні казали, що треба погоджуватися, бо інакше всім буде погибель. Інші заперечували: не можна піддаватись у жодному разі, носороги ошукають. Візьмуть Айю і не дадуть племені спокій. Вождь Ко, далі страждаючи, поміркував цілу ніч і погодився на вимогу носорогів. Він гадав, що коли віддасть свою сестру, то, може, носороги підуть собі звідси геть, у свій край боліт і мочарів, і тим самим дадуть племені якийсь перепочинок. Бо інакше й справді — загибель без жодної надії. Назавтра вранці він покликав сестру Айю, яка вже знала про свою сумну долю. Але вона була дівчина розумна й мужньо прийняла цей присуд. Вона любила плем'я, землю, на якій зросла, тож і готова була принести себе в жертву. Аби врятувати інших.

Але тоді розсердилася та частина старійшин, котра була проти поступок носорогам. Особливо зверхник одного клану Джо, який ледь не здійняв бунту проти вождя племені. Вождеві коштувало чимало клопоту вгамувати того нетерпимця. Допомогло тільки те, що носороги начебто й справді трохи притихли й почали збиратися кудись відійти. Це дуже посприяло миру в племені, ще й додало

всім надії. Джо також притих, замовк, певно, відчув, що помилявся саме він, а не вождь племені. Вождь хоча й переживав за сестру, та почувався задоволеним — все ж таки найбільша небезпека минулась.

Плем'я з подвійною старанністю взялося господарювати. Треба було напрацювати й те, що віддали носорогам. Довелося попервах терпіти й голод, і холод, та все ж якось потрохи видряпалися зі злиднів. Урожай кукурудзи того року обіцяв бути непоганим, тож з'явилась надія не загинути від голоду. Головне — був мир, носороги поки що не докучали. Схоже, вони і справді кудись пішли собі. Вождь Ко вже почав пишатися мудрістю своєї політики, хоча й не переставав сумувати за бідолашною сестрою. Інші люди з ради старійшин ще неохоче, та потрохи починали визнавати, що помилялися, коли виступали проти гнучкої політики Ко.

І саме в цей момент, на схилку літа, коли в полі дозрівала кукурудза, прийшла звістка, що носороги повертаються. За день-два плем'я довідалось, що вони вже повернулися. Їхні носорожачі фаланги вже зауважили на протилежному боці обмілілої за літо ріки, перейти яку було зовсім неважко. І справді: ще за день її переходили посланці носорогів, які повідомили, що вони йдуть. І більше нічого.

Вождь Ко терміново зібрав раду, але що він міг їм сказати? Над племенем знову нависла смертельна загроза. Усе плем'я складало, може, тільки третину від війська носорогів. Відкупитися цього разу не було чим. Коштовностей ще не надбали, урожай був ще на полі. Коли що, то носороги його дощенту

знищать, перш ніж нищити саме плем'я. Відчувши біду, в хижах-халупах здійняли лемент жінки. Тоді хтось зі старійшин пригадав, яким чином відкупилися попереднього разу. Треба було пропонувати красуню.

Звісно, прегарних дівчат у тому гідному племені було чимало. Та всі знали, що найбездоганнішою красунею була дружина вождя, яку звали Чуя. Саме на неї і вказали старійшини племені.

Вождь Ко спершу відчув скажену лють на всіх одразу — на своїх і чужих. Він кохав Чую і нікому не хотів її віддавати. Але що він міг іще вдіяти? Носороги наближалися, жити племені залишалось кілька днів. Рада старійшин вимагала поквапитися. Тільки Джо був проти того, щоб поступатись носорогам. Він казав, що не хоче належати до племені, яке рятує себе ціною життя своїх найпрекрасніших жінок. Але Джо був такий один в усій раді старійшин. А вождь Ко відчував відповідальність за сотні жінок, дітей і старих свого племені. І він вирішив віддати дружину. Та скорилася волі чоловіка-вождя, але від'їжджаючи за ріку, прокляла його, а заразом і все плем'я, котре не спромоглося її захистити.

Усе відбулося так, як і думав Ко — привабливий подарунок подіяв. Рать носорогів кілька днів постояла за рікою і знову кудись подалася. Вождь страждав, сумував, побивався, часом навіть проклинав свою долю керівника, але в цілому був задоволений. Його авторитет у племені значно зріс — усі шанували його за жертовність і розуміли, що зобов'язані йому своїм порятунком. Всі, окрім Джо, який наступної ж ночі після

того, як віддали Чую, зібрав свій невеликий клан і кудись його повів.

Знову плем'я потрохи заспокоїлося, почало обживатись. Зібрали непоганий врожай, стали краще годувати дітей, та й самі наїлися досхочу. Люди, особливо старші, дуже хвалили вождя, який забезпечив їм мирне життя, зберіг плем'я. Сам Ко, одначе, живучи самотнім, змарнів, схуд, зробився мовчазним і неприязним. Під час свят, коли всі веселилися, він мовчав, на очах чорніючи від горя. Він щось передчував. І передчуття його не зрадили.

Через півроку, коли минув сезон дощів і зійшла велика вода на ріці, знов з'явилися посланці носорогів. Цього разу вони сказали тільки одне: йдемо по жінок. Носорогам сподобалися місцеві жінки, і тепер вони хочуть їх — усіх і разом.

Плем'я охопив відчай, а вождь Ко раптом зрадів, бо зрозумів щось важливе. Попередній клопіт, який завдав йому стільки страждань і відібрав кохану дружину, нарешті зник. Ко зробився безжурним — уже не треба було вибирати. Надії не залишилося. Все стало просто й зрозуміло: йти і загинути. На перемогу розраховувати було марно. Перемогти носорогів ще нікому не вдавалось, від них можна було хіба що відкупитися. Коли було чим. У племені ж не лишилося вже нічого.

Раннього ранку на початку літа плем'я вишикувалось на березі ріки. Молодою травичкою щедро зеленіли береги, великі жовті квіти прикрашали річкові зарості. Плем'я вишикувалось у три шеренги: попереду чоловіки і юнаки, у другій шерензі жінки, а позад усіх — старі й діти. Всі озброїлися хто чим —

від мечів до кухонних кописток. Чекали. До вождя часом підходили друзі й порадники, багато з яких казали: що ми їм зробимо? Скільки нас і скільки їх? Може, таки краще віддати жінок і врятувати дітей?.. Вождь вислуховував усіх, не заперечував і був дуже спокійним. Рішення свого не змінював. Тільки чекав. Тільки й чекав...

Носорожача рать, не сповільнюючи бойової ходи, зійшла у ріку і вбрід рушила до протилежного берега. Злий вогонь світився в очах розлютованих людей-носорогів, басовитий носорожачий рик вилетів з їхніх роззявлених пащ, коли вони угледіли гарних жінок. Та щоб ними заволодіти, треба було вбити їхніх чоловіків. Це, однак, не виглядало легкою справою, бо ніхто з чоловіків не кинувся втікати. Боятись боялися, але всі стояли у шеренгах — плече до плеча, наготові тримаючи зброю: піки, мечі, сокири й ножі. Вони й зустріли першу навалу носорогів. Опівдні шанси носорогів на перемогу похитнулися, люди ж племені жодних шансів не мали і ні на що не сподівалися. Тож билися на смерть — свою й носорогів.

Цілий день тривала битва. Витоптана трава на березі стала червоною від крові, червоною текла й скаламучена вода у ріці. І тоді надвечір змучені, виснажені, скривавлені люди племені раптом відчули, що залишилися живими. Раптом відчули, що навіть перемогли. Гори носорожачих тіл лежали на березі, інші пливли по воді товстими черевами догори. Багато людей полягло — чоловіків і жінок, та з берега вони не відступили. Вождь Ко також загинув. Надвечір

племенем уже керував опозиціонер Джо, який невідь-звідки узявся.

Коли стемніло, він зібрав у невисокому чагарнику залишки племені й дозволив усім людям відпочити. А сам відійшов, і коли на небі з'явилися перші зірки, промовив, звертаючись до найнижчої:

— Дякую, Зірко Війни! За поміч тим, котрі вже втратили надію!..

Його ніхто не обирав, не призначав вождем. Та він ні в кого й не питався. Він уже знав, як потрібно ставитись до носорогів...

ВЕЖА

Здавна життя складалося так, що у країні не було ладу. Розділені за конфесійною, національною та класовою приналежністю, люди інтригували, ворогували один з одним, клан із кланом, нація з нацією. Чого вони тільки не робили: і воювали, і мирилися, відступали власні землі та захоплювали чужі, — і все без жодної користі. Життя робилося все нестерпнішим, ворожнеча зростала — усіх до всіх. Багато років у країні не було порядку, зникла навіть надія, що він коли-небудь буде.

Але якось навесні у ратуші з'явився Довговусий. Ніхто не знав, як він потрапив туди, та й звідки взявся взагалі. Але він нічого не пояснював — просто увійшов до продовгуватої зали засідань і застрелив головного розпорядника. І того ніхто не захистив, навіть не обурився. По-перше, ставши свідками вбивства, усі перелякались, а по-друге, давній розпорядник дуже усім набрид — і керівникам, і народові, бо дбав тільки про власний добробут. Народ наступного дня зібрався на ратушевій площі й цілим шквалом оплесків вітав нового відважного головного Розпорядника. Розпорядник виступив із кузова військової вантажівки й сказав тільки одне: він наведе порядок. І жодних аргументів. Мабуть, того було достатньо, щоб йому повірили; його рішуча постава

на всіх подіяла просто магічно. Хоча що таке порядок тоді навряд чи хто уявляв.

І справді, для початку Розпорядник заарештував і розстріляв уночі велику групу торговців фісташками. Чому саме фісташками — того не міг зрозуміти ніхто, але люди казали, що, мабуть, для цього є причини. Бо, наприклад, продавців соняшникового насіння ніхто не арештовував і не розстрілював. Потім були посаджені до в'язниць усі тамтешні цирюльники. Про них казали, що вони зумисно не дезинфікували свої бритви і тим розповсюджували СНІД. Це було схоже на правду. Епідемія СНІДу загрожувала перетворитись на пандемію, і люди дуже боялися. Щоправда, мешканці півночі боялися більше, бо мали звичай голитися, а південці ходили з бородами. Після арешту цирюльників голитися перестали всі. Наступним актом Розпорядника була мовна реформа, відповідно до якої з мови вилучались усі заперечні частки і сполучники (на зразок *проте, та, але*) і генералізувалися вирази згоди на кшталт: *добре, безумовно, єсть, яволь, слухаюся*. Мало хто розумів, навіщо ця мовна колотнеча, проте люди думали: якщо Розпорядник так учинив, значить, так і треба. Невдовзі з'явились і перші наукові розробки лінгвістів, які доводили глибоко метафізичний сенс тих змін граматики. Таким чином, справи у мові значно поліпшилися, мова стала набагато виразнішою і менш витратною, чого, втім, не можна було сказати про економіку. Економіка погіршувалась катастрофічно. Особливо кепсько стало після останнього неврожаю, який змусив Розпорядника запровадити нові правила розподілу продуктів. Тут не обійшлося

без серйозних проблем, бо норми продуктів були різними для різних категорій населення, що викликало скарги й незадоволення. Тоді Розпорядник видав вельми слушний указ: для тих, хто працює, норми збільшувались удвоє, а хто не працює — тим удвічі зменшувалися. Це теж було дуже доречно, бо саме тоді був прийнятий Генеральний план будівництва Генеральної Вежі.

На найвищому майданчику за містом розпочали копати широкий, на цілий квартал, котлован. Працювали там тисячі людей, які трудилися з радістю, бо отримували подвійну пайку. Інші їм заздрили, бо ж туди не всіх брали. Тільки найвідданіших, найбільш правовірних — з характеристиками, довідками, бездоганними анкетами. Північні були урівняні з південцями, і давня ворожнеча поміж ними потрохи зникала. Оформленням робочих документів займалися державні установи, до яких стояли довжелезні черги понад милю завдовжки — таким високим був трудовий підйом. У широкому і глибочезному котловані вже заклали фундамент, над яким трудилося півтори тисячі мулярів. Щоб усі працювали старанно, збоку стояли наглядачі. Час на відпочинок і харчування визначався згідно з сигналом сирени і тривав лічені хвилини. Окрім того, була розвинена практика трудового суперництва: хто першим викладе черговий ряд цегли чи каміння, того прізвище записували на великій гарній дошці, вмурованій у Вежу. На спину спецівки героя-трударя ставився спеціальний знак бронзовою фарбою — знаком тим дуже пишалися і навіть не скидали робочого одягу після закінчення трудового дня.

Такі герої, якщо вони були молодими, особливо подобались дівчатам — інші їхні якості й навіть вади не мали тоді жодного значення.

Навіщо була потрібна та Вежа, який у ній сенс і яка мета — того не знав ніхто. Але ніхто про те й не запитував і ніхто не пояснював. Існувала невисловлена думка, що про це знає один лише Розпорядник: будівля дуже секретна. Для збереження секретності було створено спеціальну службу, яка, втім, так само мало що знала. Саме це і вважалося найвищим класом секретності, бо чого нема, про те неможливо й довідатися. А Вежа тим часом зростала, і всі клопотались про темпи її побудови. «Темпи вирішують усе» — таким був лозунг епохи, що стимулював до ударної праці. На той лозунг працювали всі: робітники, селяни, науковці, митці. Політика, економіка й навіть психологія народу були скеровані лише на одне — побудову Вежі. Кількість літературних творів зростала щороку на п'ятдесят відсотків, і це були твори лише про Вежу. Через недогляд редакторів у одному з творів прослизнула маргінально тема скептицизму стосовно доречності генеральної будівлі, і цей недолік був негайно зауважений зграєю пильних критиків. Автора миттю репресували, а з ним разом — видавця й редакторів. Достеменно не відомо, але чи не від того твору в країні започаткувалось нове й доти не знане явище: сумнів; через недовгий час всюди пройшли збори й мітинги з викриття скептиків та недовірків. Учасники мітингів одноголосно висловлювалися за смертну кару для всіх, хто сіє зневіру щодо великої будови. Розпорядник із цього приводу висловив своє

глибоке співчуття зневіреним, проте мусив підкоритися волі народу, яку він завжди й в усьому поважав. Викриті недовірки розкаялися, після чого таки були розстріляні. Народ іще більше полюбив мудрого, справедливого Розпорядника і встановлений ним порядок.

І справді, безладдя поменшало, більше ніхто ні в чому не сумнівався. І південці, й північні працювали однаково самовіддано, а також католики з протестантами й іудеї з православними. Багато хто з жінок молився Богові, аби він продовжив літа великому Розпорядникові, оберіг його від зуроків, хвороб і смерті. Бо коли б він, не дай Боже, помер, то хто б тоді завершив будівництво великої Вежі?

Звісно, у тому будівництві було багато труднощів і проблем, але народ вірив і терпів — такий уже був порядок. Газети регулярно публікували зведення про темпи підвищення Вежі — за день, за тиждень, за місяць і за рік. Велика Вежа робилася все більшою і більшою. Її округлі кам'яні боки без вікон і бійниць виглядали циклопічно, і в гарну погоду будівництво вже було видно з усіх кінців країни. На стінах вивішувалися портрети передовиків будівництва, а вище за всіх — найбільший портрет головного Розпорядника в генеральському мундирі, ще й з нагородами на грудях, плечах і животі.

Настав час, коли верхівка Вежі сховалась у хмарах, але будівництво все тривало. Газети й різноманітні агітатори пояснювали, що Вежа вже перевершує своєю висотою найвищі будівлі світу. На плакатах малювали велику Вежу й куди менші інші відомі споруди: Ейфелеву в Парижі, американську статую

Свободи, нью-йоркські хмарочоси. І це сповнювало серця людей гордістю — за країну й за коханого Розпорядника. Говорили, що Вежа — це прорив у космос, за межі земної стратосфери, проникнення у таємниці всесвіту, щоб поглядіти: а що там? Чи існує Бог?

Щороку люди з усе більшим нетерпінням чекали остаточного результату, бо ж їхнє терпіння й витривалість не були безмежними. Головною проблемою на той час зробився звичайний людський шлунок, бо він потребував не Вежі, а їжі. А тим часом виробництво продуктів повністю припинилося. Будівництво потребувало все більше й більше землі, поля скрізь були розкопані на кар'єри, у яких добували пісок, глину, каміння — усе для будівництва. Також весь транспорт працював на Вежу, бензину постійно не вистачало. Розпорядник уже розстріляв групу саботажників, які порушили мовний указ і вжили заперечні сполучники. Люди тоді зрозуміли, як мудро свого часу було проведено мовну реформу й заборонено ті сполучники. Інакше біди було б не уникнути.

Але біда все ж таки трапилася: від землетрусу чи іще від якої притичини Вежа одного разу обвалилася.

Це було велике нещастя. Задзвонили ратушеві й церковні дзвони, у паніці бігали люди, голосили жінки. Та здавна відомо: біда сама не ходить. За однією прийшла інша: раптово помер Великий, Геніальний Головний Розпорядник. Народ був охоплений жахом, на зміну якому прийшло оторопіння й відчай. На непоспішний, грандіозно

організований похорон зійшлися тисячі людей, і всі лізли зиркнути востаннє на небіжчика. У триденній штовханині одна половина людей затоптала другу. Але все це вже не було важливо — важливішою залишалася проблема Вежі. Як її відновити? На всенародних зборах, скликаних після катастрофи, виступив один худорлявий, сухотного вигляду клерк, який сказав: а навіщо її відновлювати? Навіщо нам та Вежа взагалі? Той виступ сухотного взагалі був жахливою дурницею і нахабством — як це навіщо? Як же без Вежі? Клерка хотіли прибити, та хтось за нього заступився. Тоді проти заступника виступив керівник Вільного союзу прихильників Вежі, а проти того керівника — керівник іще вільнішої Корпорації руйнівників Вежі. Розпочалась затята боротьба. У деяких газетах були вміщені статті проти тих і тих, тож стало зрозуміло, що суспільство знову розкололося, розпочалась боротьба усіх з усіма. Недавнього порядку як і не було. Доки по країні йшли мітинги, її поля заростали бур'яном. Вежа стояла покинута, обростала кропивою і диким терням.

Якогось разу на міському мітингу з'явився особливо полум'яний промовець, який доводив, що порядку в країні не буде, аж доки люди не зруйнують Вежу. Він проклинав ту божевільну Вежу, через яку трапились усі нещастя людські, і закликав усіх негайно йти її руйнувати. Взагалі-то, з ним усі погоджувались, але до Вежі ніхто бігти не поспішав, попередній запал кудись зник. Люди чи то подурнішали, чи навпаки — порозумнішали. А може, залишилися такими, як і були, от тільки робити вже нічого не хотіли.

Через день кілька ініціаторів руйнування все ж таки зробили спробу мобілізувати певну кількість добровольців і привести їх до Вежі. Але тоді ж з'ясувалося, що руйнувати не набагато легше, аніж будувати. Бетон був такий міцний, що його не брали відбійні молотки, компресори щоразу псувалися. Каміння неможливо було видерти з муру. Спробували були підірвати, та не знайшлося стільки вибухівки, щоб зворухнути мур. Але від спроби підриву повибивало вікна та позносило дахи у поблизьких будинках.

На черговому мітингу в місті промовець із чорними вусиками сказав, що руйнувати Вежу неправильно, що це вандалізм. Треба продовжити справу великого Розпорядника — добудувати Вежу й зажити нарешті як люди. Звичайно, зажити як люди хотілось усім, але добудовувати Вежу... У людей уже зникла охота будь-що будувати взагалі, так набудувалися за попередні роки. Знову ж таки — а раптом завалиться? Ні, не завалиться, стверджували філософи з Вільного союзу прихильників Вежі, якщо тільки у підмурівок закласти правильну ідею. Але народ уже не хотів ніякої ідеї — від тих ідей занадто бурчало в животі. Так що ж усе-таки робити, думали люди й не могли нічого придумати. Тоді десь за рік чи більше з'явилася нова думка: якщо вежу неможливо ні зруйнувати, ні добудувати, то треба її продати. Знайти десь за кордоном якогось покупця і продати к чортовій матері, щоб нарешті позбутися клопоту. Але тут піднялися патріоти і сказали, що продавати Вежу, збудовану народними руками на народній землі вони не дозволять

7 — 5-982

нікому. Нехай вона краще провалиться крізь землю.

Так люди нічого й не вирішили. Вежа-уламок стоїть і досі як свідок тих давніх, комусь і милих часів, коли панувало піднесення й порядок.

БАЙКИ ЖИТТЯ

Триптих

1. СТРАХ

Найбільш шанованою святинею в тій країні з часів незапам'ятної давнини був невеличкий, прикрашений барвистим розписом та інкрустацією керамічний горщичок, у якому зберігався Страх.

Страху того із простих смертних не бачив ніхто. Вдень та вночі його охороняли п'ятеро священиків і п'ятеро вояків, і всі знали про його незвичайну страховиту силу. Саме з цієї причини людей того краю і називали страховитами. Колись за цей керамічний горщичок бились у двобої головний жрець племені й головний його воїн. Звісно, що переміг жрець, бо він уже володів страхом, а його супротивник — тільки мечем. Але меч — слабкий засіб проти всемогутнього Страху.

Ім'я головного жерця, який узяв на себе всю владу в країні, було Галабурдахам. Після своєї перемоги він іще більше ніж раніше почав зміцнювати культ Страху. За його наказом у самому центрі головного поселення збудували мармуровий палац — для нього самого й для Страху. Було створено спеціальну сотню з вояків, жерців і таємних співробітників, які дбали про безпеку Страху й Володаря водночас.

Між владою і підданими на той час запанували мир і злагода, ніхто не наважувався виступити проти Галабурдахама. Ніхто не міг про це навіть подумати — такою великою була переконлива сила Страху. Коли траплялися якісь заворушення у провінціях, наприклад, недостатньо збирали там податків, тоді туди скеровувалась озброєна команда, звичайно ж, у супроводі всемогутнього Страху, і податків збирали навіть більше, ніж було потрібно. Якось виник був прикордонний конфлікт із сусідньою державою, і розпочались переговори, які тривали чотирнадцять тижнів поспіль. Та все безрезультатно. Тоді Володар Галабурдахам надіслав туди свого силового міністра за Страхом на візочку. Переговори швидко закінчилися — швидко й успішно для страховитів.

Керівники країни на чолі з Галабурдахамом вирішили збудувати для Страху ще більший, надзвичайний архітектурний ансамбль поряд зі старим, який тепер увесь займав Володар. У день перенесення Страху до нової шикарної будівлі дали салют зі 101 гармати. Той день був названий Днем Державного Страху і став головним офіційним святом країни.

З плином часу сама собою склалася хитромудра державна ідеологія, котра базувалася на доктрині Страху. Всі явища і вчинки сприймалися й оцінювались тепер згідно зі стародавніми законами Страху. У філософії запанував напрям страхології, який невдовзі поступився місцем страхофілії. Ідеальним громадянином ставав заляканий громадянин, що всього боявся. Саме такий образ запанував у теологічній літературі й у мистецтві графіті. Релігія страхолюдства

зробилася надзвичайно популярною поміж вірними й займалася розвитком їх у дусі безмежного, богоданного Страху. Було збудовано безліч храмів, капличок і навіть упорядкованих на мальовничому лоні природи літніх молілень-скитів із саунами. Ці останні з названих заклади були дуже популярними поміж вірних усіх верств, а особливо — між ієрархами. Казали, це тому, що найповніше відповідали вимогам ідеї Страху.

Поміж тим державне життя тривало; один за одним проминули роки владарювання династії Галабурдахама. Так само пролетіли династії Парастурфуджина I, II і III. Парастурфуджин IV перейменував себе на Страхолюда Першого, так було природніше, а країну нарік Страхолюдією. І слушно зробив, бо за багато років існування під егідою страху люди майже втратили свої попередні антропологічні риси й набули зовсім нових. По-перше, у країні вже давно ніхто не сміявся, навіть перестали усміхатися; веселість сприймалась як блюзнірство. Найпривабливішим виразом дівочого обличчя став вираз переляку. Старші ж люди за своє довге життя виховали на своїх обличчях такий жахливий вираз, що він аж викликав дрижаки. Саме цього й вимагалося. Найкращих у цьому ділі всіляко винагороджували й шанували. Виникло й успішно розвивалося музичне й пісенне мистецтво у стилі *страх-модерн* — коли від музики зі співом у слухачів підіймалось дибки волосся на головах. Це дуже подобалося владі й ветеранам-довгожителям.

Наука також не стояла на місці, плідно розвиваючись під впливом животворних страхолюдних ідей. Писалися монографії

про сакральну структуру Страху, його метафізичну сутність. Учені вперто досліджували таємничий вплив славетного горщичка на стан атмосфери і стратосфери, зв'язок його невидимого випромінювання з періодичністю виникнення плям на Сонці. Аграрії дуже точно встановили, як благотворно впливає Страх на вегетацію рослин, особливо таких, як кукурудза й картопля. Політологи вивели залежність політики Володаря від сакрального впливу Страху. Було переконливо доведено, що всі переможні акції у внутрішній та зовнішній політиці тісно пов'язані з інфернальним випромінюванням Страху. Однак весь секрет полягав у тому, що зміст цієї інформації був доступний тільки Володареві, у якого був спеціально для цього маленький чорний саквояжик. У країні набули широкого розвитку різноманітні науки: парапсихологія, кабалістика, а особливо — астрологія. Саме вона першою вивчила астральну природу Страху й почала робити найдетальніші прогнози в усіх без винятку сферах життя. Прогнози ці завжди були сприятливими для країни й особливо для її Володаря, якому було напророковано володарювати сорок сороків літ. Володар був дуже задоволений і призначив Астролога президентом Академії паранаук, яка того року була заснована. Першою працею Академії стала розробка нової конституції — Конституції Великого Страху, яку й було прийнято 996 року.

Але для того, щоб відчуття страху перемогло у масах остаточно, потрібно було викорінити протилежне почуття. Тож був прийнятий новий карний кодекс зі статтями

про відповідальність громадян за ненормативну поведінку — сміх, усмішки, безпідставні жарти. А також за ганебні прояви сміливості, відваги. За відвагу при захисті товариша від диких звірів давали три роки тюрми, від жінки — п'ять років. Але особливо сувора кара призначалась тим, хто наважувався боронити кого б то не було від замаху влади. Такі підлягали пожиттєвому позбавленню волі. А за образу Його Величності Страху, звісно ж, присуджувалася смертна кара.

Воно, звичайно, не все йшло гладко, часом у великій країні виникали народні збурення, непослух і навіть єресь. А в середині сторіччя ледь не стався розкол. Це було, коли певна частина жерців-священиків раптом запропонувала поширити ідею страху на стосунки з домашніми тваринами. Щоб щенят, ягнят, лошат виховувати жорсткими способами кари й обмежень, в атмосфері животворного страху. Але невдовзі з'ясувалося, що у такій атмосфері кози, віслюки й собаки або здихають, або втікають до темного лісу, де їх важко потім знайти. Мабуть, і справді тварини — не люди, їх важко перевиховати страхом. Окремі господарі й великі ферми страждали від цього, терпіли збитки, деякі провінції навіть охопив голод. Це вимагало від верховної влади радикальних заходів. До провінції Страх-Пут виїхав володар Страхолюд XII з великим військовим підрозділом. Він також узяв із собою Страх. Страх везли на пишно прикрашеній колісниці, в яку було запряжено 12 чорних коней під золотими накидками. І після того, як бунтівників оточило військо, і перед них винесли Страх,

вони капітулювали. Страхолюд XII повернувся до столиці переможцем і був урочисто зустрінутий вдячним народом. Звісно, громадяни шанували свого Володаря, його розум і силу, але й розуміли, що своєю перемогою він передусім повинен завдячувати Страхові.

Іще одну велику перемогу було здобуто державою в її задавненому конфлікті з сусідами — дурними сміховитами, релігією яких були веселощі. Страхолюди нарешті швидко завоювали ту невелику, слабко організовану країну. Та невдовзі було помічено, що переможені не надто тим переймаються, бо живуть набагато краще за переможців. І грошей у них більше, і хліба, і домашніх тварин. Вони навіть п'ють вино, що було вже зовсім незрозуміло. І ніхто в них нікого не примушує з дитинства напускати на обличчя переляканий вираз, кожен сміється, скільки заманеться. Навіть має право голосно реготатися.

Не завжди в житті все складається так, як хочеться навіть Володареві. Якби Страхолюд XII знав про це, він би не завойовував тієї безладної країни. Сталося так, що аморальні ідеї переможених сміховитів почали потрохи потрапляти й до країни страхолюдів — спершу через військові, а пізніше — через торгівельні зв'язки. Їх підхопила найбільш морально нестійка частина суспільства — недостатньо вихована у страхові молодь. Раптом декотрим із молодих сподобалися веселі пісні сусідів, і вони навіть почали їх співати. А потім в ужиток увійшли вино й тютюн, що взагалі було жахливо. І хоча на боротьбу з цими вадами було скеровано всі державні сили — від війська

й до громадських помічників — сексотів, стукачів і топтунів — користі було мало. Незважаючи на суди, затримання, арешти й судові вироки, ці жахливі порушення правовірної суспільної моралі й етики не припинялися. Потрібно було іще вище піднести роль Страху, його животворних ідей. Наблизити їх до народу.

Тоді Володар країни за короткий термін вибудував посеред столиці величезний, у 50 сажнів заввишки архітектурний ансамбль, який угорі завершувався мармуровим портиком із розміщеним у ньому позолоченим горщичком Страху. У погожий сонячний день його відблиск можна було побачити далеко за межами Страхолюдії. Було встановлено сотню премій музикантам, художникам і письменникам, які, не шкодуючи творчих сил, взялися втілювати у своїх шедеврах золотий образ Страху. Вже за півроку рівно сотню творців було нагороджено преміями, а їхні мармурові бюсти виставлено вздовж алеї у столичному міському паркові культури і страхолюдства. Кордон зі сміховитами зміцнили сталевою завісою дванадцять метрів заввишки. Перетинати той кордон мали право лише особливо сміхостійкі люди, яким перед поїздкою ще й робилися ін'єкції сироватки суму. І тим не менш, підривна ідеологія та її матеріальна культура широко проникали до країни суму і страху. Через недогляд цензорів у друку з'явилися публікації одного економіста про те, що нібито веселий працівник продуктивніший за сумного — подібної єресі в країні не траплялося вже майже два сторіччя. Автора публікації, звичайно ж, вислали за кордон, де його невдовзі вбили його ж власні

однодумці. Декотрі, щоправда, казали, що це вбивство — справа рук страхітливих спецслужб. Але це вже, мабуть, злостивий наклеп.

Володар країни Страхолюдії вельми стривожився і всі страховитські сили кинув на боротьбу з підривною ідеологією. Аби ідея страху діяла більш ефективно, він запровадив смертну кару навіть за найдрібніший аморальний вчинок, якщо він викликав сміх. Злочинців стало понад усяку міру. Особливо, як у країні почався економічний спад, а потім криза, і не стало чого їсти. Дійшло до того, що якось, одного святкового дня на головній площі столиці зібралася демонстрація за право їсти. (Ці нечувані раніше претензії на якісь там права також були контрабандою завезені з країни сміховитів.) Володар оточив військами площу й прямо перед святинею Страху влаштував демонстрантам криваву лазню. Були сотні вбитих і ще більше поранених. Влада те число перебільшила у десятки разів — згідно зі святою і непорушною ідеєю Страху. Це подіяло. Всі побачили, що Страх, як і раніше, має силу, і то неабияку. Почалися розмови, що, мовляв, не варто проти нього виступати, що перемоги все одно не досягти і що потрібно шукати консенсусу з Володарем. Страх непереможний, бо у ньому є якась непояснима сатанинська сила. Це, взагалі-то, було схоже на правду. І все-таки люди хотіли їсти, а їсти у країні було нічого. Доведені до відчаю, вони вже нікого в країні не боялися: ні спецформувань, ні таємної поліції, ні Володаря, — вони тільки не могли здолати у собі вроджене, генетичне відчуття Страху. Це, між іншим, пречудово

розумів і сам Володар, який старанно вдосконалював святиню. Група лауреатів-інженерів спроектувала на площі цілий інженерно-технічний комплекс навколо п'єдесталу Страху. Портик зверху вкрили броньованим ковпаком, налагодили лазерну охорону з невидимим, проте дуже ефективним випромінюванням — в інтересах безпеки. У космос запустили спеціальний супутник Страху, який день і ніч обертався над площею, відганяючи від неї навіть горобців; ті з них, які здуру перетинали межу, відразу ж падали мертвими на брук. У підземеллях, на глибині ста й більше метрів, сиділи чергові оператори — встромившись носами у свої екрани, які стерегли комплекс від можливих диверсій.

І тоді раптом у місті з'явився Мирон.

Це був молодий хлопець родом із найголоднішої провінції, він володів неймовірними здібностями. Міг видряпатись на найвище дерево, навіть на голий стовбур пальми. Як він це робив, ніхто ніколи не бачив. Зазвичай його зауважували вже тоді, коли він був нагорі й жбурляв звідти кокосові горіхи, які підбирали дітлахи. Характер він мав свавільний.

І от якось містом рознеслися чутки, що на площі опівдні має відбутися щось неймовірне. Люди зранку почали збиратись на площі; підійти ближче до архітектурного ансамблю Страху не пускала охорона. Здалеку люди придивлялись, милувалися мерехтінням золотого портика, на якому сяяв непереможний, священний Страх. Влада, звичайно ж, пильності не втрачала і зміцнювала охорону. Сотня одягнутих у «жаб'ячого» кольору

камуфляжі «горил» слідкували й наглядали за публікою. Перед екранами у підземеллях теж горбатилися чергові. У диверсію чи саботаж мало хто вірив — історія країни ще не знала випадків, щоб хтось подолав тотальний великий Страх і наблизився до нього.

Але саме опівдні, коли годинник відбив дванадцять разів, усі з завулків, вулиць, із дахів і вікон угледіли, що на золоченому портикові з'явився чоловік. У світлій сорочці, без шапки, стоїть і чомусь махає всім унизу. І навіть кричить щось — однак зовсім не сумне.

Люди не розуміли, що відбувається. Не розуміла охорона, яка заметушилась у паніці. Із завулків від скверу й від палацу Володаря на зухвальця націлилися дивізіони «Градів», «Тунгусок», сотні дул АК. Проте ніхто не наважувався стрельнути, бо там же була святиня — Страх. А хлопець тим часом щось там трохи понишпорив, нахилився, і всі побачили, як згори, розколюючись, неначе кокосовий горіх, летить униз кожному зі шкільних підручників знайомий горщичок Страху. Досягнувши бруківки, він з громовим тріскотом розбився на дрібнесенькі друзки.

Після секундного паралічу всі кинулися до тих осколків — чи вцілів Страх? Та де там — не виявилось ніякого Страху. Серед череп'я лежала на камінні купка якоїсь рудої землі — і все. Якщо, може, це й було колись Страхом, то його вже давно сточили мурахи. А може, й не було ніколи ніякого страху. Першим, умить збожеволівши, гучно зареготав, ніби старий мул, начальник охорони Володаря, горилоподібний полковник. За ним дико,

по-вар'ятськи загиготіли всі його підлеглі: підполковники, майори, капітани, лейтенанти і прапорщики, таємні і явні сексоти, стукачі, топтуни, охоронці. У дикому істеричному реготі зайшовся увесь обдурений, розділений, перемішаний, багатомовний голодний люд. Люди сміялися, обіймалися, реготалися, втямивши, що довге володарювання страху скінчилось.

До початку нового володарювання — Сміху — залишалося небагато часу. Але люди тоді ще не знали про це.

2. СМІХ

На третій день, коли громадяни більш-менш опам'яталися від радості великої перемоги, було оголошено, що керівником держави стає той самий товстий полковник, який першим засміявся з поразки страху. Газети писали про «подвиг найвідважнішого військового, справжнього громадянина країни». Першим декретом нового керівника стало засудження страху й започаткування боротьби з його наслідками. У містах і селах виявляли плаксивих і наляканих і безжально судили їх. Упертих саджали до в'язниць — особливо ж тих, хто не хотів сміятися, а тим більше плакав від жалю за любим і звичним страхом. Мирона також посадили, бо з'ясувалося, що він не вмів сміятись і навіть відмовився вчитись це робити. Свідомі страхолюди у масовому порядку переходили у стан сміховитів. Найспритніші з них стверджували, що навіть у понурі часи страху тайкома дозволяли собі сміятися. Хтось — зачинившись у вбиральні, хтось — на власній кухні, а ще хтось — уві сні. І це була правда.

Сміх поступово, але невпинно робився національною ідеологією, про що врешті й було оголошено в спеціальному декреті керівника держави. З нагоди проголошення на центральній площі столиці відбувся грандіозний мітинг. Тоді ж на колишньому п'єдесталі Страху було встановлено фігуру Сміху — мармурову скульптуру граційної дівчини, яка аж переламувалась навпіл від нестримного сміху-реготу. У місті відкрився Університет сміху, де вивчались усі його аспекти: психологічний, фольклорний, політологічний. У школах було запроваджено уроки сміху (замість літератури й математики), які дуже подобались учням. З'явилися перші вчені — поважні профі у царині новостворюваної науки сміху. Поступово у країні розплодилося безліч ансамблів сміху та веселощів, які, добре заробляючи, їздили містами та селами й електромузикою смішили публіку, особливо — молодь. В інших місцях виступали вчені-лектори, котрі розповідали, як гарно невдовзі житимуть люди, що викликало безупинний регіт у залі, і вченим добре платили. Все це страшенно подобалося, особливо молоді: концерти й лекції сміху часом тривали до ранку. Відомий письменник, патріарх вітчизняної літератури, нещодавній палкий апологет страху, зробився не меншим апологетом сміху й написав новий роман з дещо легковажною назвою «Хі-хі». Щоправда, очікування автора не справдилися: пильні літературознавці (звісно ж — у цивільному) відшукали поміж рядків замасковані прикмети страху, й автора було піддано громадському остракізму. Він перестав силувано

всміхатися й невдовзі помер. По-людськи поховати його не було за що.

Взагалі-то, справа сміху в країні розвивалася добре. Добровільними організаціями та гуртками країну було охоплено цілковито — весь край завзято сміявся.

І все було б добре, якби не одна прикра несподіванка — знову стало не вистачати їжі. Спершу окремі громадяни, а потім цілі господарства і трудові колективи, захопившися сміхом і веселощами як основним способом існування, майже перестали працювати, лише сміялися. Але правоохоронні органи не могли вжити проти них ніяких заходів, бо все було законно. Незаконним був страх і сум, проти яких міліціонери, судді та прокурори вживали найжорсткіших заходів. Однак порушень закону не меншало, а від нелегкого життя навіть робилося більше. З подачі органів правопорядку керівник держави угледів у цьому загрозу самому існуванню держави і вирішив зміцнити боротьбу з пережитками страху. Але яким чином? Було вирішено, що у цій справі куди більш придатні методи страху. Філософи почали говорити про діалектичний розвиток популярної ідеї — задля об'єднання нації, надихання її на боротьбу за краще життя, коли нікого не треба буде змушувати сміятися, а всі сміятимуться добровільно й від душі. А поки що, стверджувалось у законі, треба примушувати сміятися, не дивлячись ні на що, бо це — в інтересах держави.

Тим не менш, людям хотілося сміятись усе рідше, частіше хотілося плакати.

Вся річ у тому, що життя сміховитів катастрофічно погіршувалося: до браку харчів додався брак одягу, взуття, палива й горілки. Взимку в помешканнях було страшенно холодно, купити дров чи вугілля не було за що. Через відсутність ліків медики почали лікувати хворих методами сміхотерапії, але ті методи чомусь мало допомагали, тож хворі помирали, ще й при цьому плачучи, що було зовсім неприпустимо. Та й лікарі вже перестали сміятися. Тоді уряд пішов на послаблення режиму сміху. Для деяких категорій населення запроваджувались пільги. Було дозволено плакати тим із номенклатури, кого звільняли з посади (1 плач на місяць); жінки-ветерани органів мали право на 2—3 плачі протягом кварталу. Плач і навіть публічний сум категорично заборонявся працівникам правоохоронних органів, міліціонерам і військовим. Виняток робився тільки для батьків військовослужбовців, які отримували «вантаж-200», і то лише протягом одного дня від моменту отримання.

Але їжі все не більшало. Обставини ускладнилися ще й тим, що західні високорозвинуті країни перестали давати кредити. Замість кредитів вони розгорнули у своїх ЗМІ наклепницьку кампанію, головним напрямком якої стало твердження, що у країні сміховитів усі з'їхали з глузду. Це, звичайно ж, стало нечуваною образою нації, її керівництва та дискредитацією великої сміхотворної ідеї. Уряд угледів у цьому неприховану ворожу вилазку і ухвалив рішення зміцнити збройні сили. Першим і головним заходом стало присвоєння великій групі офіцерів звання полковника,

а полковникам — звання генерал-полковника. Всі інші — проміжні ступені — були ліквідовані як непотрібні. Це дуже сподобалося військовим. За кількістю генерал-полковників армія країни перевершила збройні сили найбільш розвинутих країн Заходу. Це був безсумнівний і великий успіх!

Їжі від цього ще поменшало, а також стало не вистачати житла, навіть для генерал-полковників. А коли хто й мав житло, то не мав гарно облаштованої дачі, і це також викликало напругу в суспільстві, яке часом навіть припиняло сміятися. Бракувало також грошей, бензину, транспорту. Та сміховити не скаржились, тільки сміялися, розуміючи, що як військових не вдовольнити, то вони не захистять від ворогів, які усіх зітруть на порох, і знищать цим саму животворну ідею сміху.

Але так вважали, мабуть, не всі. У столиці почали створюватися підпільні групи, названі дисидентськими, які випрацьовували альтернативні ідеї — того ж самого сміхотворного кшталту, але не з вар'ятським, а з людським обличчям. Обличчя у деяких підпільників не було вже ні наляканим, ані божевільним, а ставало чимось середнім і по-науковому називалось «гомо сапієнс». Це був ідеал. А ідеал належало втілити, для чого дисиденти якось зібралися святковим надвечір'ям на приватній кухні і створили підпільний (тіньовий) уряд. Як усяку велику справу, створення уряду належало обмити, що й було негайно зроблено. У гарному настрої члени уряду поверталися додому, але один із них (прем'єр-міністр тіньового уряду), який віз у кейсі список

8 — 5-982

усіх міністрів, задрімав у тролейбусі й загубив кейса. Наступного дня уряд у повному складі був заарештований.

Події в країні сміховитів не на жарт стривожили сусідів, котрі всіма можливими засобами почали заохочувати громадян-сміховитів до боротьби за свої конституційні права. Спершу сміховити дуже здивувались, але потім втямили, що їхнє найперше право — це право на сум. Очевидно, що прагнення такого права у країні законного конституційного сміху було потрактовано урядовцями як небувала крамола й прирівнювалось до державного злочину — замаху на головного керівника країни чи до пограбування банку. Чимало несвідомих громадян із правозахисних організацій, творчих спілок і молодіжних кіл постраждали за свою кримінальну схильність до суму. (До речі, той сум вони здобули під час голодування в карцері, де сум не заборонявся — сумуй собі, скільки заманеться. Карцер був єдиним місцем дозволеного суму в державі, чим арештовані охоче й користалися.) Дивно, але навіть сміхотлива молодь інколи втомлювалась від казенних веселощів і час від часу відчувала потребу посумувати. Але таких швидко виключали з університетів, достроково забирали до війська, де знаменитий «інститут дідівщини» швидко змінював їм сміх на сльози. За відсутності політорганів «діди» дуже добре допомагали командирам виховувати підлеглих в атмосфері оптимістичного патріотизму.

А тим часом їсти в країні не лишилося зовсім нічого. Було зрозуміло, що головна національна ідея не спрацьовує, і що доведеться

шукати нову. І саме тоді винайшли ідею тимчасову, яка, втім, мала пречудові перспективи стати фундаментальною. Вона не тільки не скасовувала попередньої, але ще й підносила її на новий рівень — що було надзвичайно важливо. Й уряд кинув увесь державний бюджет на виробництво горілки.

Це і справді викликало неймовірне піднесення в масах. Народ усе зрозумів і сприйняв без зайвих слів — ось що значить наукова бездоганність ідеї. На мітингах у містах і селах промовці говорили про нову культурно-психологічну революцію в країні, про її доленосне значення. Горілкою безкоштовно забезпечувалося керівництво, потім ветерани-пенсіонери (при нормі 1 пляшка на день), а вже потім усі інші з немовлятами включно. Родини, у яких було багато дітей, розкошували, як то й мусить бути — і дорослі, і діти увесь день пили й реготались, а в інший час спали або похмелялися. І дякували владі, головному керівникові й місцевим вертикальникам, які мали тепер один лише клопіт — забезпечити найдальші закутки країни свіжою горілкою. Це належало робити без усяких злиднів-посередників, які нахабно занижували градус. Соціологічний інститут, що провів опитування (ним було охоплено 100 % населення) виявив небувалий показник тих, котрі схвалювали нову політику уряду — 100 %. Популярність керівника-полковника стала такою, що уряд надав йому звання Великого Каудільйо.

Але залишалась невирішеною одна застаріла проблема, яка випливала з тієї аксіоми, що випиваючи, треба закусювати.

Закусювати не було чим; щоправда, вчені вже почали пропагувати новий спосіб вживання алкоголю. Посилаючись на передові західні країни, вони доводили можливість випивати не закусюючи; а декотрі з них стверджували, що їсти взагалі шкідливо для здоров'я. Але ці їхні рекомендації погано сприймалися населенням. Дійшло до того, що декотрі з несвідомих громадян (переважно — жінки) потрохи почали відмовлятися пити. Подекуди чулися навіть розмови, нібито пити молоко набагато корисніше, особливо дітям. Та якби молоко було кориснішим, то воно, мабуть, було б і дорожчим. А так з усіх харчових товарів горілка мала найвищу ціну. Звісно ж, це були провокаційні розмови з метою дестабілізації суспільства, тож правоохоронні органи, які давно і справедливо зробилися карними, суворо карали відступників ідеї. Як і тих учених, котрі взялися (звичайно, безпідставно) пропагувати тверезість. На противагу їм за приклад ставилося життя Великого Каудільйо, який пив із дня свого народження й довів свою денну норму до одного літра чистого алкоголю. Саме завдяки цьому, писали придворні академіки медицини, політологи, соціологи та інші, улюбленець народу Каудільйо й подарував їм таку досконалу ідею. І коли вона не всюди й не в усьому дає результат, то в цьому не його вина — вина лежить на тих, хто недостатньо оволодів ідеєю, осягнув її. Значить, треба більше пити й краще працювати.

Проти того, щоб більше працювати, не заперечував ніхто — жодна урядова чи опозиційна партія, з цим справді

погоджувалися усі. Але ніхто у тій країні вже давно не працював, набагато приємніше було пити. Оскільки горілки на кожен день не вистачало, пили все, що лилося: самогон, сусло, пиво, оцет, клопоморку, гальмівну й мозольну рідини, тосол, бензин, гас. Ніхто в країні не боявся нікого, нікого не слухав — ні лікарів, ні міліціонерів, які так само пили не менше за всіх інших.

Коли жити вже зробилося просто неможливо, в країні вчинили великий переворот, який назвали по-західному — демократичним. До влади прийшли ті самі люди, які володарювали й раніше. Тільки тепер вони одяглися у двобортні костюми й почали солодко всміхатися перед народом. Коли ж ніхто не бачив, рвали зубами горла один одному, домагаючись цілковитої влади. Для цього необхідні були надзвичайні властивості, якими ніхто з колишніх не володів. Тоді невідомо звідкіля з'явився незвичайний чоловік, який перегриз усіх і захопив усю владу.

Почалася нова ера — ера Великого Жаху.

Але це вже інша історія, про яку літописець розповість наступного разу.

3. ЖАХ

Почалося все навіть пристойно — спокійно, по-людськи й демократично.

Зібраний у залі безладний, гомінкий, дуже амбітний парламент цілих три дні бився над нерозв'язною проблемою майбутнього керівника держави. Сам парламент керувати не вмів, а головне — не хотів, бо хотів

лише виступати в телевізорі та їздити по закордонах — репрезентувати країну, якої окрім митників ніхто не знав. Дуже складно було підібрати назву керівникові, який би під наглядом парламенту керував країною — хто це буде: цар, секретар, завідувач, гауляйтер? Депутати сперечались до хрипоти. Дійшло до того, що почулися пропозиції: не треба ніякого керівника, нехай буде анархія. Це, звичайно, було небезпечно, і небезпеку цю було відчуто тими, кому належиться, і передано туди, куди слід. І ось пізно ввечері, коли парламентарі смертельно натомились і вже нічого не розуміли, в овальній залі засідань згасло світло, загримотів нечуваний грім, увесь будинок затрусився, звідкись із-під купола шугонуло смердючим сірим димом, з якого вискочив ВІН. З нього навсібіч сипалися іскри (така струменіла енергія), променилося фіолетове сяйво; постать його слабо нагадувала людську й вібрувала так, що неможливо було сфокусувати погляд, аби зрозуміти, що ж це таке — привид, примара чи таки чоловік? Спікер парламенту тремтячим голосом запитав: «Хто ви?» — але замість того, щоб отримати відповідь, кулею полетів з-за столу президії аж у знаменитий «задній прохід». Громовим голосом примара обвістила:

— Я — Жах!

Парламентарів неначе помелом вимело із зали, залишилася тільки жменька тих, кого жах спаралізував. Але й ті вже до кінця життя не могли вимовити нічого, окрім «так-так» або «ні-ні». Зрештою, іншого від них і не вимагалося. До кінця життя.

Першим своїм указом Жах оголосив, що нічого попереднього не лишається, від сьогодні усе ліквідовується, бо ніколи нічого й не було: ані сміховитів, ні держави, ні мови. Є тільки він, Жах, і його люди — жахливці. Тільки з цим і потрібно рахуватися.

Народові було все одно, є він, народ, чи нема його і як він зветься. До регулярних перейменувань люди вже звикли давно — завжди перейменовували міста, села, вулиці, імена. Багато хто вже плутався, як його звати: Владлен, Вілен, Моторизація, Емансипація. Багато матерів не пам'ятали, як звати ту чи іншу дитину, бо всі ресурси їхньої пам'яті зі шкільної пори витрачалися на те, щоб не забути ім'я чергового секретаря — першого, другого, третього — ЦК, обкому, міськкому, райкому, сільради, радгоспу, колгоспу... А бувало ще і шефа, і гауляйтера. Все це було добре знайоме народові. Спершу, правда, важкувато було призвичаїтись до думки, що його, народу, немає і взагалі ніколи не було. Тут потрібно було особливої науки, щоб це збагнути, зрозуміти. Але і це не так-то й важливо, і до цього можна з часом звикнути, якщо систематично й по-науковому тренувати свою пам'ять. От лише поставала проблема: як її тренувати, коли, як оголосив товариш Жах, у людей немає (і не було) мови? Та, якою люди вісім століть розмовляли, була оголошена трасянкою, не вартою людського рота, і ліквідовувалась, наче крамола. Усю літературу, створену нею, переробили на макулатуру, а зарідне слово, вимовлене на вулиці, поліціянти били гумовими кийками («демократизаторами») і тягли до постерунку. Люди

зненавиділи ті «демократизатори», а заодно й демократію з демократами, яких за наказом Жаха перейменували на «дурнократів». Товариша Жаха народ, однак же, любив, бо він був строгим, але справедливим — до в'язниць саджав багатьох, та все ж не всіх. Лише тих, котрі висувалися, виділялися, не погоджувалися. А що відібрав історію — ото тільки й біди? З історії штанів не пошиєш. Мову? Можна прожити й без мови. Онде звірина в лісі зовсім не розмовляє, а живе не гірше за людей. А те, що людей немає (не було й не буде), то це, може, й на краще — буде більше порядку.

Гірше було те, що не мали чого їсти, на країну насувався голод.

Спершу не стало яєць, потім молока, масла, сметани. На це Жах оголосив, що винна зажерлива опозиція, котра все зжирає сама, ні крихти не лишаючи народові. Щоб не зжирала, потрібно її зліквідувати, для чого найнятими фахівцями були розроблені відповідні проекти. Планувалося все зробити під час мітингу, начебто руками своїх же, обділених їжею функціонерів. Проте досконалий план передчасно розкрили, і головні товстопузі об'їдайли встигли втекти за кордон. І тим не менш, продукти далі пропадали: зникла ковбаса, м'ясо, сир м'який і сир твердий. Мудрий товариш Жах і тут дав геніальне пояснення: продукти вивозять із країни на повітряних кулях, одна з них уже збита, героїв-винищувачів вітала вся країна. Аби вона остаточно відчула себе у безпеці, викинули з амбасад західних послів — а нехай не підглядають за інтимними секретами коханого Жаха. Все це дуже подобалося жахливцям, і, мабуть, подобалося б іще

більше, якби з продажу потроху не зник уже й хліб. Тоді коханий народом Жах оголосив нову стратегічну доктрину: не треба їсти. Бо ця архаїчна традиція вельми дорого обходиться державі, виснажує бюджет і скорочує асигнування на озброєння, без яких держава обійтися не може. На жаль, на відміну від попередніх керівницьких закликів, цей народом був сприйнятий слабо. Не дивлячись на величезні роз'яснювально-агітаційно-пропагандистські зусилля, жахливці продовжували хотіти їсти, і, де лише могли, вишукували їжу.

Не було іншого виходу, як тільки одружитися з принцесою сусідньої держави, яка (держава) називалась Державою-Раєм, і в якій, згідно з донесеннями секретних агентів, було все: і народ, і електорат, і культура, і мова. За не дуже перевіреними чутками, там був навіть хліб. Ці звістки вселили надію в серце Жаха, який тут-таки пригадав про дідівську практику династичних шлюбів, що зробили могутніми володарями багатьох упосліджених князьків із нікчемних князівств. Женитися, женитися! Жах не любив довго вагатись і наступного ж дня заслав сватів.

У країні Раю сватів-жахливців зустріли дуже привітно, принцеса одразу погодилася на шлюб, а її батько, Володар Гмах, надіслав женихові багаті подарунки. У державі жахливців усе закрутилося в радісному хороводі шлюбних приготувань: три тижні мили, відшкрібали й чистили — фасади й підлогу, мораль та ідеологію. Жах, наче навіжений, літав країною, контролював, підганяв і снував собі плани, як він стане могутнім і багатим, володарем двох країн,

головнокомандувачем двох армій (ні, краще їх об'єднати в одну, а він стане ще й начальником генерального штабу — відповідальні посади він не любив передавати іншим). Він стане генерал-полковником (ні, може, краще маршалом? Чи навіть генералісимусом?), пересварить поміж собою «демократичні» країни і першим обмиє солдатські кирзачі у теплій воді Південного моря. А яку вже могутню і всепроникну особисту секурітатю[1] створить він — і тільки під власним контролем, не довіряючи нікому. Він мав досконалий аналітичний розум і знав, як той шлюб відіб'ється на економічному стані країни. Тоді вже цей ненажерливий електорат нарешті наїсться!

Країною жахливців бурхливо поширився рух на підтримку визначного плану товариша Жаха. На всіх міських і сільських перехрестях порозвішували портрети Жаха і його милої нареченої — пречудової, дуже сексапільної молодиці в анфас і в профіль, у строгих вечірніх сукнях і в легковажному бікіні. Люди із зацікавленням обговорювали принади та переваги прегарної пари, але до згоди прийти не могли. Зазвичай чоловікам подобалася принцеса, жінки ж горою стояли за рідного Жаха, чий жаховитий орлиний погляд був для них утіленням справжнього чоловіка, з тих, які давно вже перевелись у країні, і жінки дуже сумували з цього приводу.

У мистецтві, яке ще трішки жевріло, запанували два стильові напрямки: стиль зголоднілої фантасмагорії — це коли безкінечно описувались або малювалися розкішні страви, які мало

[1] Служба безпеки.

хто пам'ятав у країні жахливців, і яких начебто було донесхочу в сусідній державі; і стиль безхлібного реалізму, по суті своїй — стиль безпідставного унаявнювання «чорнухи» життя, його бідності. Перший стиль вважався офіційним і мав безумовну підтримку товариша Жаха, непогано оплачувався й давав змогу митцям щодня бути з хлібом. За другий же часом забирали до постерунків, де творці підписували протоколи й каялися. Але вийшовши на волю, бралися за старе, бо казали, що хочуть залишатися вірними правді життя. Тільки де та правда, і де життя — ніхто з них не знав. Принаймні, у країні Жаху їх не було. Казали, що зате багате життя у країні Раю, і тому письменники з художниками так само нетерпляче очікували довгожданого державного шлюбу-об'єднання.

Проте у щоденному житті справи дійшли до крайньої межі бідності. Жахливці вже з'їли всю худобу, навіть корів. Узимку їх не було чим годувати, бо використали на корм усю хвойну рослинність, залишилося тільки голе вільхове гілляччя, якого худоба чомусь їсти не хотіла. Тому вона здихала — мабуть, із незбагненного коров'ячого принципу. Люди були менш упертими, їли траву, щавель і кропиву й дуже втішалися майбутнім швидким весіллям, коли з'явиться хліб і до хліба. Вже ж наречений про це потурбується. Народ тепер увесь називався електоратом, що дуже подобалося старенькими бабцям по селах. Бо ж відомо, народ був нікому не потрібен, до електорату ж інколи приїздили начальники на чорних «Волгах», привозили невеликі скриньки й ласкаво просили вкинути туди невеличкі аркушики з прізвищем

чергового начальника. Бабці часом дивувалися, чому таку справу не можна зробити у райцентрі, проте охоче кидали ті аркушики, бо лише тоді начальники розмовляли з ними ласкаво й навіть казали «дякую». Ну й, звісна річ, розповідали, як добре буде житися після довгожданого шлюбу. Правда, ті розповіді часом викликали сльози — це коли бабці думали, що можуть не дожити до щасливого дня.

І ось нарешті довгожданний, багато разів відкладений день настав. На дванадцяти винищувачах-всепогодниках шлюбний кортеж злинув у небо. І через певний час опустився на якомусь не надто сучасному, майже загумінковому летовищі, що стало першим, але не найбільшим розчаруванням нареченого. Наступними розчаруваннями були: обдерті фасади столиці Держави-Раю, вулиці з вибоїнами на бруківці, спотворені злістю обличчя людей у довжелезних чергах — все точнісінько, як і в його країні жахливців. Але найбільший грім розчарування прогримів у палаці, коли жених нарешті сам на сам спіткався з принцесою. З'ясувалося, що це була зовсім не принцеса, а бридкий на вигляд принц явно збоченої сексуальної орієнтації. З наступної розмови прояснилося, що на шлюб він погодився через величезну й системну кризу, у якій опинилася Держава-Рай. Тим шлюбом сподівалися поправити ситуацію в економіці, геополітиці, фінансах, війську, ідеології, культурі, медицині, освіті, міжнаціональних та міжконфесійних стосунках і т. д. Дати жахливцям він нічого не міг, міг лише взяти й цинічно іржав у напарфумлене обличчя

Жаха, вишкірюючи величезні, прокурені наркотою зуби.

Нарешті отямившися, Жах струсонувсь усім своїм тілом, брязнув об паркет недопитим келихом із шампаною і тим самим винищувачем-всепогодником помчав додому. Такого розчарування витримати він не міг, тож понад хмарами прийняв чітке рішення: війна! Тільки переможна війна могла змити ганьбу й покарати країну-облудницю. Жах віддав наказ про загальну мобілізацію.

Одначе скоро у тому з'ясувалась певна недоречність: мобілізовувати не було кого. Населення зникло. Частина — від голоду і хвороб, інша частина тому, що наївно повірила, ніби його нема й не було ніколи. А ті, що залишилися, вважали себе електоратом для голосувань і плебісцитів, але не для війни, до того ж, вони не розуміли Жаха, бо давно відучилися від будь-якої мови. Урядовці ж і адміністратори, почувши про мобілізацію, одразу повтікали на схід, бо давно вже тайкома служили не Жахові, а володареві Райської держави — товаришеві Гмаху.

Це було нечуваним і нестерпним. Заряджений величезною космічною енергією (1000 кіловольт), Жах такого стерпіти не міг і затремтів, заколотився, загудів, закрутився (понад 1000 обертів на хвилину) — точнісінько так, як і тоді, коли вперше з'явивсь у парламенті. Потім пролунав жахливий вибух, подібний до чорнобильського, вибух, якого ще не чула планета. У небо здійнявся вихор чорного диму, куряви й смороду, в якому й зникло все разом із Жахом.

Коли через сторіччя той дим і сморід потрохи розвіялися, то люди зі Сходу і з Заходу уздріли гігантське провалля в центрі континенту. Глибина провалля була така, що погляд не сягав його дна, ширина також ховалася за обрієм. Поміж берегами провалля завжди курився смердючий сизий дим, з якого часом вискакував безногий хвостатий Примарець. Він вихитувався, кривлявся й подавав якісь незрозумілі знаки цікавим подорожнім, котрі завжди юрмилися на урвищах понад проваллям, а потім на тижні й місяці зникав у безодні.

Люди казали, що це — наука людству за його зневагу до людських і божих законів буття.

ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ

Великий Курфюрст Богоданої Сонцесяйної землі був чоловік упертий. Половину років свого владарювання він провадив криваві війни: спершу з північними сусідами, потім — з південними, а потім з усіма відразу. Того року він п'ятий місяць тримав у облозі чудово укріплений замок на Лісовому мисі. Успіху досягти все не вдавалося, хоч він і поклав там уже половину війська й витратив усі фінанси курфюрства. Хоча формально військом керував не курфюрст — для цього призначалися головнокомандувачі, яких за два роки Великий Курфюрст перебрав із дюжину. Але всі вони не виправдовували його надій, марно клали улюблене курфюрстове військо, а фортеця з обпаленими й вищербленими стінами все височіла собі на мисі під ненависними ворожими стягами на баштах. Звісно, такого не можна було довго терпіти, тож Великий Курфюрст вживав необхідних заходів. Після кожного невдалого штурму він кидав до в'язниці невдаху-головнокомандувача й на його місце призначав іншого.

На початку осені того року сталося так, що хоча б трішки відомих військових начальників у розпорядженні Курфюрста не залишилося — частина з них загинула під мурами замку, а частина опинилась у застінках столичного міста курфюрства. Доля їхня була незавидна, і вони знали про це. Щойно фортецю буде взято, як на честь великої перемоги

над північними, південними чи й разом узятими землями вони будуть згодовані голодним вовкам, які, заздалегідь наловлені, вили десь поруч у підземеллях. Чекали на поживу. Зазвичай у той самий час, коли нагорі відбувалася церемонія нагородження переможців, у підземеллях проходило покарання ворогів — зрадників, невмійків, боягузів, недорік з-поміж підданих Курфюрста. Може, й добре, однак, що того літа перемог не було, і хоча кількість ув'язнених через це значно зросла, та все ж вони всі були живі й сподівалися. Бо ж відомо, що людині властиво завжди сподіватися. Навіть коли підстав для того немає жодних.

Після того, як останнього з головнокомандувачів без меча й обладунків кинули в підземелля до його попередників, Курфюрст наказав прислати до нього бібліотекаря Готліба.

Готліб того дня, як і завжди, сидів на вершечку довгої драбини і м'яким воронячим крилом змітав куряву з товстелезних почорнілих фоліантів, якими аж під самісіньке склепіння була напакована вся кімната. Бібліотекар за звичкою піклувався про книги — оберігав від пилу і вологи, від пацюків і пожеж. Через ці свої клопоти він уже багато років не бачив Божого світу і навряд чи міг би сказати, яка пора надворі — весна чи осінь. Він знав багато мов, та над усіма надавав перевагу мудрій латині, якою читав легко й вільно. Правда, від браку світла та від книжкового пилу в нього почали слабшати легені й притуплятися зір. Але він не нарікав на долю й не бажав собі іншої, ніж та, яку мав з милостивої ласки Курфюрста. Отримавши високий наказ, він швиденько зліз

із драбини, осідлав старого мула й поїхав до війська, яке вже п'ятий місяць товклося навколо непокірної фортеці.

Надвечір він досягнув Лісового мису і постав перед своїм сувереном.

Та пам'ятна подія відбулась під віковічним дубом, у величезному шатрі, оздобленому стягами й особистими штандартами Великого Курфюрста. Бібліотекар поклонився володареві у самі його ноги, закуті в металеві лати, й почав чекати. Грізний Великий Курфюрст кілька хвилин пронизував його хижим поглядом, неначе гіпнотизував, а потім щось буркнув одному з челядників, які нерухомо товпилися за його спиною. І той голосно обвістив високу волю. Проголошувалося, що палацовий бібліотекар Готліб призначається Головнокомандувачем війська Великого Курфюрста — володаря землі Богоданої і Сонцесяйної. Назавтра зранку розпочинається черговий штурм фортеці, й Головнокомандувачеві належить керувати військом.

Почувши це, втомлений дорогою бібліотекар ледве стримався, щоб не впасти, але про будь-що запитати не наважився. Як і належало слухняному підданцю, він знову поклонився в ноги і пішов до шатра, куди його супроводили двоє велетенських латників.

Все ж таки він був чоловік розумний, тож спромігся опанувати себе й почав думати про своє нове призначення. Він зроду не служив у війську і не брав участі ні в малих, ні у великих облогах — це робили солдати, свої і найманці-авантюристи, а також їхні воєначальники всіх рангів. Найголовнішим і найбільш

9 — 5-982

кваліфікованим полководцем був, звичайно ж, сам Великий Курфюрст, без якого жодна перемога не могла бути досягнута. Та й не лише перемога. У тій землі багато хто вважав, що навіть сонце сходить і заходить лише з дозволу Курфюрста. Але чому ж його премудрий вибір упав на зовсім не підхожого бібліотекаря — цього вже Готліб зрозуміти не міг. Може, Курфюрст вшанував його за притаманний йому книжковий розум, набутий у бібліотеці, за його глибоке знання латини? Чи, може, за те, що він був нетутешнього походження — його далекі предки колись давно втекли в цю землю з Андалузії. Та як би там не було, Головнокомандувачеві зробилося досить страшно, але трохи й почесно — все ж таки Курфюрстів вибір свідчив про певну довіру до його особи і її людських якостей. А хто в країні не хотів би виправдати високої довіри суверена? Хотів цього й Готліб, палацовий бібліотекар, який несподівано став найвищим військовим начальником.

Вбиратися у брязкітливі металеві лати йому не дуже подобалося — вони були занадто важкі й холодні. Добре ще, що це був неповний комплект — тільки шолом із маскою на обличчя й гартована кольчужна свитина, яку він неохоче натягнув на своє худорляве тіло. У такому вбранні він почувався не вельми зручно, але вирішив терпіти. Він сподівався, що ввечері його прикличе до себе Великий Курфюрст, але той не покликав. Замість пишного шатра Готліба відвели до старого намету каптенармуса, де на якійсь рядюжці він спробував заснути. Та марно. Бо ж він мав перед собою сумний досвід своїх попередників, який не міг його

не турбувати. Але він сподівався. Людині, навіть коли вона стає Головнокомандувачем, все ж властиво трохи сподіватися.

Перший бойовий день для нього розпочався на світанку, коли бойові легіони панцерників, латників, лучників і осадників почали свій рух у напрямку замку. Декотрі колони йшли навпростець, інші — в обхід чи займали свої місця у резерві. Великий Курфюрст був гарно напрактикований у військовій науці й знав, що і як слід робити. Інша річ, що у війську не завжди були гідні виконавці його геніальних розпоряджень. Хоча й дуже старалися. Ще затемна викотили на позиції громіздкі катапульти, витягли довжелезні, плетені з лози грубі канати — для прикриття військ. На світанку тягали до них важезні каменюки, бо не встигли натягати вночі. За такий непорядок Великий Курфюрст наказав відтяти голову Головному катапульт-майстрові, що й було негайно виконано у його, Курфюрстовій, присутності. Ту голову потужна катапульта вистрелила понад стіни фортеці, даючи тим самим останній сигнал до штурму.

Бібліотекар-головнокомандувач Готліб стояв позаду, за спинами Курфюрстових радників, на зручному пагорбі віддалік фортеці. Усіх поглинало захопливе видовище, яке розгорталось попереду. Особливо вражала фортеця, яку Головнокомандувач побачив уперше. Могутні, похилі досередини мури з сірого граніту, зміцнені на кутах широкими круглими вежами з незліченною кількістю шпарин-бійниць, так само бійниці були і в мурах. Нагорі, поміж зубами-амбразурами, виднілися голови оборонців фортеці, проклятих ворогів Великого

Курфюрста. Внизу чорніли калюжі від жахливого «грецького вогню», у яких валялися кам'яні ядра, що повідскакували від стін, і обгорілі трупи тих, котрі лізли, та не долізли на мури, хоча й подолали широкий рів, колись заповнений водою, а сьогодні вже сильно обмілілий — видно, у фортеці бракувало води. Незважаючи на героїзм війська й особисту присутність Великого Курфюрста, над усіма сімома вежами замку, як і раніше, метелялися на вітрі сині з косими хрестами стяги нескорених хоругов.

Коли почався штурм, до Головнокомандувача підскочив хтось зі свити володаря й нервово викрикнув: «На штурм!» Головнокомандувач трохи здивувався такому лаконічному наказові і з довжелезним мечем у руці поплентався назустріч колотнечі. Відійшовши від пагорба, він лякливо озирнувся назад і почав потрохи несміло повертати убік, в обхід фортеці, бо йти у самісіньке пекло було страшнувато. А там, попід стінами замку, на всю гуркотіло і гриміло, гуло й тріскотіло — димом заволікало мури, вежі і небо, — так що там вже й небагато можна було розгледіти. Головнокомандувач усе звертав і звертав широким лугом, його ніхто не зупиняв і не повертав, хоча Курфюрст зі свого пагорба, звісно ж, усе бачив. Значить, він діє правильно, підбадьорив себе Головнокомандувач. Врешті він знайшов, мабуть, найкращу місцину, де й не було дуже страшно, і водночас недалеко до фортеці, і звідки її мури було видно збоку аж до самої затоки. І тут він угледів, що флангова шерега латників залягла зовсім близько від рову — щільні їхні ряди рівненько припали до трав'яного покриву,

а з фортечних мурів на них летіли хмари арбалетних стріл і ядер із мортир-катапульт. Від кутньої вежі покотилося кілька палаючих (мабуть, «грецьким вогнем») коліс, які, набираючи похилим лугом швидкості, загрожували зім'яти там увесь фланг латників. Мабуть, їм треба було втікати, подумав Головнокомандувач і тут-таки схаменувся від свого не зовсім, мабуть, військового мислення. Саме тоді він розгледів у мурі фортеці щось подібне до невеличкої арки з дверцятами й подумав, що там можна було б гарно сховатися. Бо стріли, і ядра, і навіть окріп із вежі його б там не дістали. Тож він почав рукою вказувати латникам на ту невидиму для них арку, подаючи знак, де можна врятуватися. Мабуть, для такого маневру існувала відповідна військова команда, але Головнокомандувач іще не знав жодних військових термінів, тож робив так, як колись у дитинстві на паші, вказуючи на овечку, яка відбилась від отари. І диво — його зрозуміли, хоча очевидно: коли захочеш жити, то зрозумієш і незбагненне. А латники усі хотіли жити.

Спершу крайні з них, а потім і всі інші кинулись у рів, видряпались на його протилежний бік і, продершися крізь колюче терня, зачаїлись у ніші. Ніша була невелика, проте вмістила їх усіх, і тепер вони стояли там тісненько, мабуть, чекаючи наступної команди. Тоді він підвівся і, ледве долаючи у собі страх, пошкутильгав туди, до них. Яку команду їм віддати, він не знав, у нього не було для них жодних команд. Але він уже почав боятися, що, може, з лугу скомандував їм щось не так, і його може покликати до себе швидкий на розправу Курфюрст.

Звісно ж, Курфюрста він боявся більше, ніж тих, на стіні. Ті були десь там, високо, а Курфюрст за півмилі позаду й міг дістати його у будь-який момент.

Він щасливо досягнув рову й неподалік від кутньої вежі скотився з його крутавого берега. Щоб легше було вибиратися, скинув з голови громіздкий шолом, який до всього ще й заважав дивитися по боках, і вже хотів відчепити й покинути довгого незграбного меча. Та подумав, що Головнокомандувачеві, мабуть, належиться все ж таки бути при зброї. Збоку, позаду й довкола гриміла й палала облога — диміли стіни, попід стінами щось горіло, — невідомо, хто кого палив: штурмовики обложених чи обложені штурмовиків. Вибратися з рову йому допомогли латники, опустивши задля того два списи, тож він також щасливо досягнув тієї рятівної ніші. Тут, однак, уже зчинилася якась штурханина, яка спершу викликала у нього мимовільний протест: навіщо штовхатися, краще б сиділи собі тихо, доки їх ніхто не чіпає. Але то все були професійні солдати, яким не хотілося сидіти тихо — їм була потрібна перемога як винагорода за страх і страждання. Незважаючи на смертельну загрозу, вони все ломилися до перемоги, аж доки двері тієї ніші не впали досередини, у якесь кам'яне подвір'я. По тих дверях латники увірвались у ніким не захищені тили фортеці.

Що і як відбувалося далі, Готліб розумів слабо, відчуваючи себе неначе уві сні. Вони кудись бігли, когось рубали мечами. Невдовзі назустріч їм вискочили оборонці замку в пурпурових накидках, і його ледь не посікли

кривими шаблями — слід подякувати латникам, які закололи списами тих, із шаблюками. Потім він видряпувався разом з усіма по стрімких кам'яних сходинах вежі. Впав і ледь не покотився долу. Але й тут його врятували солдати Курфюрста, підняли, підтримали, і невдовзі він опинився на самому вершечку тієї кутньої вежі, яку нещодавно розглядав із горбочка на лузі. Тут латники вже ламали держално з синім прапором. Крізь дим і куряву він визирнув на луг і аж здивувався, як гарно було видно там усе Курфюрстове військо — шеренги латників і лучників, скупчення легких і важких катапульт, дерев'яні щити на колесах і довгі тарани, з якими бігли вояки. Тепер вони всі там заворушилися жвавіше, мабуть, угледівши їх на вежі, у шеренгах щось закричали, заревли — обурено чи захоплено, звіддалік розібрати було неможливо. Але їхній головний важкий таран «Матильда» вже поволі котився до центральної брами, аби зробити те, чого вони не могли зробити раніше. За кілька хвилин десь під мурами фортеці протяжно й важко бухнуло — це завалилася головна брама й до фортеці увірвалися перші сотні Великого й Славного Курфюрста, володаря Богоданої Сонцесяйної землі. А ще через недовгий час він, Головнокомандувач того війська, серед інших спітнілих, закіптявілих, скривавлених вояків зустрічав у брамі свого Курфюрста й лише боявся, аби той не покарав його за покинутого у рові шолома. Збігати по нього він досі не мав можливості.

Великий Курфюрст в'їхав до підкореного замку на важкому білому коні, аж до хвоста вкритому білим із золотим шитвом

простирадлом. Його лейб-охорона також уся була на білих конях, у блискучих білих латах. Латники і лучники своїми криками захвату й відданості вітали володаря, і він, Головнокомандувач, також разом з усіма кричав «гох!» Але саме тоді Готліб відчув, як солдати з перших рядів звертають погляди на його лисувату непокриту голову, за ними це почали робити інші вояки, і вже незрозуміло було, кому вони гукають і б'ють списами в щити — Великому Курфюрстові чи Головнокомандувачу. Мабуть, і Головнокомандувачеві також. Недавньому бібліотекареві зробилося трохи ніяково від тієї уваги, а потім вже й страшнувато, — але що він міг удіяти. Він був чоловік освічений, до того ж, трохи по-лицарськи вихований, тож уклонився громаді. Може, саме тóго й не слід було робити — виховання не завжди йде на користь людині. Інколи може й зашкодити.

Решту того дня і всю наступну ніч славетне переможне військо, як йому й належалося, грабувало підкорену фортецю: тягало з покоїв майно, зброю, посуд; господарювало у численних замкових підземеллях, де знайшлося чимало вина. Головнокомандувач, який не дуже полюбляв вино, цього разу був змушений випити і, здається, випив більш ніж треба — так його підохочували солдати. Декотрі напідпитку доводили, що саме він підказав їм правильний шлях штурму, а інакше вони б товклися тут до зими. Якось нарешті відкараскавшись від п'яної солдатні, він заліз у тернину під фортечним муром, важко виблював там і потім нарешті заснув. Розбудили його аж над ранок, як почалося вишикування війська. Котрийсь

латник зауважив його ноги, що стирчали аж на стежку з гущавини, і штрикнув їх легенько списом, аби перевірити, чи живий. Виявилося, що живий. Головнокомандувач поволі підвівся, і його повели до свити Великого Курфюрста, котрий, як і раніше, не промовив жодного слова, немов і не зауважив його.

Таким чином, останній бастіон ворогів на сході був підкорений, довга й тяжка війна закінчилася. Підпаливши рештки розграбованого замку, військо поверталося до свого міста — до столиці Богоданої і Сонцесяйної землі. Попереду всього війська, колони якого розтяглися на п'ять миль, їхав верхи Великий непереможний Курфюрст, за ним — особиста охорона, і позаду — Головнокомандувач, недавній бібліотекар Готліб. За втрату шолома йому не докоряли, і він думав, де йому відшукати свого мула, на якому він сюди приїхав, бо прегарну білу кобилу, на якій він їхав зараз, мабуть же, відберуть у місті. Звісно, на кобилі він виглядав гарніше, ніж на старому мулі. У його серці вже непомітно поселився гонор, і йому здавалося, що він таки заслужив якесь особливе право. Ті з вояків, які були ближчі до нього, час від часу обдаровували Головнокомандувача теплими поглядами або навіть і вітали піднесеною догори рукою з мечем. Це дуже зігрівало не вельми славолюбне серце бібліотекаря, і він думав собі: а що ж іще буде у місті, як вони прийдуть туди з перемогою! Може, і справді Великий Курфюрст призначить його керувати військом — взагалі-то, він був би не проти. Військова справа несподівано починала подобатися йому, і він уже трохи сприкрено згадав про свою бібліотеку з її пацюками й пилюгою. Дійсно, зовсім інша справа війна!

Скільки страху, але скільки й радості! Скільки гострих відчуттів, а головне — вдячності війська! Народної любові, і, може, навіть прихильності самого володаря Богоданої землі.

Правда, його трохи тривожило затяте мовчання Великого Курфюрста, який начебто небачив, не розумів, яку роль в останній облозі відіграв його новопризначений Головнокомандувач. Але ж він сам, Головнокомандувач, нагадувати про це володареві не буде, він же всього-навсього підданий. Курфюрст має сам усе зрозуміти й поцінувати. І коли він досі цього не зробив, то, мабуть, тому, що дуже зайнятий. Хіба у нього лише один цей клопіт — Головнокомандувач? Онде скільки справ із військом, полоненими, які довжелезною колоною плентали за переможцями. І ще, зітхнувши, він подумав, як не пощастило його попередникам, котрі ниділи тепер у міських підземеллях. Ну, але що ж — кожному своє, як написав колись стародавній поет, а ще до нього це стверджувала Біблія. Мабуть, як не сьогодні, то завтра ті невдахи будуть роздерті вовками. Нещаслива доля тих вояків трохи не витиснула сльозй з очей їхнього вдатнішого наступника.

Щойно він відігнав від себе цю прикру думку, як Великий Курфюрст попереду спинив коня. За ним зупинилась і вся колона піших і кінних, лучників і латників і всіх інших, разом із полоненими. Курфюрстів почет збочив з курного шляху під дуби на придорожньому пагорбі. Чи не на відпочинок? — подумалось Головнокомандувачеві. У затінку велетенських дубів це було б не надто доречно. Та, здається, ні. Тут і йому подали знак під'їхати

наперед, що він і зробив, не вельми вправно керуючи важкою на ходу кобилою. Перед Курфюрстом, котрий, як і раніше, сидів на коні, належало спішитися, і він зіскочив долу, ледве втримавшись на замлілих ногах. Він не знав, що зараз буде, але був готовий виконати будь-яку команду володаря.

От тільки Курфюрст нічого не командував, а з кам'яним обличчям продовжував сидіти на білому огирі. Замість нього почав промовляти віщун, який мав луджене горло й під час облоги та в поході передавав Курфюрстові команди. Уважно слухаючи віщуна, Головнокомандувач не одразу й збагнув, що це він? Про кого він? Виявляється, про нього, про Головнокомандувача. Начебто він недбало командував облогою, внаслідок чого військо зазнало невиправдано великих втрат, цілий день не могло досягнути успіху, і за це злочинство Великий Курфюрст карає Головнокомандувача відрубанням голови. «Слава великому військові Богоданої Сонцесяйної землі!» — завершив віщун, і всі вояки дружно ревнули «гох!», що означало згоду, захват і схвалення.

Коліна у недавнього бібліотекаря підломились, він повалився на м'якеньку травичку під дубом, але дужі руки миттю підхопили його і кинули під ноги володареві. Штатний військовий кат у широкому шкіряному фартусі витягнув зі шкіряних піхов широкого меча з викарбуваним на лезі гаслом. «Bibe sanguinem!» — устиг прочитати неборака любою йому латиною, перш ніж кат одним вправним ударом відділив лисувату голову Готліба від його кощавого тіла. Військо при цьому знову

гримнуло «гох!» Великий Курфюрст підвівся у стременах, аби його можна було вгледіти віддалік, і щоб усі до останнього лучника збагнули, хто забезпечив їхню перемогу. Щоб не було жодних сумнівів, Курфюрст ще й повернувся туди-сюди на два боки — криками схвалення і брязкотінням мечів об щити легіони привітали його божественне право на істину і справедливість. Слова про справедливість були викарбувані на його прикрашеному гербом щиті. Крики «слава переможцеві!» супроводжували його всю дорогу до самого міста.

Під ті крики він, щасливий і втомлений, в'їхав надвечір попід міську браму. У місті привітання повторилося з іще більшим завзяттям і тривало до полуночі.

Народ завжди любить вітати переможців.

МАЛЕНЬКА ЧЕРВОНА КВІТКА

Він дуже любив народ, і народ також любив його.

Особливо від того часу, як спалахнуло народне повстання, що його він плекав, готував, командував повстанцями, здобував перші перемоги. Повстання було нелегким, перемоги чергувалися з поразками, але народ вірив йому і йшов за ним. Він і справді не шкодував ні часу, ні сил, ані праці свого глибокого розуму задля святої справи — перемоги народного повстання.

Спершу, коли їх було мало, а сил багатолітнього панування злиднів було вдесятеро більше, тільки його воля і його фанатична впевненість дали снаги повстанцям не згинути нанівець. Повстанці витримали все: поразку під мурами фортеці, переслідування, катування у в'язницях, смертні вироки, полон, еміграцію. Він не скорився, він увесь час повторював: буде воля, буде перемога! Зазирне сонце і в наше віконце. І він закликав змагатися, не шкодуючи нічого — ні людей, ні життя, ні жінок, ні самих себе. Він і сам не щадив себе й навіть дружини з дітьми, яких закатували в полоні.

Коли було здобуто велику перемогу й захоплено неприступну фортецю, народна любов до нього перейшла усякі межі. До фортеці, яку він штурмував двадцять днів, його внесли на перехрещених держалнах списів,

огорнутих національним двокольором патріотів. Там само, під фортечними мурами, йому присягла на вірність новостворена гвардія — сотня добірних молодих повстанців. Старійшини міста піднесли йому тацю, повну золотих монет. Десять міських красунь зняли з його ніг запилюжені чоботи й обмили йому натомлені ступні. Вони заприсягнулись йому у вічному жіночому слугуванні — і в мирі, і під час війни. У народних очах він став найрозумнішим і найсумліннішим; а в очах жіночих, окрім того, ще й найбажанішим, найгарнішим, найшляхетнішим. А ще він був цілковито безкорисливий — нічого свого не мав, обходився тим, що давали. Коли він промовляв із балкона міського собору, тисячний натовп, затамувавши подих, слухав його. Щоразу він говорив досконало, наче Бог, не даючи ні найменшого приводу засумніватись хоча б у єдиному своєму слові.

Тож він заслужено опинився на вершині всенародної слави й визнання, яких відтепер, здавалось, у нього не міг відібрати ніхто — ні диявол, ні сам Бог. В очах народу він був шанований не менш за них обох.

Прикро тільки, що на підкоренні фортеці боротьба не закінчилась. Поневолювачі не заспокоїлися. Ті, які вціліли при штурмі, втекли за кордон, де знайшли собі підтримку. Невелика перерва у боротьбі тривала лише кілька місяців. Того часу він також не згаяв марно. Зміцнював господарство й оборону. День і ніч люди укріплювали фортецю, відбудовували пошкоджені вежі, поновлювали брами та мури. Окрім того, він муштрував своє військо, призначав командирів, ставлячи на посади найбільш здібних

і відважних. Але й ті, за кордоном, не спали — створювали альянси, вербували найманців, озброювали їх і розпалювали ненависть до повстанців. Грошей у них було достатньо, військо вони набрали чимале. Й одного погожого дня те військо опинилося під мурами фортеці.

Він закликав народ до оборони, і народ одностайно виступив. Почалась облога, яка тривала до пізньої осені. Спершу обложені якось опиралися, потім опиратися стало важче. Зменшувалися припаси, не вистачало води. З браком їжі люди ще якось мирилися, та без води було нестерпно. Почалися нарікання, нібито декотрі забагато п'ють. І що воду в криницях труять шпигуни. Що тих шпигунів розвелося повно, а він їх не викриває. А тут ще й почастішали штурми — день при дні. Обложені билися героїчно: відбивалися з веж, із мурів, били ядрами з гаківниць і мортир, лили окропом на ворожі голови, ошпарювали гарячою смолою, застосовували й «грецький вогонь». Але вороги не відступались, до того ж, їх була тьма-тьмуща. На четвертий місяць облоги вони оголосили ультиматум — негайна здача без жодних умов. Він скликав великий синкліт, який одностайно ухвалив рішення стояти до перемоги. Він запевнив народ у неминучості перемоги, і народ, як завжди, повірив йому.

Опір тривав, проте сили були нерівні. Перевага все більше схилялась на бік ворогів. У фортеці скінчилися харчі, а потім ще й порох. Половину оборонців було поранено. На фортечних мурах билися старі, жінки і навіть діти-підлітки. Всі вони вірили, що переможуть. Ніхто не хотів здаватись.

Однак сталося так, що сил забракло, і нарешті вороги увірвалися до фортеці. Він особисто очолив контрудар, і прорив було ліквідовано. Саме в тому бою він був сильно поранений кулею в обидві ноги, але продовжував командувати опором. І все твердив, що перемога прийде. Люди кричали ура. Та вже не всі...

І щоб відбити четвертий прорив, сил уже не вистачило. Вороги захопили кутню вежу й там, біля повстанського двокольору, вбили його. Підрозділові жінок, вірних йому, вдалося вночі винести його тіло й поховати біля собору. Одна з жінок спробувала вчинити самогубство на його могилі, та їй не дали. Невдовзі фортецю зайняли вороги.

Народ зазнав жахливої поразки. Більшість повстанців було перебито, решту взяли у полон. Полонених закували в кайдани й відправили до каменоломень. Красунь-жінок, які мили йому ноги, продали до турецьких гаремів. Прості люди мерли від голоду і хвороб. Навесні у країні спалахнула епідемія чуми.

Переможці казали людям, що все це — наслідок злочинів їхнього кумира. Що він — авантюрист і антихрист. Інакше б він не поклав стільки люду за те, що неможливо здобути. Переможців перемогти неможливо. Тепер за його авантюри має заплатити народ, і ціна тієї плати буде незмірною. Народ боявся і вірив — переможцям не можна не вірити. З плином часу люди зненавиділи свого недавнього проводиря й дивувалися, як могли слухатися його.

Казали, що декотрі з тих, які колись присягалися йому, розкопали вночі його могилу й викинули з неї його тіло. Те тіло,

роздерши на шматки, волочили бруківкою голодні собаки...

Тільки через багато років навесні, коли зазеленіла трава, хтось поклав на місце колишньої могили маленьку червону квіточку. Вона там довго лежала, не в'янучи...

10 — 5-982

НА ПОВНЮ

Надвечір останнього дня перед повнею попід міською брамою збирався натовп. Щойно у просвітленому небі над кіптяво-чорною кутньою вежею викочувалося блискуче коло місяця, оповісник повідомляв, кого каратимуть.

Цього разу покаранню підлягали аж три тутешні жінки — всі як одна за перелюб, який у тому місті споконвіку вважався жахливим гріхом. Висока, не надто молода швачка Кушель каралася за те, що була впіймана з чужим чоловіком на винограднику. Чоловік той якось зумів виправдатися перед високим синклітом суддів, а Кушелі виправдатися не вдалось — довелося відповідати. Низенька, широка в плечах і в крижах Пава покохала чоловіка хоча й неодруженого, проте походженням із чужого, ворожого народу. Третьою гріховодницею було визнано молоденьку Ульріку, яка походила з дуже низького, упослідженого роду: її дід і батько щодня вивозили з міста нечистоти. Незважаючи на своє походження, Ульріка навела любовні чари на лицаря доволі славного роду — молодого Любека. Як таке могло статися, було незрозуміло навіть суддям, але той Любек зізнався, що насправді кохає Ульріку. Втомлений винесенням попередніх вироків, судовий синкліт вирішив, що слід покарати й Ульріку, і призначив

їй двадцять ударів ременем із волячої шкіри по голому дівочому задку.

Злодіїв, шахраїв, убивць і гріховодників карали в місті регулярно на кожну повню. Для цієї процедури під брамою було встановлено кам'яну лаву, на яку, добровільно вклонившися народові, по черзі лягали засуджені. Народ, з'юрмившись трохи неподалік, пильно спостерігав за цікавим процесом, рахуючи всі удари ката, оцінював поведінку караних, слідкував, аби все йшло відповідно до суворої давньої традиції. Того разу натовп був особливо великим — покарання жінок траплялося в місті нечасто, може, лише один раз у сухий сезон і в сезон дощів.

Першою на лаву під брамою лягла кощава Кушель. Підібрала повище спідницю, і кат, рослий рукатий чолов'яга у довгому шкіряному фартусі, повільно, неначе з таємною насолодою, відміряв їй належну кількість ударів. Бив він, не сказати б, що з усієї сили, проте й не жартома — після кожного удару в жінки на кощавому заді лишався багряний слід. Отримавши своє, Кушель трохи похитуючись підвелася, так-сяк поправила зібгане вбрання і старанно вклонилася трьом суддям, які у чорних камзолах мовчки стояли під брамою, пильно стежачи за виконанням власного присуду. Останнім у процедурі був обов'язок підсудного тричі поцілувати руку ката, тим неначе дякуючи йому за працю й науку. Кощава Кушель усе це виконала справно, без затримки, і попід стіною, боком пішла до натовпу.

Наступною на черзі була Пава, яка своє лупцювання витримала не так мужньо,

кулилась після кожного удару ременем; дуже швидко її пухкий зад почервонів, немов розжарене вугілля. Перш ніж вклонитися суддям і поцілувати руку катові, вона мовчки витерла пальцями сльози, втім, утирала їх, ще й ідучи до натовпу. Люди невдоволено спостерігали таку слабкодухість, зауважили це й судді. Звісно, останні зрозуміли, що в цьому була не дуже висока оцінка їхньої суддівської праці — при високій оцінці обвинувачені після виконання покарання лише посміхались від вдячності.

А з дівчиськом Ульрікою сталося щось і зовсім неймовірне. Перш ніж лягти на кам'яну лаву, вона тоненьким голоском прожебоніла: «Я не винна!» — і судді перезирнулися. Такого вони не очікували, бо ніколи не чули подібного за довгі роки свого суддівства. Після присуду підсудні зазвичай признавались і дякували суддям за виявлену ними справедливість. Бо ж і судді завжди старалися і щоразу робили все у відповідності до Закону. На суворість присуду ніхто й ніколи не скаржився — таким було непорушне правило громадян того міста.

Непослух Ульріки, звісно, зауважив і мовчазний кат, який, очевидно, зрозумів його по-своєму. Його рука одразу почала злітати вище, а ляскіт ременя по молодому тілу був чутний навіть позаду натовпу. Відмірявши дівчині двадцять ударів, кат, як і належалось, відступив убік. Обливаючися слізьми, дівчина встала, поправила свої спідничини і не вклонилася суддям. Навіть не поцілувала простягнутої їй для того жилавої руки ката. Здавлено схлипуючи в кулачок, Ульріка швидко попрямувала до натовпу.

Натовп обурено загув, почулися викрики невдоволення, злісно верескнуло кілька жінок. За багато років щомісячних покарань люди вперше бачили такий непослух. Від поклонів суддям і цілування руки катові звільнялися тільки ті, кому на цій лаві відрубувалась голова. Але ж в Ульріки голова лишилась на плечах, то чому ж вона не вклоняється можним, заслуженим сивочолим суддям? І навіть не цілує спрацьованої руки ката, яка тільки сьогодні відміряла понад півсотні ударів. Звідки ж така неповага до начальників? Народ не любив неповаги й поважав порядок.

Вартові затримали Ульріку й повернули її під браму.

Судді були приголомшені й збентежені. Вони навіть не відразу збагнули, як слід реагувати на таку поведінку. Не подякувати, ще й навіть голосно плакати, неначе судді її скривдили. Один із суддів зауважив, що така Ульріка одна може через свою невихованість дощенту зруйнувати престиж усієї судової системи. Другий додав, що від істоти жіночої статі нема чого чекати якогось пошанівку. Третій скрушно визнав, що, судячи з усього, суд припустився прикрої помилки: навести любовні чари на шляхетного лицаря могла тільки відьмачка. Тому Ульріку належало й карати як відьмачку. Тобто — спалити. Згідно з кодексом, спалені на вогнищі від подяк, поклонів і поцілунків звільняються. Новий присуд дівчині винесли негайно й ухвалили одноголосно.

Спалення Ульріки все ж відклали на одну добу — до настання наступного вечора

з повнею в небі. Видовище на міській площі було захопливим і зібрало безліч люду. Вогнище розпалили величезне, полум'я гуло й шугало під самісіньке небо. Цього разу Ульріка не вимовила жодного слова, що остаточно засвідчило справедливість високого присуду.

КАМІНЬ

Зранку того дня у корчмі гуло; гуло й пополудні, та й надвечір гуло так само. Зрештою, для того були причини: закінчився польовий сезон, люди зібрали врожай, частину якого вигідно спродали на торговищі, а іншу частину сховали на зиму. Багато хто розжився грошенятами — то чом би й не погудіти у вільний час після нелегкої праці? По плідних трудах уже баглось і зовсім розслабитися, забути про рутинні клопоти, пити вино та горлати пісень. Та ці люди не могли собі такого дозволити — завжди, на роботі і вдома, вони несли у собі непроминущий гнітючий клопіт, що його передавали з покоління в покоління. На схилі гори в кінці вулиці з незапам'ятних часів здіймався величезний круглий камінь. Взагалі, у цьому гірському краї каміння було багато, але все воно якось потроху розташувалося на підхожих місцях, окрім одного, цього, чи й не найбільшого. Цей на своєму давньому землетрусному шляху з верхівки гори затримався саме там, при кінці вулиці, неначе знерухомівши в задумі: котитися йому далі чи, може, зачекати? І доки камінь вирішував ту свою проблему, ніхто не міг спокійно спати, потерпаючи від питання: лежить чи котиться? Ніхто з тих, що жили під загрозою каменя, не мав сили з ним упоратись, і камінь так і лежав, може, сотні років, ховаючи у собі мовчазну погрозу людям.

Люди ж поодинці не знали, як позбутися кам'яної загрози. Але то все було до часу, поки ними не оволоділа колективістська ідея, котра, як відомо, часом набуває матеріальної сили. Особливо, якщо ту силу ще вчасно та й підкріпити діжкою молодого вина.

— Чоловіки ж ми, а чи гівнюки? — рішуче запитував у громади господар-корчмар, стоячи за довгим дерев'яним столом. — Невже у нас не стачить сили викотити того бугая? Ми ж усі здоровані, онде вже допиваємо другу діжку!..

Звісно ж, усі присутні здоровані не вважали себе слабаками і дружно загули на знак згоди — промова корчмаря їх надихала. Його взагалі вважали за найрозумнішого, інакше він і не був би корчмарем. Корчмаря одразу ж підтримав коваль, чия кузня стояла під тополею — найближче за всі хати до каменя. Ну, а де коваль, там і його молоткар-підмайстер — дужий плечистий хлопець-сирота, правда, не зовсім здоровий на голову. Зазвичай при громаді молоткар уперто мовчав, але зараз пробурмотів щось голосно й нерозбірливо. Та всі відразу зрозуміли, що молоткар на боці коваля — на чиємусь іншому боці він не опинявся ніколи. Мабуть, відчувши, що розпочинається дещо цікаве, від порога з мідною квартою в руці рушив тутешній пастух у довгому плащі. Його пасовищний сезон уже скінчився, і пастуха діймав клопіт про працю на зиму.

— То що, згода, чоловіки? — з суворим виразом чорнобородого обличчя допитувався корчмар, озираючи у надвечірніх сутінках бородатих і безбородих, молодих і літніх, хто у що вдягнутих земляків. — Завтра,

як розвидниться, всі — до бугая! А там уже ми його полоскочемо, туди його матері! Згода?

— Згода! — не вельми злагоджено відповів йому хор чоловічих голосів.

Один тільки вчитель біля вікна спробував був щось зауважити не в лад — чи то уточнити, чи заперечити, але його слухати не стали. Учитель був нетутешній, та ще й молодий, пив він мало, певно, ощадив гроші, що, звісно, мало кому подобалося. Всі у корчмі загомоніли гучніше, вимахуючи над столами кухлями, — за таку відчайдушну справу не гріх було й випити. Той їхній гомін тривав далеко за північ.

Назавтра, як небо над горами проясніло і в долині почало розвиднятися, до каменя першим прийшов учитель. Він обійшов брилу навколо, помацав її порослі мохом боки, сколупнув черевиком жорству під каменюкою. Потім прикинув розміри гранітного велетня, а також кут нахилу гори і зробив якісь розрахунки в нотатнику, якого завжди носив при собі. Видавалося досить сумнівним, щоб вони навіть усією громадою здолали викотити каменюку на схил і скинути по той бік у прірву. Згідно з законами математики таке було просто неможливо. Але як учителеві на підставі науки переконати малописьменних селян? Чи послухають вони його?

Невдовзі біля каменя почав збиратись люд — із кілками, лагами, жердинами. Всіма ними весело й гучно командував корчмар. Учитель спробував був щось розтлумачити йому, та не надто тверезий після веселої ночі корчмар не хотів і слухати — вже при першому слові про закони механіки гидливо відмахнув

рукою. Він завзято керував громадою, яка тільки й чекала на його рішучі команди.

Люди густо обліпили каменюку. Взялися дружно, хоча трохи й безладно, заважаючи один одному. Всім кортіло показати силу, виявити старанність — так сильно за довгі роки зненавиділи вони цю проклятущу брилу. Ті, що були з лопатами, почали підкопувати її спіднизу, щоб підсунути важелі-лаги, інші підрівнювали кам'янистий ґрунт попереду, аби можна було котити камінь догори. Учитель, продовжуючи сумніватися, побачив цю активність і мимоволі так само пристав до участі у загальній праці. Спершу він разом з іншими навалився на жердину-лагу, якою чоловік зо п'ять підважували каменя. Потім уперся руками в його жорсткий бік, намагаючись котити. Корчмар то допомагав, то відбігав убік і командував, а то робив одне і друге одночасно. Він колись служив у війську, мав гучний командирський голос, якого всі слухались.

І ось сталося перше диво — за командою корчмаря всі разом уперлися, натисли, напружились, і камінь, хоча й зі страшною нехіттю, та все ж зрушився зі свого належаного століттями місця. Тоді вони напружились іще і перевернули його на другий круглий бік. Перший успіх немов додав нової сили. Громада загула, як учора в корчмі, ще сильніше вперлася ногами у кам'янистий ґрунт і перекотила брилу трохи вище. Ті, хто мали важелі-жердини, високо задирали їхні довгі кінці, потім налягали на них, підважуючи каменя; інші, впираючись десятками рук у жорсткі й холодні боки брили, зрушували її з місця і потрохи,

помаленьку котили вперед, лише на кілька пальців, не більше.

— Так, так, так! — лунав над схилом бадьоро-вдоволений голос корчмаря. — Іще трішки! Іще!..

Учитель не мав жодного інструменту, тож він разом з усіма, зі скреготом впираючись у землю черевиками, штовхав руками каменюку. Поряд так само з усієї сили тужився місцевий пастух. Його бліде обличчя з ріденькою русявою борідкою все аж наливалося червоним, так він старанно напружувався. Коваль поряд із молоткарем спритно й рішуче вправлявся з довгою жердиною-лагою, їм допомагали інші. Досі все тривало досить успішно, і вчитель почав сумніватись у власних попередніх сумнівах: могло статися так, що й він помилявся. Він уже знав, що наука — навіть математика! — часом давала збій. Правда, міркування здорового глузду також не були на їхньому боці, але, можливо, бракувало і здорового глузду?

Хоча й помалу, проте досить наполегливо вони котили каменя догори; його вилежане місце вже залишилося ген далеко позаду. Ще нижче, у кінці вулиці біля кузні — це вже стало видно згори — зібралися жінки й діти, і всі вони не відривали поглядів від схилу гори, на якому діялося диво. Старі там молилися Богові, аби той допоміг чоловікам здійснити їх святий подвиг на щастя людям.

Та на схилі наче вперше щось не залагодилось. Коли вони дружно напружились по черговій команді корчмаря, камінь не зрушився. Тоді корчмар закричав голосніше, навіть вилаявся. Вони знову вперлись ногами,

до судоми напружили м'язи, та камінь тільки трішки піднявся і знову ліг на своє місце. Вчитель розгублено зиркнув уперед і миттю все зрозумів: схил гори тут ставав іще крутішим. Кут схилу збільшився, а їхня сила зменшилася — ось у чому справа. Це було видно й без математики. І мабуть, це зрозуміли й усі інші.

— Перепочити б трохи, — нерішуче-жалісно сказав хтось біля каменя.

— А то вже аж кишки... — почав і собі говорити пастух.

Корчмар аж закляк від тих скарг і прохань, та лише на мить. Схоже, в голові у нього відбувся якийсь блискавичний, зовсім не математичний розрахунок, і він твердим, жорстким голосом заглушив нерішучі нарікання.

— Ніякого відпочинку! Спинимось — потім не зрушимо! Ану, взяли! Взяли-и!

Вони ще раз взялися, дружно, разом, і справді трохи повернувши на схилі того велетенського кругляка, потім іще раз. Та раптом він неначе хитнувся назад, бо хтось не втримав його. Учитель зиркнув з-під рукава і сполотнів: під каменем обличчям донизу лежав юнак-молоткар; із його рота стікав струмочок крові. Це було дивним хіба лише на перший погляд: не витримав найдужчий серед них. Але, може, він саме тому й надірвався, що був найдужчий. Мабуть, окрім сили треба мати ще й голову, а з головою в молоткаря були певні проблеми.

Підмайстра відтягли з-під ніг, щоб не заважав. Доки там двоє чоловік намагалися надати йому допомогу, інші з усієї сили тримали каменя, який уперто прагнув донизу, до свого звичного місця. Чому ж це він так хоче

скотитись туди? — думав учитель. Хіба те місце було призначене йому Богом? Але тут його математика вступала у суперечність із непізнано-містичним, у якому вчитель був цілковитим профаном і розумів це. Простіше, хоча й не легше було пхати камінь разом з усіма за командою корчмаря, що він і робив.

Нарешті годин так за п'ять вони здолали найбільш круте, як видавалося, місце на схилі й викотили брилу ще вище. Правда, позаду залишилось аж троє — тих, що надірвалися на цьому диявольському кам'яному шляху. Двоє з них поповзли назад, донизу, а третій залишився там, де й зліг. Немов передчуваючи лихе, корчмар і зовсім уже розійшовся, від крику зірвав собі голос і нікому не дозволив полишити каменя, щоб допомогти бідолахам. Гірше за все було те, що вони й справді не могли вже спинитися, бо у такому разі каменюку треба було б притримувати, що видавалося не набагато легшим, ніж її штовхати. Корчмар тим часом не змовкав: то командував зірваним голосом, то вмовляв їх майже ласкаво. А то ще погрожував перестріляти всіх нагорі, коли вони піддадуться. Взагалі-то, він мав у цьому рацію, його розуміли і старалися з останніх сил. От лише сили ті катастрофічно меншали, а жахливий шлях робився ще крутішим.

— Ну, іще трішки! — вимагав від них корчмар. — Он до того кущика. Ну, взяли! Випхаємо — діжка вина для всіх! Ну! Взяли!

Як не дивно, це майже подіяло на, здавалося б, украй знесилених людей. Їхній клопіт ніби зрозумів і камінь, який ворухнувся цього разу жвавіше — ніби охоче

перевалився з одного на другий, більш плескатий бік. Та потім його знову було не зворухнути, і корчмар мусив повернутися до свого лютого крику.

— Сильніш! Я кажу — сильніш, розпротак вашій матері! Пастуше, більше сили! Більше сили, кажу тобі, гультіпако!..

— Не можу більше, — тихо сказав пастух і впав на коліна.

— Можеш! — визвірився корчмар. — Заб'ю!

— Забивай...

— Застрелю. Сьогодні ж...

— Стріляй!

Пастух знесилено відкотився з-під людських ніг і понуро сів осторонь. На його місце біля каменя заступив коваль, чорнобороде обличчя якого було мокре від поту, а може, й від сліз — його помічник молоткар унизу, здається, сконав. Коваль затято мовчав, але біля каменя одразу відчулось нап'яття його сили, і брила неначе жвавіше заворушилася під долонями людей. Проте інші виснажено доходили, і скоро вже від ковалевого натиску мало що лишилося. Вони все пхали і пхали, тужились і штовхали. Корчмар уже тільки безголосо сичав, а результату не було ніякого. Вся їхня сила йшла тепер лише на те, щоби втримати камінь, не дати йому покотитися назад.

— Ні, мабуть, нічого не вийде, — сказав хтось із підпихачів. З ним погодився другий:

— Не варто було й починати, не подумавши...

Ці роз'ятрені невдачею голоси остаточно розлютили корчмаря, який підскочив до людей ззаду.

— Панікери! Слабаки! Ану геть звідси! Я перестріляю весь ваш рід! — ослаблим голосом сипів він. Але його ослаблий голос чомусь перестав лякати.

— Не перестріляєш, — нерішуче заперечили йому.

Потім ще і ще напружувалися, пхали і штовхали руками, навіть підпирали каменя плечима, як це робив коваль. Та результат знову був нікчемний. Тим часом до мети залишалося майже нічого — може, якихось зо двадцять кроків. Але ці кроки стали вже найважчими, як їх було здолати? Тим більше, що ще в одного пішла носом кров, та й ротом, здається, також. Один залишився позаду — скорчений, на колінах, тримаючись за живіт...

— Підмоги! Підмоги треба...

— Нема кому підмогти, браточки. Ну, ще трішки, ще, — сиплувато вмовляв їх корчмар.

Вони й самі розуміли, що інакше їм не можна, як тільки котити каменя з останніх сил. Ні спинитись, ні полишити каменюки вони не могли — це було б для них погибеллю. На те, щоб покликати підмогу, також не мали часу — коли б вони тії підмоги дочекалися? Мабуть, це зрозумів і пастух, який, трохи перепочивши внизу, повернувся до каменя і, знеможений, приєднався до всіх інших.

Коваль зі звірячим виразом чорнобородого обличчя і з розірваним на плечі рукавом мовчки старався, може, найбільше за всіх. Лагами з довгими кінцями тепер вправлялися брати Кожум'яки, чия нова хатинка була дуже близько до цього боку вулиці. Молодший із них щойно в кінці літа оженився, і тому

дуже дбав про власне житло. І треба ж було тому статися, що цей здоровий хлопець упав у найбільш вирішальний момент, не стримавши лаги — камінь несподівано слизгонув боком об дерево. Хтось із того боку здушено скрикнув, та було вже пізно. Важко перевалившись донизу, камінь повільно посунувся, вже ніким не стримуваний, перевернувся знову і щомиті швидше покотився схилом. На крутому місці він налетів на кам'яний виступ, легко збив його, сам підскочивши вгору, знову вдарився знизу, знов підскочив догори, цього разу вже вище. За ним безладно летіли збиті ним менші камені, у свою чергу збиваючи інше каміння на схилі, — і все це разом нестримно, суцільним кам'яним потоком летіло в бік вулиці. Невдовзі кам'яна лавина стрімко накрила всі крайні будівлі села, кузню, зламала наполовину тополю і враз покрила вулицю хмарою чорної куряви.

Отямившись від миттєвого оторопіння, люди на схилі покидали все своє знаряддя й сипонули вниз — хтось біг, іще хтось котився, гнаний передчуттям особистої біди. На місці все ж залишилось кілька постатей. Корчмар упав на каміння, вчепившись у своє розкуйовджене волосся й недоречно примовляючи: «Що ж ми наробили... Що наробили...» Неподалік від нього сидів учитель і безтямно бурмотів собі під ніс: «Я ж казав, я ж казав...» Пастух, побілівши обличчям, не сказав нічого, тільки мовчки опустився на землю. Він вдивлявсь у марево куряви, яке все вище й вище здіймалося над селом, і думав: «Нехай би той камінь і далі там лежав. Кому він заважав?»

Трохи прочунявшись від першого жаху, вчитель подумав, що, напевно, чудес у наш час не буває. «Стається те, що й мало статися, все згідно з законами життя. Якщо з ними, звісно, рахуватися. А ми ось не порахувалися».

А з долу тим часом долинав, доносився вітром глухий і невиразний лемент біди, який з великої відстані зливавсь у суцільний протяжний стогін...

1/4 11 — 5-982

МУЗИКА

Надвечір він задрімав у затемненому готельному номері. Крізь нещільні пластини білих жалюзі до кімнати цідилося біло-смугасте світло, яке ламано строкатило по меблях, килиму на підлозі, по стінах, по невеликій картині із зображенням кориди. Що саме кориди — про це можна було лише здогадуватись: постаті на картині всі до одної були у формі трикутників, чорних і червоних — бики й матадори. Він, проте, не придивлявся до полотна — він узагалі не дуже зауважував картини в готелях і в офісах. Він був музи́кою, і набагато більший інтерес для нього становили звуки. Але зараз, коли сієста майже закінчилась, а надвечірній курортний гамір ще не розпочався, було начебто тихо, лише монотонно гудів під стелею великий вентилятор на три лопаті, та ще на підвіконні час від часу зітхав кондиціонер. І все ж саме у цій тиші виник якийсь незрозумілий звук, що долинав невідомо звідки і чомусь тривожив слух. Він і прокинувся від того звуку, хоча й нічого не розуміючи, та на денці душі передчуваючи щось лихе, і довго лежав не поворухнувшись.

Прохолоди у кімнаті не було анітрішки; було гаряче, млосно, якось занадто дискомфортно, і він не міг збагнути причини того дискомфорту. Можливо, він захворів чи починав захворювати. Чи не з цієї причини зник апетит, на сніданку в кав'ярні він лише

випив склянку апельсинового соку, а їсти нічого не став. На обід зовсім не пішов. Не мав ні сили, ні бажання вставати і йти до гомінкої зали ресторану, порушувати свій спокій. Тож він лежав, вслухався у шум вентилятора й думав. Відчував: зараз найкраще лежати. Якби тільки не ця клята задуха, від якої у тропіках не було рятунку ні вдень, ні вночі. І ще цей звук, який пробудив його із сонливої знемоги.

Не розуміючи до кінця ні свого стану, ні причини тривожного гудіння — іззовні чи, може всередині, у собі — він нарешті спромігся звестись і сів на край широкого ліжка. Та далі його рішучість зменшилась і, трохи посидівши, він знову полегшено відкинувся на зіжмакане простирадло постелі.

Мабуть, дарма він приїхав сюди, у цей благословенний тропічний рай, придатний для людських дерзань, збагачений природою і морем. Він мав інакший інтерес, але сталося так, що контракт на концерти укласти не вдалося, трапився нездалий антрепренер, та він подумав тоді, що, може, так і краще. Він цілковито вільний, без жодних обов'язків і метушні побуде біля моря, скільки йому заманеться, а далі буде видно. Тим більше, що вдома, далеко-далеко на півночі, на нього ніхто не чекав, саме на той час він звільнився від будь-яких можливих обов'язків перед родиною, антрепренерами; може, вперше у житті настав для нього довший чи коротший тайм-аут. Він сам був музи́кою, проте і з му́зикою останнім часом щось не складалося, ніколи раніше він не відчував такої байдужості, ба навіть огиди до інструмента, котрий тепер, неначе який непотріб, сиротливо

11 + 1/4 — 5-982

стояв у чорному футлярі при білих дверях. Щось у ньому розлагодилося, загнилось — невиразне, навіть загадкове, до кінця не відчутне. Головне — це вібруюче гудіння, подібне до низької ноти, яку хтось ніяк не міг узяти до кінця, лише спробував і тягнув, довго й невміло. Але чому в ній стільки безпритульної гнітючої тривоги?

Якби розумно й по-доброму, то йому, мабуть, саме пора було б до психіатра, до їхнього родинного лікаря Гавля, котрий свого часу лікував дружину, тещу, старшу доньку. Але ніколи не лікував його самого — не було в цьому потреби. Знову ж таки, він пам'ятав, як на цю прихильність місцевого люду до психіатрії реагував його батько — гидливо, немов до венеролога. Та батько був чоловіком іншого віку й іншого племені, яке, здається, мало колись за звичай взагалі обходитися без лікарів. Мабуть, щось від того передалося й синові.

Не зауважив, як знову задрімав — може, користаючись із залишків тиші сієсти, і якось одразу, без переходу чи паузи йому приснилося інше, що у реальному житті не мало до нього жодного стосунку. Та уві сні все те сприймалося, наче давно знайоме, звичне, і не викликало жодного подиву. Найперше ландшафт — розлогий простір широкої долини, увесь зелений від молодої трави, проте на вигляд зовсім не прерія, не савана — широкий лісистий краєвид без поселищ і доріг. Він ішов трав'янистим схилом, за ним непоспішно тягнулося стадо волів чи бізонів, це було якось не зовсім зрозуміло, та він і не намагався зрозуміти. Він почувався чи то у ролі пастуха, чи то проводиря цього стада й не командував, не підганяв

тварин, а спокійно вів їх кудись по високій нетоптаній траві. Настрій і відчуття були б цілковито буколічними, якби не загадкова тривога, що потрохи виникала невідомо звідки. Тривога та, одначе, переросла у страх, коли попереду неподалік з'явилося урвище — якась широка безодня, котрої було не обминути. Головне — він не міг спинитися, не спинялось і стадо; мабуть, не відчуваючи небезпеки, воли (чи бізони) марудною лавою все сунули й сунули за ним і вже наблизилися до краю безодні. Треба було б їх зупинити чи завернути назад, але він не робив того — не міг чи не знав як. І він із жахом полетів по слизькій траві у безодню, на дні якої щось пінилося, неначе кипіло у велетенському казані — багно, вулканічна магма або щось іще...

Відчуття близької катастрофи й погибелі збурило в ньому якісь душевні зусилля, котрі й перервали ці страждання, і він прокинувся.

Освітлення у кімнаті змінилося: стало темніше, здається, настала ніч; дрібні щілини-смужки пересунулися вгору і тепер строкатіли на стелі — це крізь жалюзі пробивалося низьке світло вуличних ліхтарів. Приглушено звучала недалеко музика самби — грали десь у сусідньому готелі чи на узбережжі під пальмами. Тільки-но він із полегшенням відчув, що позбувся неприємного сну, як у його душу знову повернулось загадкове гудіння, вже ніби забуте. Його не могла заглушити навіть нав'язлива музика самби, цей незмовкний суцільний фон накладався на всі інші звуки іззовні — і це було ненатурально, незбагненно й загадково.

Він підвівся з постелі і, не вмикаючи світла, у напівмороці кімнати намацав двері до лоджії.

Ритмічні звуки самби огорнули його з більшою виразністю, в обличчя дихнуло вечірньою паркотою, солонуватим подихом моря. Босий, неодягнутий, у самих лише плавках він ступив до білих, іще гарячих від спеки поручнів і сперся на них. Унизу, під лоджією, тихенько ворушилося від нічного бризу стрільчасте листя пальм, уздовж вигнутого берега тягнувся намистом ланцюжок матових придорожніх ліхтарів, який зникав за скелястим мисом. Море чорною стіною ліниво ворушилося у всьому нічному просторі, невидимо зливаючись удалині з високим зоряним небом. Стояла ніч із яскраво, неначе вдень, освітленою набережною, обсадженою шеренгами пальм. Із цього боку на гірському схилі громадилися білі споруди вілл, санаторії та пансіонати; неподалік, весь залитий низьким світлом, височів масивний куб нового готелю компанії «Шератон». Унизу під пальмами, навскоси від дороги й готелів з блискітками різнокольорових шильд лискуче завмерли ряди автомобілів; на приморському шосе їх трохи поріділий потік усе ж не припинявся, зблискуючи фарами, все котився й котився в обидва боки. Збочивши, два авто спинилися внизу, якраз під пальмами перед його готелем. З одного невдовзі вийшла пара, жінка трохи затрималася, чекаючи, доки чоловік замикав авто, потім обоє швидко попрямували до входу. З другого автомобіля чомусь довго ніхто не виходив, і він перестав чекати. Перевів погляд догори, у мерехтливу від зірок чорноту південного неба.

Прямо перед фасадом готелю, невисоко над обрієм і морем виразно сяяв п'ятьма своїми зірками славетний Південний хрест. Три зірки були майже однакової величини і яскравості, дві інші, які утворювали ліве плече хреста, видавалися дрібнішими й майже зливались в одну, — неначе для цілковитої симетрії хреста. З-поміж цих зірок раптом виникло невиразне, ніби в тумані, обличчя його батька (на якусь секунду, не більш), і він аж здригнувся від несподіванки. І водночас саме звідти долинав той загадковий звук, він робився все сильнішим, разом з ним швидко почали збільшуватись і наближатися зорі; створювалась ілюзія, ніби він полетів назустріч. І справді, він втратив вагу, невідомо як відірвався від поручнів і опинився над морем. Спершу він бачив тільки зоряного хреста, який усе збільшувався, виразно відчувався політ, потім зауважив, як промайнули і зникли внизу набережна, вулиця з пальмами, білі фасади готелів, вигнута смужка берега. Під ним опинилася широка чорна пустка, і він тихо, не відчуваючи опору повітря, ніби безтілесний, здіймався кудись угору — у зоряну глибінь чорного нічного неба.

Знову, як і раніше, це не викликало в нього жодного здивування своєю нереальністю, швидше було навіть чимось приємним; усі його фізичні відчуття зникли, і він не зауважував ні холоду, ні раніше звичної задухи. Його безтілесне «я» розпросталося над безмежним морським овидом, котрий, одначе, стелився все ширше й ширше, він відчував це, все вище здіймаючись над океаном. Невдовзі земна просторінь і зовсім зникла під ним

у ночі, навкруги — згори і знизу — блискотіла-мерехтіла зоряна карусель, аж дивно було, що він досі не налетів на жодну з близьких зірок, що так несподівано виникали звідусіль. Та він так і не наштовхнувся. Його навіть приваблювала їхня мерехтлива незчисленність, серед якої він уже почав пізнавати окремі зірки. Звідки взялося це пізнавання — невідомо, він ніколи спеціально не вивчав астрономії, лише так, випадково щось із цієї науки знаючи. Та зараз він з певністю впізнавав яскраву комбінацію з кількох зірок — вона мерехтіла на його шляху просто попереду. Це було безладно розкидане гроно сузір'я Стрільця, він навіть спромігся порахувати зірки, яких виявилося десять чи й одинадцять — і це найкрупніших, не беручи до уваги дрібних. Трохи далі над ними плинула імлиста громада Чумацького шляху, а його шлях прямував напереріз. Саме тоді перший неспокій увірвався в його відчуття: що ж це таке з ним коїться?

Якось таки переборовши це неприємне чуття, він почав поволі родивлятися довкола, навіть озирнувся назад — Південного хреста вже не було видко, і з ним разом зник, немовби розтанув, невиразно-невловимий привид батька. Напевно, саме так і було: батько лише привид, він уже не був певен, що бачив саме батька. Унизу залягала густа чорнота — значить, він і далі все летів над океаном, бо на материку внизу звідкись таки блиснуло б світло. А може, він уже піднявся так високо, що земля зникла й навколо був тільки космос. Холодний, мертвий, загадковий космос. Проте він не відчував ніякого холоду, та й дихалося йому

наче нормально, хоча швидше за все він уже не мав потреби в диханні. Неначе альбатрос над океаном, він безтілесно линув у зоряній стихії. Тільки — куди?

Неширокий протяг Чумацького шляху він подолав доволі швидко, хоча невідомо, як вимірювався час — земними годинами чи світловими роками. Однак нічого особливого в ньому він не відчув — хіба що побільшало довкола дрібних пилинок-зірок, які, однак, не наближались до нього. А коли він вирвався з тієї зоряної туманності, то знов опинився у вільному безмежному просторі, де забриніло-загучало те ж саме внутрішнє гудіння. Втім, тепер воно зробилося більше подібне на спів, урочисто-жалобний реквієм. Але чому реквієм? По кому реквієм?

Тепер стало зрозуміло, що він летів на північ. Можливо, вже проминув і екватор, — якщо з цієї височини можна було спроектувати напрямок на земний екватор. Але куди? І звідки линув той тривожний спів? Що єднало його з тим співом? І що чекало попереду?

Здається, втім, він летів не так і високо, хоча вже й у космосі. Тож він усе частіше став позирати донизу. За певний час там з'явився ледь виразний береговий обрис якогось материка, видно, океан там уже закінчувався. Та що це був за берег, якого материка — він визначити не міг. Уздовж берега розбігались і тьмяно мерехтіли плями світла — може, від численних ліхтарів багатоликих мегаполісів? Значить, це не дикий простір, подумалося з надією. Може, це Європа?

Тільки що йому робити у Європі, до якої він не мав жодного стосунку і яка не була його батьківщиною, він навіть жодного разу на був там проїздом. Інша справа — батько й батькові предки. Колись у дитинстві він чув батькову розповідь про яблука «антони» і з дитячою наївністю повірив, що вони найсмачніші у світі. Смачніші за апельсини, за ананаси. Проте ні скуштувати їх, ні навіть коли-небудь побачити йому так і не довелося. Завжди вистачало інших. Тож тепер він почав розуміти, що підняла його з готельної лоджії якась безсумнівно батьківська сила чи воля, чи, принаймні, його привид, який потім зник. Або залишився десь позаду. І зараз у зоряному просторі його вів інший локатор, вів упевнено, мабуть, заздалегідь прокладеним курсом. Що це було? Чи не те гудіння-реквієм? Та, може, він зміниться на інше, на щось веселіше, більш певне й менш тривожне?

Ні, гудіння-спів не змінилося, навпаки, з часом воно ставало все виразнішим, набувало неначе знайомих нот — щось із Моцарта, Берліоза. Якось йому навіть причувся знайомий мотив із другої сонати Шопена. Слов'янський композитор минулого. Він мало знав його, проте чув колись, що батько родом з того самого далекого краю. Схоже, тут втрутився сакральний фактор — поклик предків чи щось подібне. Здавалося, він летів у зоряній віхолі саме у той бік, принаймні — на північ.

Біля сузір'я Змії, цієї лінії з вигнутих у лівий бік п'яти яскравих зірок, він знову відчув близьку присутність батька, хоча ні образу його, ні звуку ніде не зауважив. Та все ж

батько був десь поруч і чи то керував його шляхом, чи просто своєю містичною присутністю супроводжував його. І жалобний внутрішній мотив зробився ще виразнішим — він уже звик до його мелодії і знав напевно, що це поховальний марш. Але чому — поховальний? Запитати у невидимо присутнього батька не було жодної можливості, та він і не наважився б. Він поводив себе у цій космічній безодні дуже ощадно і стримано, аби не зашкодити чомусь, не зробити чогось не так. Та й батькова присутність була делікатною, ненав'язливою. З усього було видно, що небіжчик-батько мав до того, що з ним зараз відбувається, значно більший стосунок. На відміну від сина, батько так і не звик до країни, в якій прожив більшу частину свого життя і в якій віддав Богові душу. Та не віддав своєї молодості, яка, разом із фактом народження, належала іншому племені, іншій культурі. А це, мабуть, щось-таки та означає, як він зрозумів, часом навіть усупереч власній волі й обставинам. Батько був не такий, як інші навколо нього — не такий характер, не така сутність. Часом його несумісність із навколишньою реальністю дратувала сина, вже народженого і вихованого на новій землі, хоча він і не засуджував батька. Лише довго не міг зрозуміти, тому, мабуть, його сутність і не дуже передалася синові. Але з його смертю... Після смерті батька щось незбагненне почало міцнішати в серці у сина, і він збагнув, що це не випадково. Спершу він відчув певні моменти власної окремішності від землі, на якій народився, неначе для нього відкрилась інша, правдива батьківщина. Хоча він напевне знав, що іншої батьківщини

не було, і він був цілковито задоволений тією, яку мав. Однак, ти бач...

А тепер цей зоряний політ!

Мабуть, він опинився у найвищій точці неба, у зоряному космічному зеніті. Зірки обсипáли його звідусюди, згори і знизу, нестерпно яскраво мерехтіли перед очима, переливались різнокольоровими вогнями, декотрі з них опинилися зовсім близенько і стрімко мчали побіля нього, вперед і назад; інші повільно відпливали у різні боки. А ще неподалік падали зірнички, виписуючи навскіс гострі срібні дуги, від яких за мить не лишалось і сліду. На його підльоті до Волопаса з мерехтливо-владним Арктуром посередині похоронний мотив зазвучав виразніше. Мелодія линула звідкись із вищих сфер, наповнюючи весь зоряний обшир нестерпним жалобним смутком. Він уже виразно почав відчувати, що зараз щось має відбутися, і все пильніше вдивлявся вниз. Та внизу, одначе, скрізь було темно, лише деколи щось зблискувало — водяна поверхня чи, може, освітлення навколо міст-мегаполісів. Поодинокі й дрібні вогні у таку височінь, звісно ж, не досягали. І він подумав, що, можливо, почав знижуватись, чи, може, зоряне небо опустилося на землю. Лише чому земля була такою суворо мовчазною? Чому вона зачаїлася? Немов набрякла гнівом і болем і чекала — чого? У небі ж не було ні горя, ані гніву. Хоча не було й радості, він відчував це з певністю.

Коли на зоряному овиді зблиснув ківш Великої Ведмедиці, сумний хорал зазвучав на всю свою міць, але він усе ще не міг зрозуміти: звідки? Знизу, здоокола чи все ж таки з понурої землі? Або, може, з його власної душі?

Він подумав, що, певно, таки саме з душі, що він приніс його з собою. Але як у душі могла зазвучати не знайома раніше мелодія? Зазвичай там лунало багато інших, та все ж знайомих, чутих уже хоч би один раз. Цієї ж (і він міг це сказати точно) він не чув ніколи. Значить, тоді не з душі. З неба, чи, може, з землі...

Що з землі — це було більш певно.

Це відкриття примусило його пильніше подивитися вниз, у земну темряву; зірки перестали приваблювати, тепер його більше цікавила земля. Щось треба було розгледіти на ній, там була розгадка його незвичайної таємниці. Тільки де? Та ось його політ уповільнився, він ширяв уже не між зорями, а під ними, значить, почалося зниження. Здавалось, він опускався по спіралі, чи що? Музика вже лунала аж до нестерпності урочисто й задушевно. Так, там явно щось відбувалося — когось хоронили. Але кого? Так урочисто хоронити можна хіба що самого Бога. Але невже тут жив Бог? Усе ж таки місце Бога вище, над усіма й усим, що створено ним. Над Землею, планетами, зорями й космосом. Так, принаймні, вважав він змалечку, так було засвідчено у Святому Письмі.

Він уже не опускався навіть по спіралі, він кружляв тепер над одним лише місцем — чорним траурним клаптем у північній півкулі неба. Реквієм то звучав виразно, а то стихаючи трохи, і тоді він розумів, що віддаляється від певного місця — чи не від джерела музики? Певний час у його становищі нічого не змінювалося — кола стали повторюватись одне за одним, і він подумав, що від нього щось вимагається. Зробити чи бодай запитати? Тільки в кого?

Нікого ніде не було поблизу, навіть батьків привид тут уже зник остаточно. Він був самодин — у суцільній темряві, під зоряним склепінням, над темною землею, звідки ринула увись і вшир загадкова музика. І тоді він наважився.

— Кого хороните? — хрипкувато гукнув у темряву, аж не пізнав власного голосу, так жахливо голосно прозвучав він із міжзоряного простору. Та коли резонансне відлуння голосу стихло вгорі, як знову з того простору почулося:

— Народ хоронимо...

«Який народ? Чому народ?» — спантеличено закрутилися в його свідомості невгамовні думки-питання. Та промовити їх він не наважився: мабуть, це було б уже занадто. Все вслухаючись, він намагався збагнути щось і, здається, почав розуміти. Звичайно, батько тут з'явився недарма. Але до чого тут він, батьків син? Навіщо його принесла сюди чиясь добра чи зла воля?

А коли це Божа воля? І принесла вона його сюди через космос і через океан недаремно, бо було в тому якесь призначення. Можливо, навіть вибір, думав він, як і раніше кружляючи та кружляючи розгублено понад понурою земною просторінню. Виписуючи у розрідженому повітрі коло за колом, вслухався у реквієм, який то посилювався й гучнішав, то слабшав і віддалявся. І раптом він із жахом подумав: що буде, коли стихне музика? Куди йому? Як йому бути? Повернутись назад він не знав як, а впасти на цю понуру похоронну землю було б жахливо. Піднятись у космос? Але як? Це вже від нього не залежало, і він

це усвідомлював. Відчуття катастрофи охопило його і випромінювалось від нього, неначе транслювалось в ноосферу. Може, тільки в цьому й полягав певний сенс його появи тут.

Так він усе обертався, ширяв угорі, попід зоряною височиною, все ніяк не розуміючи, що має зробити й навіщо він тут? Задля чого? Рятувати чи рятуватися самому? Та як він міг хоч би щось зробити, коли був увесь підпорядкований чужій волі, позбавлений власного «я». Щоправда, він відчував, що довго так тривати не може, похорон мав закінчитися, хоч як би довго він не тривав. Дуже можливо, що разом із похороном скінчиться й він сам.

І справді, музика почала втихати, неначе віддаляючись кудись у глиб земної темряви. А він кружляв усе над тим самим місцем, нікуди не віддаляючись — певно, вже не було куди віддалятися. Тільки щось усередині в ньому віддалялося в почуттях, у ставленні до тієї трагедії — робилося узагальненим, відстороненим, чи що. Глухла жалобна мелодія, і він танув з нею разом. Хоча себе фізично він не відчував, начебто й не мав свого тілесного «я». Та зараз почало марніти й зменшуватись його «я» духовне...

Так тривало, мабуть-таки, довго, хоча, може, й коротко — він не відчував часу. Може, годину, а може, й рік... І ось уже він усвідомив, що його самого у просторі стало нікчемно мало. Окрайчик його колишнього «я». Все інше засмоктала темрява з віддаленим, як на початку, глибинним жалобним гудінням і зоряним космічним блиском угорі.

А потім не лишилося вже й нічого...

ВІСЛЮЧОК

На зоряному небі, поміж чорними верхів'ями кипарисів, яскраво світила літня повня. Її ясний мерехткий відблиск нерівно лежав на верхніх каменях довгої мурованої стіни, за якою тулилося вузьке бідняцьке подвір'я з мандариновими деревцями на схилі та двоматрьома кам'яними хлівцями трохи нижче. Біля рогу одного з них, прихований затінком від ближнього кипариса, сидів чоловік, який, незважаючи на пізній нічний час, не спав і навіть не заплющував очей, здається, і не дихав навіть, лише уважно вслухався у кожен звук здовкола. Коли тінь кипариса посунулася вбік, і повня делікатно торкнулась його зарослого чорною щетиною обличчя, чоловік не підводячись посунувся далі у тінь. Було очевидно, що він остерігався нічного світила, не хотів, аби його угледіли тут, на цьому окраїнному міському подвір'ячку, де він, судячи з усього, збавляв час, на щось чекаючи.

Та поряд не було нікого, ніхто до нього не підходив. Вузенька стежка попід низькою стіною, збігаючи уздовж кам'янистого, порослого чорним кущів'ям рівчака, лежала порожня, та й на подвір'ї побіч не помітно було жодного людського руху. Десь у колючій гущавині, яка щільно ссохлась від денної спеки, незмовкно тріщали цикади, та за будинком на подвір'ї час від часу зітхав і ворушився

голодний молодий віслючок. Ще увечері, коли трохи стемніло, чоловік підібрав на скрайку двора залишки трав'яних недоїдків і підсунув їх ближче до прив'язаної тварини. Одначе віслюк не накинувся на траву, а лише безтямно подивився на незнайомця й жалібно ревнув — він чекав господаря. Але господар зник від учорашнього ранку, і чоловік думав, чи не сталося біди. Аби господар не привів сюди тих, кого належало остерігатися.

Остерігатися він мусив уже давно, принаймні, не перший місяць. Одразу, як накрилась їхня свята загальна справа, і вони всі розсипалися хто куди. Ті, котрі вціліли від арештів, тюрем і таборів, перейшли гори і знайшли собі притулок у сусідній країні, де вони сподівалися знайти ще й підтримку. Демократії там, здається, вистачало, але з підтримкою вийшло не дуже. Вчора він глухою гірською стежкою перетнув кордон і спустився з гір назад, у цю нещасну країну, що була його батьківщиною. Яку, незважаючи ні на що, все ж продовжував любити синівською любов'ю патріота, чи, як декотрі казали, націоналіста. Хай буде й так, від переміни назви його відданість країні та її нещасному людові не зменшувалася. Це він знав із певністю.

Хоча це, напевно, було нелегко — деякі обставини почали працювати проти його любові. У горах він міг знайти схованку поміж заростів і каміння, але у місті її потрібно було шукати між людей. Першим, до кого він приблукав на світанку, був їхній колишній добрий друг, старий мудрий гончар, який немало допоміг їм колись у боротьбі. Та гончар,

сказали йому, помер своєю смертю, підкошений горем від утрати синів. Просити притулку в заплаканої і знеможеної невістки він не наважився. Врешті, обсаджена дрібними дітьми, вона не надто й запрошувала, тож він подався геть. Пам'ятав, що десь неподалік мешкав студент, який також був їхнім другом. Він особисто залучив студента до руху і зробив з нього непоганого агітатора. Але було вже відомо, що хворого на сухоти студента, єдиного сина у матері, також узяли. Тепер він поволі конав десь на столичному стадіоні серед тисяч інших — зовсім безневинних чи винуватих лиш у тому, що не захотіли жити під неситою владою диктатора. Другий, до кого він постукався тієї ночі, спав у власній постелі, але не пустив його й на поріг, сказавши, що сам сидить, ніби на голках, чекаючи гостей у куленепробивних камізельках. Цей чоловік був їхнім однодумцем, священиком, тож він і подумав: може, і правда, може, й чекає. Та все ж йому зробилося кривдно, крім того, вже починався світанок, і було невідомо, куди подітися вдень.

Потинявшись окраїнами, він подався до водовоза, якого знав іще з дитячих літ від своєї колишньої няньки. То був балакучий старигань, п'яндига і бабій, він охоче взяв із його рук останню банкноту і зник на цілий день. І на всю наступну ніч, яку зараз чоловік перебував разом з голодним віслючком.

Під ранок, як повня вже закотилася за плескатий дах сусідньої будівлі, чоловік підвівся і перейшов у затінений завулок. Тут ще лежала глуха нічна тінь, чорне присадибне кущовиння добре зберігало її на задвірку.

Внизу, розсипавшись на пологому схилі, лежало сонне місто, місячні сутінки плавно огортали кривенькі вулички жебрацьких передмість, безладну забудову глиняних, дерев'яних і саманних садиб. Ніде поблизу не блимало жодного вогника, не світилося жодної лампочки; передмістя потопали в імлистій місячній сутіні. Тільки вдалині мерехтіли відблиски світла з-за високих дахів кам'яниць у центрі, де здіймався невидимий звідси президентський палац, ратуша з вежею і підсвітленим дзиґарем, готелі, дві поліційні казарми за собором у старовинному, нещодавно перебудованому монастирі. В'язниця містилася в іншому монастирі, трохи далі, коло річки. Це теж було дуже мальовниче місце, і тепер там тягли дні свого молодого життя чимало з його колишніх друзів. Декого, мабуть, уже й не було серед живих, і навряд чи коли відшукаються їхні могили — «горили» вміли ховати своїх жертв без жодного знаку і сліду.

Стоячи в місячних сутінках біля чорних чагарів, чоловік вирішив остаточно: він це зробить сьогодні, вранці, далі відкладати було неможливо. Відтягування могло обернутися для нього катастрофою.

Шкода, але для цього знову були потрібні люди; було б цілковитим безглуздям робити це употай, без людей. Тільки на людях, найкраще — на площі. Але не на ринковій — найдоречніше було б на ратушній. Ту площу він знав змалечку, туди ходив гуляти іще з нянькою, потім через неї бігав до недалекої школи. Там він також зустрів своє єдине й таке нещасливе кохання, а головне — там пережив кілька хвилюючих митей

на зібраннях і мітингах, коли після стількох років тиранії почала встановлюватися демократія. Та не встановилась. А тоді площа роїлася тисячами людей під національними стягами, з портретами давніх героїв нації, під мегафонні гуки полум'яних промов... Священні слова про демократію, волю й незалежність хвилювали сильніше, ніж настояне вино, щиро вірилося, що все це скоро настане. Та не настало, і вже, здається, не настане. Ті, котрі тоді злостиво спостерігали за ними з палаців і офісів, зі штабів і казарм, гарячково робили свою справу й вичікували зручного для себе моменту.

І вони вибрали його вдало, саме тоді, коли демократи того не чекали, ще й скориставшися способом, якого вони не передбачили.

Коли демократія зовсім сп'яніла від почуття грандіозної перемоги над багатолітньою тиранією, вони на авансцену політики випустили Бульдозера — нікому раніше не відомого провінційного політика, за яким у тіні стояли інші, відомі й дуже розумні. Задум їхній полягав у тому, щоб саме Бульдозером розчистити шлях до влади й захопити її собі. Але Бульдозер виявився хитрішим за своїх опікунів і, з нечуваним цинізмом захопивши владу, не захотів ні з ким нею ділитися, підгріб її всю під себе. Спершу він розігнав парламент, потім по одному пересаджав до в'язниці недавніх соратників; відомого кримінального авторитета призначив керувати власною безпекою. Цим він збентежив лідерів політичних партій, які спершу немов язики проковтнули, не знаючи, як поставитися до цього. А коли схаменулися, стало вже пізно: їхні партії було оголошено

підривними й розпущено. За три місяці Цинічної диктатури від недавньої демократії не лишилось і сліду. Парламентська опозиція опинилася на кам'яному острові в морі, метушливих студентів з університету переселили за колючий дріт на міському стадіоні, університетські приміщення перетворили на поліційні казарми. Професори поодинці повтікали за гори — на еміграцію, а ті, котрі лишилися, щільніше позачиняли віконниці й не потикались на вулицю. Народ зачаївся, притих, замовк зневірено, і схоже було — він знову засинає, щоб не прокидатися ціле століття.

Чоловік не мав явного наміру когось будити, а тим більше — народ, він розумів: це було йому не під силу. Але його невсипуща душа прагнула протесту супроти історичної несправедливості, яку він вбачав у цьому брутальному перетворенні Зеленої демократії на Цинічну диктатуру. Жаги протесту він не міг придушити в собі, вона зробилася сильнішою за нього і вимагала вчинку. Особливо після того, як за гори долетіли чутки, ніби декотрі з його друзів перебігли на службу диктатурі; інші на еміграції повинилися й почали просити дозволу повернутись. Він же вернувся тайкома, без дозволу.

На світанку почав неспокійно тупотіти, а потім переривчасто заревів віслючок. Це стривожило чоловіка, він усе ж таки хотів тут залишитися непоміченим. Але й піти звідси поки що не випадало: було ще зарано, самотній перехожий на вулиці неодмінно привернув би до себе увагу. Чоловік підійшов від кущів до гарби з прив'язаним до неї віслючком, ласкаво поплескав його по шиї. Віслючок

12 — 5-982

довірливо потягнувся до нього, потерся об нього стегном. Бідолашний віслючок, він так само страждав від самотності, чекаючи від людини ласки й порозуміння. Але чоловік нічого не міг йому дати і не знав, як допомогти. Може, варто було б його відв'язати від гарби та й відпустити — нехай пасеться сам. Особливо, якщо господар зник надовго. А може, назовсім? Люди тепер зникали у будь-який час і де завгодно — вночі зі свого ліжка, з роботи, в облавах, на вулицях і в пивницях. На них налітали «горили», заклацувались наручники, і людина щезала. Ні суду, ні адвоката...

Стоячи біля віслючка, чоловік усе ж позирав у бік завулка, що від подвір'я збігав униз, до ширшої вулиці — чи не з'явиться там хто-небудь. Йому були потрібні люди на вулиці, серед яких непомітно міг би замішатися й він. Уже досить-таки розвиднілося, та в завулку було порожньо й тихо. Повня ще не зійшла з неба, проте її світло стало не таким яскравим, як уночі, і срібна її монета поволі закочувалася за хребет недалекої гори. Чоловік чекав, що, може, зараз з'явиться цей невдаха-водовоз та й дасть нарешті раду нещасній тварині. Але час минав, а господар усе не повертався.

Ще за якихось півгодини зробилося зовсім видно. Звіддалік і зблизька почало подавати свої звуки місто: гуркіт автомобілів у напрямку центру, жіночі голоси поблизу; у ранковому повітрі над передмістям стрімко профуркотіла зграйка голубів. Від недалекого монастиря під горою долинули знайомі з дитинства приглушені дзвони — до ранкової служби. Всі ці звуки немов пробудили чоловіка від його

нічних клопотів — здається, його час надходив. На прощання з віслючком він коротко лоскотнув його довірливу шию і обережно закинув на плече невеликого лантушка, до якого відразу ж потягнувся своєю мордою віслючок. Нюхнув і невдоволено форкнув — не сподобалося. Запах бензину не подобався й чоловікові, але зараз було не до запахів. Літровий бутель із бензином був тепер його найбільшою коштовністю, дорожчою навіть за життя.

У цьому окраїнному завулкові не було навіть тротуарів — лише запилюжений кривуватий проміжок попід старими кам'яними стінами будинків. Чоловік ішов рівно посередині, як тут ходили всі. На перехресті з ширшою вуличкою йому трапився кудлатий вуличний песик, який мовчки збочив з людського шляху і з запізнілим здивуванням знизу догори подивився на зустрічного чоловіка. На тій ширшій, але так само непривабливій вулиці чоловік потрохи почав зустрічати перехожих — висока худа жінка несла на плечі кошика з городиною — на ринок. Жінка коротко зиркнула на нього, незнаного тут чоловіка з зарослим обличчям і довгим волоссям, у сильно розношеному светрі з чужого плеча. Його добряче стоптані черевики були вкриті шаром пилу з численних доріг. Але такі перехожі тепер траплялися на кожній вулиці й не привертали до себе особливої уваги. Він завбачливо поступився дорогою гарбі, яку тягли за собою два мокрі від поту мули. Чоловіка зі скрипучим двоколісним візком, завантаженим кукурудзяними качанами, пропускати не став і якийсь час ішов з ним поруч.

Чолов'яга-негр міцно впирався у землю босими ногами і вперто штовхав перед собою свій важкий набуток. Все — на ринок. У цей ранковий час люди поспішали спродати якнайдорожче свій убогий товар, вирощений на бідняцьких присадибних клаптиках, відірвавши його від сім'ї, від власних дітей. Кожному найперше були потрібні гроші — на життя, на хліб і податки. Бездонна скарбниця диктатури весь час вимагала — для війська, величезної зграї поліції, безлічі диктаторських спецслужб. У країні немов на дріжджях зростали ціни на хліб, а заразом і розміри податків та інших сплат, і кінця їхньому зростанню не було видно. Ті, що поспішали на ринок із порожніми торбами та кошиками, щоранку жахалися від нових, вищих за учорашні, цін. Жіночі обличчя постійно несли на собі скрушний вираз непроминального клопоту — як за менші гроші купити більше, щоб нагодувати чоловіків і дітей. Це була нерозв'язна задача, не по зубах жодному математикові, та й ніякій найдосконалішій комп'ютерній науці. Бідолашний, нещасний народ, який потрапив у таку смердючу яму, з якої не видно було жодного виходу.

За якийсь недовгий час чоловік уже непоспішно крокував поміж багатьма іншими міськими перехожими, котрі, чим ближче до центру, то рясніше висипали на вулицю. Ці вже йшли не тільки у напрямку ринку. Місто прокидалося, зчинявся звичний робочий гамір: відчинялися ранні крамнички, підміталися хідники, на які виставляли свій товар ремісники, ювеліри, гончарі; на вішаках вичіплювався якийсь одяг. Трохи пізніше на вулицях

почали траплятися зі своїми чорними кейсами державні службовці — усі вони з поважним видом поспішали зміцнювати диктатуру. В обидва напрямки вулицями котилися потоки автомобілів. Напруження й осторога, які не полишали його ці кілька довгих днів і ночей, якось потрохи почали навіть зменшуватися, він знову потрапив до звичного з дитинства середовища, від якого був так довго відірваний. Добре, що ніхто досі не впізнав його, та люди не особливо і вдивлялися у його не вельми привабливе обличчя. Це було навіть трохи дивно, але у цьому місті, де він прожив своє життя, знайомі чи то вивелися, чи то розбіглися хто куди. Багато з них утекло за кордон, інші опинилися за колючим дротом чи у в'язницях. Ще одні сиділи тихо, мабуть, переживали запізніле почуття вини перед диктатурою і найбільше — перед Бульдозером. Над містами й селами цієї країни вночі і вдень лунала всеохопна сирена страху, яка паралізувала волю.

Чоловік не був аж надто наївним у політиці і своїм вчинком не сподівався розворушити народ, підштовхнути його на барикади. Та все ж... Та все ж якась користь буде, думав він, вирушаючи у свій останній шлях. Коли не зараз, то потім. Якщо про це навіть не напишуть газети, то, принаймні, підуть чутки, напевно, передасть закордонне радіо. Все ж такі речі стаються не кожного дня. А в межах його країни — то й чи не вперше за сто років. І вже точно його вчинок — перший за час цієї Цинічної диктатури.

Стиснувшись у тугий ком'ях, чоловік швидко проминув розкішний засклений

під'їзд височезного будинку іноземного банку, де, як завжди, юрмилася група поліціянтів у новесенькій сизій формі. Внизу, біля сходів на них чекали строкаті від різноманітних кольорів автомобілі з мигалками. А трохи далі, попід металевою огорожею церкви, сидів недовгий рядочок жебраків — тих, кому не вистачило місця на цвинтарі. Вив'ялені ще за життя старечі обличчя, схудлі руки, що тяглися до перехожих, очі, які благально ловили чужі погляди. Краще було туди не дивитися, йому нічого було їм подати. Він лише збочив від жебраків на бруківку і тоді на кам'яному стовпі огорожі зауважив оголошення про розшук з портретами й поліційним підписом внизу. Побіжно зиркнувши на оголошення, чоловік аж сахнувся, упізнавши в одному з портретів себе. Правда, там він був молодший, поголений, з краваткою. Поза сумнівом, це все були злочинці, яких розшукувала поліція. Але чому на церкві? Чи вже й віруючі поробилися ревними помічниками диктатури, збентежено подумав чоловік. Зрештою, а чом би й ні? Церковні ієрархи працювали на неї завзято, тож, мабуть, варто було чекати того самого й від парафіян... Здається, там була зазначена й сума винагороди тим, хто їх видасть. Тоді — тим більше: кому ж не хочеться заробити у жебрацькій країні?

Поряд бруківкою промчало декілька відкритих джипів з кулеметами над вітровим склом. У них тісно сиділи крутоплечі постаті «горил» у зелених, під м'якими чохлами, касках. Мабуть, кудись на облаву чи й уже з облави, подумав він без жодного, однак, остраху, й опам'ятався. Йому вже залишалось

небагато, його роль самопала наближалася до фіналу. Онде вже виднів поворот на розі, далі була коротенька вуличка до ратушної площі, де все швидко і скінчиться. САМОПАЛ було для нього словом новим, незвичним, напевно, не записаним у жодному словнику, неологізм проклятого часу; здається, раніше у ньому не було потреби. А тепер ось така потреба з'явилася. Вперше він почув це слово по радіо, з передачі про події в далекій північній країні, і швидко забув про нього. Аж доки раптом воно не набуло конкретного значення і безпосереднього стосунку на тому, останньому для нього, засіданні комітету. Коли обговорення підійшло до необхідності саме такого вчинку, постало питання: хто? Всі дуже сильно замислилися, в усіх знаходилися поважні причини. Він таких причин для себе не знайшов. Принаймні, за ним плакати не було кому, а самому вже не доведеться. Саме це все й вирішило.

У передчутті найвирішальнішого для себе моменту чоловік усе ж захвилювався. Вкотре помацав у кишені бензинову запальничку, запальничка була на місці — хоч би вона не підвела. Учора перевіряв, тоді вона справно спалахнула слабеньким синюватим вогником. Мабуть, вистачить і слабенького. Бензин був якісний, найкращий на тій заправці, мусив загорітися умить навіть від слабенької іскри. І він полишить цей мерзенний світ, грюкнувши дверима. Не задля слави — для народу. Трохи шкода, що разом відійде й життя. Але що вдієш! Не він перший і, треба сподіватися, не він останній.

Тим часом він уже дійшов до останнього повороту на площу й навіть мимоволі втішився, що все обійшлося. Головне — він не зустрів нікого зі знайомих, і це вже обіцяло успіх. З певного часу він зробився самітником, людиною особливого ґатунку; пора колективізму для нього минулася.

Відриваючись від реального, він уже переходив на відповідний моментові патетичний лад, починав думати у високих категоріях. Чим було для нього життя? Насолодою? Стражданням? Певним обов'язком перед людьми? Перед Богом? Ні тим, ні іншим. Мало було насолоди, та коли подумати, то небагато і страждань. Інші страждали сильніше. Справа, однак, у тому, як до цього ставитися. Він мав занадто сильне почуття честі й поставився до того дуже суворо. Його друзі були обдаровані більшою схильністю до лібералізму, він же залишався затятим ригористом. Особливо після загибелі Яни. Ким вона була для нього? Не була вона дружиною, не була навіть коханкою. Вона була для нього МАДОННОЮ. І ось її не стало. Вона згоріла не від кохання — від цинізму несправедливості. Банальну несправедливість вона призвичаїлася терпіти роками, але нахабно-цинічної не витримала і двох місяців. Коли її молодший коханець із демократа-філософа перетворився на шефа диктаторської пропаганди, вона не захотіла жити далі. Її загибель стала для чоловіка вирішальним поштовхом до прозріння.

До останнього повороту залишалося з десяток кроків, як раптом він побачив перед собою жінку в чорному. Якимось здичавіло-стражденним поглядом вона вп'ялась

у його обличчя, її очі раптово розширилися, і вона закричала:

— А-а-а...

На мить він зіщулився під тим її здичавілим позирком, а ще більше від цього крику, не одразу впізнавши у жінці матір того студента-сухотника. Доки він збагнув це, жінка шулікою налетіла на нього й невеликою сумочкою на ремінці почала бити його — по голові, по плечах, по обличчю. Вона кричала:

— Вбивця! Вбивця! Вбивця!

Відчувши, що вся його справа руйнується, він рвонувся з хідника убік, на бруківку, ледь не втрапивши під колеса чорного «Лендровера». Але жінка не відставала від нього, продовжувала кричати, і всі люди, скільки їх було навколо, оберталися до них — попереду, позаду і з боків. Чоловік шарпнувся назад, де, як здавалося, було трохи вільніше, і з усієї сили побіг вулицею. Мабуть, це і стало його фатальною помилкою: кожен хижак поженеться за тим, хто утікає. Побігли й за ним...

Його ж інстинкт самозбереження погнав геть — аби тільки швидше відчепитися від цієї божевільної жінки. З широкої вулиці біля церкви він завернув у вужчу, на розі озирнувся — за ним бігли переважно чоловіки, але й жінки траплялися так само. По всій вулиці розливався лемент і крик. Натовп його переслідувачів усе зростав, з'являлися нові люди — з подвір'їв вони вибігали, чи що — і приєднувалися до тих, які бігли попереду. За кілька хвилин його вже почали переганяти — з боків, попід стінами. Мабуть, його справи робилися зовсім поганими. Особливо, коли з-за високих сіток тенісного

корту в кінці вулиці вискочило двоє у спортивних костюмах. Ці помчали попереду всіх. Інші, не відстаючи, мчали далі й неначе зайця заганяли його на околицю. Всі вони гучно кричали-улюлюкали, їх робилося все більше, а в нього вже не вистачало дихання від цього дикого бігу, і він не знав, що робити. І навіть що думати. Все це було несподівано, несправедливо, неочікувано — навіщо так? Відчуваючи, що вже захлинається гіркотою від утоми, він шаснув у розчинену браму знайомого з дитинства приземкуватого дому з платаном біля входу. Знав, що колись там був наскрізний прохід на сусідню вулицю, може, так зміг би відірватися від переслідувачів. І тут-таки зрозумів, що помилився: двір перегороджувала суцільна бетонна стіна. Він скочив на неї з розгону. Йому пощастило вчепитися руками за її черепичний верх, і він перекинув одну ногу. Він не встиг вибратися нагору, як відчув пронизливий сморід бензину. По біленому боці стіни поповзли нерівні смердючі патьоки, торбина відразу полегшала, і чоловік обважніло звалився на брук під стіною.

Спортивні хлопці у тенісках схопили його попід руки, вивели на подвір'я, куди вже збігався розрізнений натовп його переслідувачів. Усі жваво гомоніли, лаялися чи сперечалися, але він уже не слухав. Хтось зірвав із його плеча смердючу й непотрібну тепер торбинку. Хтось когось посилав у поліцію. Навколо стояв різноголосий гомін. Хтось задихано розповідав, як побачив його, але одразу не впізнав. Інші доводили, що відразу кинулися навздогін, бо відчули: він утікає не просто так. «Палій! Ах ти ж палій!..» — лементувала жінка, а він

усе прислухався, намагаючись зрозуміти, що ж таки сталося? Чому? Чи то непорозуміння, чи зла воля, чи якийсь його непростимий промах? А може, це закономірність, фатальна, попередньо визначена? Чи... порятунок від самого себе? Але що краще? У глибині душі відчував, однак, що все дуже кепсько. Бо з ним уже давно не траплялося, щоб на краще. Тільки на гірше... Це не народ, це не народ, наче втішання гучало в його свідомості, і тут-таки виразно чулося інше: а тоді хто ж? Ким тоді були вони, всі ті, що загнали його в пастку? Не прийняли його жертви? Чи він не гідний був такої жертовності? Чогось він тепер не міг зрозуміти у цій веремії і зовсім невпопад чомусь подумав: а все ж треба було відв'язати віслючка...

Якийсь час у нього про щось запитували, чогось від нього домагалися, та він не розумів і не слухав. Мовчав він і тоді, як на подвір'ї з'явилася поліція, і купка людей розступилася, пропускаючи до нього двох «горил» у їхній сміттюватій формі. Він навіть не глянув у їхні обличчя — бо вже добре знав ці нахабні пики й ніколи не хотів їх бачити. Зрештою, як і облич із натовпу також. Тепер усі вони для нього об'єдналися в один огидно узагальнений образ, від якого погрозливо тхнуло сатанинським злом. Він навіть трохи недоречно здивувався сам собі, як-то міг стільки терпіти усіх їх у своєму недовгому житті? Певно, так думати було несправедливо, все ж належало відділити одне від іншого. Але зараз чомусь розділити він не міг. Щось у ньому зрушилось зі свого звичного місця й назад, на місце, стати не могло...

ЗМІСТ

Качина зграйка 3
Кішка й мишка 11
Загибель зайця 15
Хуторяни 30
Об'єднання 34
Обезбожілий люд 39
Три слова німих 45
Сонце у віконці? 55
Нова цивілізація 61
Ходільці 74
Носороги йдуть. 83
Вежа 90
Головнокомандувач 127
Маленька червона квітка 141
На повню 146
Камінь 151
Музика 162
Віслючок. 176

Бикав, Василь

Б 60 Ходільці: Оповідання / Пер. з білорус. Олександра Ірванця. — К.: Факт, 2005. — 196 с. — (Сер. «Exceptis excipiendis»).

ISBN 966-359-038-6
ISBN 966-8408-87-X (серія)

«Ходільці» («Пахаджане») — остання книжка художніх творів класика білоруської літератури Василя Бикава (1924—2003). Жанр означено автором як «приповістки» — притчі, короткі й повчальні казки для дорослих. Після масштабних прозових полотен перед читачем постає зовсім інший Василь.

УДК 821.161.3-32.03=161.2
ББК 84(4БЕІ)6-44

Літературно-художнє видання
Серія «Exceptis excipiendis»

БИКАВ Василь
ХОДІЛЬЦІ
Оповідання

Переклад з білоруської *Олександра Ірванця*

Редактор *Олена Шарговська*
Технічний редактор *Оксана Кравцова*
Коректор *Інна Кисельова*
Макетування обкладинки *Інокентія Вирового*
Верстку та макетування
виконано в комп'ютерному центрі
видавництва «Факт»

Здано до виробництва 15.02.2005. Підписано до друку 04.06.2005. Формат 75×90 1/32. Папір офсетний № 1. Гарнітура «Плантін». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,63. Обл.-вид. арк. 8,2. Наклад 2 000 прим. Зам. № 5-982

ТОВ «Видавництво „Факт“»
04080, Україна, Київ-80, а/с 76
Реєстраційне свідоцтво
ДК № 1284 від 19.03.2003
Тел./факс: (044) 417 1366, 428 8754
E-mail: office@fact.kiev.ua
Відділ збуту: (044) 463 6887
E-mail: sbyt@fact.kiev.ua
www.fact.kiev.ua

Надруковано з готових форм на ЗАТ «Віпол»
м. Київ, вул. Волинська, 60
Реєстраційне свідоцтво ДК № 15

Романи, повісті, оповідання
сучасних письменників,
що видаються виключно
українською мовою
та об'єднуються серією
«Exceptis excipiendis»
(усе, окрім того, що варте винятку)
допоможуть вам познайомитись
із пошуками та знахідками
письменників різних регіонів України
та різних країн світу.
Легке читання,
що заохочує думати,
мова, яка стає потребою,
сюжети та образи героїв, що не залишать
байдужими — все це можна знайти
в книжках серії.
Тут немає тільки того, що варте винятку —
творів нудних і безбарвних.

Станом на липень 2005 року в серії вийшли такі книжки:

А. Дністровий «Місто уповільненої дії»
Ю. Макаров «Культурний шар»
(переклад з російської Л. Ганжі)
О. Ірванець «Очамимря»
О. Стражний «Храм Афродіти»
(переклад з російської Б. Жолдака)
М. Соколян «Кодло»
В. Слапчук «Сліпий дощ»
Ю. Вовк «Гра у безкінечність»
М. Хобот «Камера любові»
(переклад з німецької Г. Ільницької)
В. Лис «І прибуде суддя»
Б. Бойчук «Три романи»
С. Пиркало «Не думай про червоне»
В. Слапчук «Дикі квіти»
Я. Дубинянська «Козли»
(переклад з російської І. Калити)
Б. Гуменюк «Лук'янівка»
А. Дністровий «Пацики»
С. Мраович «Константин Богобоязний»
(переклад з хорватської Ю. Позаяка)
Я. Дубинянська «Сходовий майданчик»
(переклад з російської Я. Мишанича)
У. Арлов «Реквієм для бензопилки»
(переклад з білоруської О. Ірванця)

Запитуйте книжки серії
« E x c e p t i s e x c i p i e n d i s »
у книгарнях України

e x c e p t i s e x c i p i e n d i s

Василь Бикав народився 1924 року в місті Бички Ушацького району Вітебської області. Навчався на скульптурному відділенні Вітебського художнього училища, закінчив Саратовське піхотне училище. Пройшов дорогами війни, подіям якої присвячено чималу частину його прози.

Вперше твори Василя Бикава було опубліковано в 1947 році. Безкомпромісність письменника стала причиною нападів радянської критики. У 1980 році Бикав отримав звання Народного письменника Білорусі. Однак середина 90-х ніби повернула його в радянські часи, посилилися заборони й цензура на вихід нових творів, саме через це погіршилося здоров'я, і він змушений був покинути батьківщину. Народний письменник Білорусі Василь Бикав помер 22 червня 2003 року у Боровлянах, під Мінськом.

ISBN 966-359-038-6

«Ходільці» («Пахаджане») — остання книжка художніх творів класика білоруської літератури Василя Бикава. Жанр означено автором як «приповістки» — притчі, короткі й повчальні казки для дорослих. Після масштабних прозових полотен перед читачем постає зовсім інший Василь.